

Páll Briem - Um Grágás (1885)

Útgáfa 1.0 af rafræna skjalinu

Þetta PDF skjal er hluti afraksturs skönnunar á prentuðu eintaki af téðu riti. Markmið þessarar útgáfu er að veita almenningi færi á að eignast sitt eigið rafrænt eintak af því án endurgjalds.

Skjalið er upprunalega birt á vefnum <https://urlausnir.is>. Þar má finna rafrænar útgáfur hinna bindanna og verða nýrri útgáfur af skjölunum í boði þar.

Takmörkun ábyrgðar

Höfundur skjals þessa afsalar sér allri ábyrgð, að því marki sem lög heimila, vegna beinnar og/eða óbeinnar notkunar skjalsins sjálfs eða afurða sem af því leiðir. Þó að stefnt hafi verið að því markmiði að skjalið endurspegli sem best innihald upprunalegu bindanna er hvorki hægt að tryggja né ábyrgjast að það hafi tekist. Framangreint á einnig við um efnislegt innihald prentuðu eintakanna sem skönnuð voru.

Höfundaréttur

Höfundur skjals þessa álitur að hvers kyns höfundaréttur á prentaða eintakinu sé útrunninn.

Hvers kyns höfundarréttur sem höfundur skjalsins gæti hafa skapað sér til handa með skönnuninni sjálfri eða öðru framlagi sínu til sköpunar þess, skal vera meðhöndlaður í samræmi við Creative Commons Zero höfundaleyfið (CC0 1.0 Universal eða síðari útgáfa þess).

Ábendingar

Séu ábendingar um mögulegar úrbætur á skjalinu er hægt að koma þeim á framfæri við höfund þess.

Athugasemdir um þessa útgáfu

Skannað var eintak í vörslu Landsbókasafnsins (Íslandssafn).

Skrifað inn á bls. 139, 149, 169, 173, 175, 188-189, 194, 198, 213.

Höfundur skjalsins: Svavar Kjarrval (svavar@kjarrval.is)

Þó. Borgfirðingur.

1349.19

701

9684

Um Grágás.

Eptir

Pál Briem.

Grágás. Elzta lögbók Íslendinga. Útgefin eptir skinnbókinni í bókasafni konungs á kostnað Fornritafjelags Norðurlanda í Kaupmannahöfn af Vilbjálmi Finsen. Fyrri deild IV. + 250 bls. Síðari deild 252 bls. Prentað hjá Berlingum. Kaupmannahöfn 1852. 8vo.

Grágás, efter det arnamagnæanske Haandskrift Nr. 334 fol. Stadhólsbók, udgivet af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat. Gyldendalske Boghandel. Thieles Bogtrykkeri. VIII + XXXVI + 5385. Kjöbenhavn 1879. 8vo.

Grágás. Stykker, som findes i det Arnamagnæanske Haandskrift Nr. 351 fol. Skálholtsbók og en Række andre Haandskrifter, tiligemed et Ordregister til Grágás, Oversigt over Haandskrifterne, og Facsimiler af de vigtigste Membraner, udgivet af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat. Gyldendalske Boghandel. S. L. Möllers Bogtrykkeri. VI + LVI + 716 S. + VI lith. Tavler. Kjöbenhavn 1883. 8vo.

I.

Lög Íslands frá hinum elztu tímum, eður lögin frá þjóðveldistímanum, eru mjög lítið kunn á Íslandi, og ber margt til þess. Þau eru snemma numin úr gildi, því að eitt hið fyrsta og fremsta áhugamál Noregskonunga, eptir að landið var gengið undir þá, var,

að fá hin gömlu lög numin úr gildi og önnur sett í staðinn. Eins og eðlilegt er, minnkar þá áhugi manna á að kynna sjer þau. Eptir því sem tímar líða fram, týnast handritin, og þau, sem eru geymd, gleymast. Á 15. og 16. öld er þekking á hinum fornu ritum mjög lítil, og þegar menn aptur fara að rannsaka handritin og kynna sjer þau á 17. öldinni, þá er eigi lengi að biða, þangað til þau eru flutt út úr landinu. Svo var einnig um beztu handritin af Grágás; þau voru flutt til útlanda; en þar hafa þau og verið geymd í söfnum og varin fyrir eyðileggingu, sem bókum og handritum er næsta hætt við, þegar þau eru í höndum einstakra manna og ganga milli þeirra, mann frá manni. Hin beztu handrit af Grágás eru í Kaupmannahöfn í bókasafni konungs og í safni Árna Magnússonar, og hafa þau verið geymd þar nærri eins og hulinn leyndardómur fyrir almenningi á 2. hundrað ára. Grágás var fyrst gefiu út 1829, en auk þess sem útgáfa sú var dýr (16 kr.), þá var hún að mestu sniðin eptir kröfum latínulærðra manna, og hefur því tæplega breiðzt mikið út meðal manna á Íslandi. Fyrst eptir að núverandi hæstarjettardómari dr. Vilhjálmur Finsen hafði gefið út Grágás eptir skinnbókinni í bókasafni konungs, og síðan gefið út Staðarhólsbók, og nú að endingu öll handritabrot af Grágás, er nokkuð kveður að, þá má fara að búast við því, að almenningur fari að kynna sjer hin fornu lög.

Þá ber og annað til þess, að hin fornu lög eru lítt kunn meðal almennings, og það er það, að lögfróðir menn á Íslandi hafa nær ekkert ritað um Grágásarlög á íslenzku; það eru að vísu til dálítil rit um hana á íslenzku, en þau eru óprentuð; enn fremur er minnzt á lögin hjer og hvar í prentuðum bókum, en þetta er svo lítið, að verulegan fróðleik er eigi af því að fá. Á útlendum málum hefur aptur á móti verði

ritað allmikið um Grágás. Þá er hún var prentuð 1829, ritaði danskur lögfræðingur J. F. G. Schlegel mikinn og fróðlegan formála fyrir útgáfunni, og skömmu síðar samdi hann aðra ritgjörð á dönsku, sem prentuð er í Nordisk Tidskrift for Oldkyndighed, 1. bindi, 1832, og eru þar tekin fram aðalatriðin úr formálanum. Um sama leyti ritaði Baldvin Einarsson allmikla ritgjörð á dönsku um Grágás, en Baldvin dó, eins og kunnugt er, 1833, og var þá eigi búinn að fullgjöra ritgjörðina; en eigi að síður kom hún þó á prent eftir dauða hans í Juridisk Tidskrift 22. bindi 1834. 1848 ritaði Vilhjálmur Finsen ritgjörð „Den islandske Familieret efter Grágás“, og fjekk fyrir heiðurspening háskólans í gulli. Þessi ritgjörð er mikið rit og kom á prent í Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie 1849 og 1850; er hún um rjettarástand ættarinnar, er var miklu þýðingarmeira eftir Grágás, en eftir núgildandi lögum, með því að ýmsar skyldur og rjettindi, er þá voru bundnar við frændsemi og sifjar, eiga sjer nú eigi lengur stað eða er komið fyrir á annan veg; enn fremur er þar ritað margt um fornlögin í heild sinni.

Eftir að dr. Vilhjálmur Finsen hafði gefið Grágás út eftir skinnbókinni í bókasafni konungs, Konungsbók, samdi prófessor dr. Konráð Maurer ritgjörð um Grágás, „Graagaas“, er kom á prent í Encyclopädie der Wissenschaften und Künste, herausgegeben von J. S. Ersch und J. G. Gruber, 77. bindi, 1864. Ritgjörð þessi er mjög stór, og skýrir höfundurinn þar frá handritum af Grágás, útgáfum af henni, segir frá yfirliti yfir sögu laganna á þjóðveldistímanum, ritar um uppruna Grágásar, nafnið Grágás, o. s. frv. Sýnir höfundurinn þar, að nafnið Grágás er fyrst komið upp um 1600, og að liggi misskilningur til grundvallar fyrir

uppruna þess. Grágás hefur verið kölluð lögbók; þannig var hún kölluð „in forna lögbók Íslendinga“ á titilblaði útgáfunnar frá 1829, og Vilhjálmur Finsen kallaði Konungsbók „Elztu lögbók Íslendinga“. En hvort hún megi rjettilega kallast svo, eru mjög skiptar skoðanir um. Í ritgjörð sinni framan við Grágásarútgáfuna segir Schlegel, að Grágás hvorki sje lögbók nje rjettarbók, eða með öðrum orðum, að hún sje hvorki bók, þar sem hinum íslenzku lögum sje safnað saman, nje bók, þar sem fornar gildandi rjettarreglur, lög eða rjettarfyrirmæli sje rituð, heldur sje hún safn af lögum með skýringum við þau; þessar skýringar telur hann ritaðar af lögfróðum manni, er verið geti einhver lögsögumaður eða goði, og hafi hann haft sjer til stuðnings við skýringarnar dómsúrskurði og skoðanir ágættra lögfræðinga á vafasömum rjettarreglum¹. Konráð Maurer vill eigi heldur kalla Grágás lögbók. Í ritgjörð sinni rannsakar hann þetta atriði mjög nákvæmlega, og færir miklar ástæður fyrir því, að hún sje samsett af ýmsu öðru en lögum. Hann er auðvitað eigi á skoðun Schlegels, að Grágás sje samin af einhverjum ágætum lögfræðing, er megi svo að segja kalla höfund hennar; en hann heldur að hún sje safn af ýmsum greinum, bæði lagagreinum og öðru, er meira hafi þurft iðni til að safna, en miklar gáfur og fróðleik. Almenn landslög telur hann helztu hluta Grágásar. Kristinna laga þátt og tíundarlög Gissurar biskups, er sett voru 1096, telur hann lög, er sett hafi verið af löggjafarvaldinu; en hina þættina telur hann yfir höfuð þannig fram komna, að lögsögumaður og ýmsir aðrir lögfræðingar hafi safnað lögnum saman, en auk þess hafi þeir tekið margar siðvenjur með;

1) Grágás 1829 bls. LXIV—LXV, CXLVIII, og Nord. Tidskr. f. Oldk. I. bls. 133.

Þetta hafi þeir lagað hvorttveggja í hendi sjer og skýrt það. Þetta hafi þá verið ritað í bók ásamt ýmsum ritgjörðum, sem lögfræðingar hafi samið, fyrirskipunum, er gjörðar hafi verið í einstökum hjeruðum eða sveitum á vorþingum eða hreppasamkomum, og skipunum, er biskupar hafi sett¹. Þessari skoðun sinni hefur Konráð Maurer haldið fram í ýmsum seinni ritum², nema að því leyti, að hann er eigi fastur á, að í Grágás sje lögfræðislegar ritgjörðir, og svo hefur hann tekið það fram, að hann heimfærði dómsvenjur undir venjur.

Í riti sínu „Den islandske Familieret efter Grágás“ hafði Vilhjálmur Finsen mótmælt Schlegel³, og nú ritaði hann móti ritgjörð Konráðs Maurers; heitir ritgjörð hans „Om de islandske Love i Fristatstiden“, og kom á prent í Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1873. Dr. Vilhjálmur er ýmsu samþykkur í ritgjörð Konráðs Maurers, en algjörlega í móti þessum skoðunum hans á Grágás og uppruna hennar; telur hann, að Grágás í heild sinni megi skoðast sem lög-bók, auðvitað eigi lögbók, er sje lögleidd, eins og hún er, heldur sje þar safn af lögum, er hið íslenska löggjafarvald, lögrjettan, hafi sett, en einstakir menn síðan safnað saman; hefur Vilhjálmur Finsen ritað þar mjög mikið um hin fornu lög, lagaþekkingu, venjur, dóma, löggjafarvald, framkvæmdarvald o. s. frv. Skoðun þessari hefur hann síðan haldið fram í ritgjörð-

1) Graagaas bls. 30—92.

2) Island von einer ersten Entdeckung bis zum Untergange des Freistaates, München 1874; Udsigt over de nordgermanske Retskilders Historie, Kristiania 1878; Zur neueren Litteratur über nordische Philologie und Geschichte i Germania XIX 1874; og ritdómi um Staðarhólsbók i Germania XXV 1880.

3) Annaler for nord. Oldk. 1849, bls. 183 o. flg.

um sínum framan við Staðarhólsbók og handritabrotin af Grágás, er hann gaf út í fyrri¹.

Þessar ritgjörðir dr. Vilhjálms Finsens og dr. Konráðs Maurers eru framúrskarandi að lærdómi og skarpleik, sem eigi er heldur undarlegt, þar sem þeir eru stórfrægir lögfræðingar, og hafa varið mestu lífi sínu til þess að rannsaka hin fornu lög. Það væri auðvitað rjettast, að snúa ritgjörðum beggja þessara fræðimanna á íslenzku, til þess að almenningur gæti kynnt sjer skoðanir þeirra á málinu, og ljóslega sjeð, hverjar ástæður hvor fyrir sig færir fyrir sínu máli; en slíkt mundi taka of mikið rúm í „Tímariti Bókmenntafjelagsins“, og verður því að sætta sig við aðra aðferð.

Hjer verður fyrst ritað um útgáfu Vilhjálms Finsens af Grágás, og jafnframt farið nokkrum orðum um handritin; þá um nafnið Grágás, sjest þar hverja skoðun menn hafa haft hjer á Íslandi á fornlögum vorum, hef jeg í þessu haft mest stuðning af ritgjörð Konráðs Maurers „Graagaas“; þá um lagasetninguna á þjóðveldistímanum, er það mjög merkilegt mál í sjálfu sjer, en auk þess er það aðalatriði, þar sem um skoðanir manna á Grágás er að ræða, enda eru skoðanir þeirra Vilhjálms Finsens og Konráðs Maurers allveg gagnstæðar í þessu efni; þá hafði jeg ætlað mjer að tala um uppruna handritanna, og að endingu um það, hvernig Grágás var numin úr gildi, en þessa tvo síðustu hluta hef jeg eigi haft tækifæri til að rita, enda mun tæplega verða rúm fyrir slíkt í „Tímariti Bókmenntafjelagsins“. Jeg þarf eigi að geta þess, að jeg byggji hjer nær eingöngu á rannsóknnum áður nefndra höfunda, og því er það von mín, að almenn-

4) Staðarhólsbók bls. XXIX—XXXV. Grágás 1883 bls. XXXII XXXV.

ingur slái eigi hendinni móti þessari ritgjörð; vildi jeg óska, að hún yrði til þess að vekja eptirtekt manna á útgáfum Vilhjálms Finsens af Grágás og huga manna á að fá sjer þær og fræðast af þeim um lög forfeðra vorra á þjóðveldistímanum. Af Grágás getum vjer eigi einungis fræðzt um hag og ástand forfeðra vorra, skoðanir þeirra og hugsunarhátt á þeim tímum, þá er þeir voru öðrum þjóðum fremri að þekkingu og fróðleik, heldur er jeg viss um, að vjer getum einnig haft gagn af hinum fornu lögum við laga-setningu vora nú á dögum, því að þau voru bæði ágæt á sínum tíma og framar lögum ýmsra annara samtímis þjóða, enda er margt í þeim svo fágurt, skynsamlegt og rjettlátt, að það gæti staðið sem lög fyrir vora kynslóð og komandi kynslóðir.

II.

Eins og fyr er um getið, eru beztu handritin af Grágás í Kaupmannahöfn. Annað bezta handritið er Konungsbók, sem Brynjólfur Sveinsson, Skálholtsbiskup, sendi Friðriki konungi III. árið 1656, og sem er í bókasafni konungs; hitt er Staðarhólsbók, er Árni Magnússon prófessor fjekk að gjöf frá Páli presti Ketilssyni og hafði með sjer til Kaupmannahafnar. Árni dó 1730 og gaf áður bókasafn sitt háskólanum í Kaupmannahöfn og enn fremur meiri hluta eigna sinna, og skyldi vöxtunum af þeim varið til útgáfu fornrita og styrktar tveim íslenzkum stúdentum, er stunduðu fornfræði við háskólann. Árið 1742 var íslenzkum stúdenti, Jóni Marteinssyni að nafni, veittur styrkur af gjafasjóði Árna Magnússonar. Um þær mundir var farið að hugsa til að gefa Grágás út. Jón Marteinsson fór að starfa að því, og safna saman ýmsu í þeim tilgangi, en bæði átti hann mörgu öðru að sinna og missti styrkinn eptir nokkur ár, og varð

því ekki neitt úr neinu¹. Árna Magnússonar nefndin vildi eigi takast það í fang, að gefa Grágás út, og engir aðrir tóku sig heldur fram um það. Svona leið og beið þangað til 1772, þá kom út 1. bindi af kirkju-sögu Finns biskups (*Historia ecclesiastica Islandiæ* I.), og var þar prentað auk ýmsra smágreina úr Grágás ágrip af tíundarlögum Gissurar biskups (á bls. 120—121)². Fjórum árum síðar, 1776, gaf Grímur Jónsson Thorkelín út Kristinnrjett hinn gamla edr Þorláks og Ketils biskupa. Árið eftir gaf hann út Kristinnrjett hinn nýja edr Árna biskups, og fór svo að hugsa til, að gefa alla Grágás út. Sama árið 1777 sendi hann út skjal og skoraði á menn að veita fjárstyrk til þessa fyrirtækis; tóku menn vel undir áskorunina bæði í Danmörku og á Englandi, og lofuðu töluverðum fjárframlögum. Árið 1779 gaf Grímur út 4 fyrstu kapitúlana af Vígslóða og fjekk doktorsnafnbót fyrir. En síðan kom ekkert á prent frá hans hendi. Árið 1786 fór Grímur til Englands og var þar um veturinn, byrjaði hann þá að nýju að starfa að útgáfunni, en þó kom ekkert á prent. Um seinustu aldamót (1795 og 1807) voru brunar miklir í Kaupmannahöfn;

1) Jón Marteinsson hefur ritað ritgjörð um Grágás „Anmærkninger om den islandske Lov Graagaasen kaldet, dens Navn, Oprindelse og Exemplarer“ i *Ulldals Saml.* 46 fol. og *Ny kongel. Saml.* 1277 fol. í bókasafni konungs, þar sem hann minnst á, að Grágás skuli gefast út. Jón hefur verið heldur óbilgjarn maður og harður í dómum; hann ritaði kæruskjal, af því hann missti styrkinu; nefnir hann þar hversu illa styrknum af sjóði Árna Magnússonar sje varið, að hann sje nú hafður til þess að fara „skemmtiferðir á Íslandi, róta þar í öskunni og finna alls ekkert“ (sjá *Nord. Tidskrift f. Oldk.* I. bls. 146). Þetta var ferð Bjarna Pálssonar og Eggerts Ólafssonar. Misjafnir eru manna-dómar.

2) Sjá um útgáfurnar af Grágás „Graagaas“ bls. 11—17.

missti Grímur þá mestallar bækur sínar í brununum og þar á meðal nálega allt það, sem hann hafði ritað útgáfunni til undirbúnings.

Þessi tilraun var nú orðin árangurslaus, og leið nú langur tími. Loks tók Árna Magnússonar nefndin málið að sjer, og kom mikil útgáfa af Grágás í 2 bindum 1829. („Hin forna lögbók Íslendinga, er nefnist Grágás. Codex juris Islandorum antiquissimus, qui nominatur Grágás. Ex duobus manuscriptis pergamenis (quæ sola supersunt) bibliothecæ regiæ et legati Arna-Magnæani nunc primum editus. Cum interpretatione latina, lectionibus variis, indicibus vocum et rerum p. p. Præmissa commentatione historica et critica de hujus juris origine et indole p. p. ab I. F. G. Schlegel conscripta. Havniæ. Sumptibus legati Arna-Magnæani, Typis H. H. Thiele 1829 I—II.“ 4 to). Að öllum ytra frágangi var útgáfan hin vandaðasta. Þórður Sveinbjörnsson, er síðar varð háyfirdómari í landsyfirrjettinum, bjó textann undir prentun, ritaði latneska þýðingu, orðasafn og registur. Þorgeir Guðmundsson prestur, Finnur Magnússon prófessor og Byrgir Thorlacius prófessor lásu prófarkirnar. Lögfræðingurinn Schlegel ritaði mikla ritgjörð á latínu framan við útgáfuna. Enn fremur ritaði Finnur Magnússon um nafnið Grágás, Þórður Sveinbjörnsson um handritin, og að endingu fylgdu útgáfunni góð sýnishorn af handritunum.

Nú var mikið fengið. Grímur Thorkelín hafði gefið út Kristinn rjett, og í útgáfunni frá 1829 var allt annað prentað, sem er í hinum beztu handritum af Grágás. Nú gátu menn því farið að kynna sjer hin fornu lög, þó eigi hefðu þeir tækifæri til þess að rannsaka handritin á bókasöfnunum, enda fóru ýmsir lögfræðingar að leggja stund á Grágás og rita um hana. En þrátt fyrir þetta voru menn næsta óánægðir með þessar út-

gáfur. Dr. Konr. Maurer segir þannig um útgáfu Gríms Thorkelíns á Kristinn rjetti hinum gamla, að hún sje allt annað en lofsverð¹, og um útgáfuna frá 1829, að því miður verði að telja hana með öllu misheppnaða². Þetta kom af því, að útgefendurnir höfðu eigi haft noga virðingu fyrir hinum gömlu handritum. Grímur lagði Kristinna laga þátt í Staðarhólsbók til undirstöðu, en þessu handriti fylgdi hann eigi nákvæmlega og fór stundum enda eptir ónákvæmum eptirritum, og orðamunurinn úr hinum handritunum var þar að auki hvorki nægur nje nákvæmur; stafsetningu var breytt, og var því mjög erfitt eða nær ómögulegt að gjöra sjer ljósa hugmynd um handritin. Líkt mátti segja um útgáfuna 1829. Þar var breytt stafsetningu; útgefandinn hafði einungis tekið tillit til konungsbókar og Staðhólsbókar, og eru þó ýms önnur merkileg handrit af ýmsum hlutum úr Grágás, og það, sem mönnum þótti vest, var að niðurröðuninni í handritunum var breytt, og ýmist var tekin grein úr Konungsbók eða grein úr Staðarhólsbók inn í textann; það var því eigi nokkurs meðfæri, að sjá, hvað var ein-kennilegt fyrir hvert handrit fyrir sig, bera þau saman og byggja á þeim. Af þessum sökum þótti engin vanþörf á að fá nýja og betri útgáfu af Grágás, en orðið var. En þegar þess er gætt, hversu erfitt hafði verið að fá Grágás gefna út, þá er auðsætt, að það var eigi neitt áhlaupaverk, að gefa hana út að nýju, enda liðu svo frek 20 ár, að enginn tókst þetta á hendur.

Árið 1850 verður jafnan talið merkisár í sögu Grágásar. Þá hefur Vilhjálmur Finsen útgáfur sínar af Grágás. Hann byrjaði á Konungsbók, árið 1879

1) Graagaas bls. 12.

2) Graagaas bls. 13.

kemur Staðarhólsbók á prent, og í fyrra (1883) gaf hann út ýms brot af Grágás, og þá eru öll handrit af Grágás, er nokkuð kveður að eða hlutum af henni komin á prent.

Um 1850 stóð Fornritafjelag Norðurlanda, sem gefið hefir út mörg af íslenskum handritum, í blóma sínum; þetta sama ár kom frá því fyrsta heptið af Grágás og var prentað eptir handritinu í bókasafni konungs, sex árum síðar var Konungsbók komin öll á prent og þar að auki 4 brot af Grágás.

Konungsbók¹ er stór skinnbók (13½ þuml. að lengd og 9¼ þuml. að breidd) í 2 blaða broti í bókasafni konungs (Gammel kgl. Saml. Nr. 1157 fol.) með 93 blöðum. Konungsbók hefur verið ljómandi fallett handrit; upphafsstafrir á kapítulunum er dregnir upp mjög stórir og málaðir rauðum, grænum og bláum litum, en meginmálið ritað með nokkuð bundinni settleturs-hendi; á hverri blaðsíðu eru tveir dálkar, hver lína er hnitmiðuð niður, ein lína eigi lengri en önnur og með jöfnu millibili. Yfirskriftir eru ritaðar með rauðu lettri. Upprunalega hefur skinnið, sem hún er rituð á, verið fannhvítt og gljáandi, og sjer þess enn vott á ýmsum stöðum, en nú er hún farin að láta allmikið á sjá — enda er hún meir en 600 ára gömul —, blöðin eru flest farin að verða blökk og einstöku blöð jafnvel svartleit og skorpín. Stafrirnir eru víðast hvar skýrir, sumstaðar eru þeir þó farnir að verða óskýrir og á fremstu blaðsíðunni lítt lesandi. Ofan af fremsta blaðinu hefur rifnað eða rotnað dálítið stykki, og svo hefur það óhapp viljað til, að týnt hafa úr henni á eptir 37. blaðinu 1 eða öllu heldur 2 blöð úr Vígslóða; voru þau týnd þegar á dögum Árna Magnússonar, því að

1) Sjá um þetta handrit formála Vilhjálms Finsens fyrir útgáfunni, Grágás 1883. bls. XXXVII. Íslenskt fornbrjefasafn I. bls. 73 o. fl., og Graaas bls. 2—4.

hann hefur ritað þar við: desiderantur bina folia (tvö blöð vanta). Eins og auðvitað er, hefur Konungsbók verið skrifuð á Íslandi, og hafa tveir menn, báðir góðir skrifarar, ritað hana. Annar hefur skrifað 13 fyrstu blöðin, allan Kristinna laga þátt og svo sem fimmta hlutann framan af Þingskapabætti; hinn hefur ritað allt hitt. Konungsbók hefur fleiri þætti en nokkuð annað handrit af Grágás, og skulu þeir hjer nefndir.

1. Kristinna laga þáttur; hann byrjar svo: „Þat er upphaf laga várara, at allir menn skulu kristnir vera á landi hér, ok trúa á einn guð föður ok son ok helgan anda¹⁴“; en endar svo: „Svá settu þeir Ketill biskup og Þorlákr biskup at ráði Özurar erkibiskups ok Sæmundar ok margra kennimanna annarra Kristinna laga þátt, sem nú var tínt ok upp sagt“ (1.—17. kap.). Þáttur þessi er um skírnir, greptranir, kirkjur, biskupa, presta, hátíðir, föstur, o. s. frv. Enn fremur er sem viðbót við hann 18. kap. sem ber yfirskriftina: „nýmæli kvánfang manna“ og 19. kap. með yfirskriftinni: „missiristal“. (1.—18. bls. í skinnbókinni).
2. Þingskapa þáttur (20.—85. kap.), er byrjar svo: „Þat er mælt í lögum várum, at vér skulum IIII eiga fjórðungsdóma“. Er hann um dóma, málfærslu, þing o. s. frv. (18.—60. bls.).
3. Vígslóði (86.—111. kap.). Yfirskrift yfir honum er svo: „Hér hefr upp víg slóða“. Og upphafið þannig: „Þat er mælt þar er menn finnast á förnum

1) Jeg get þess, að jeg breyti dálítið bæði hjer og annarsstaðar stafsetningunni, til þess að lesturinn sje almenningi aðgengilegri. Hvernig stafsetningin er í handritinu geta menn sjeð í útgáfu Vilhjálms Finsens.

vegi ok hleypr maðr til manns lögmætu frumhlaupi ok varðar þat fjörbaugsgarð“. Er hann um hegningar fyrir manndráp og áverka o. s. frv. Aptan við hann er 112. kap. um mannfrelsi (61.—76. bls.).

4. Baugatal (113. kap.) hefst svo: „Fjórir eru lögbaugar. Einn er þrímerkingr. Annarr tvítugauri. Þriði tvímerkingr. Fjórði tólfeyringr“; og er um mannbætur. Aptan við er 114. kap. griðamál og 115. kap. tryggðamál (77.—83. bls.).
5. Lögsögumanns þáttur (116. kap.) byrjar svo: „Svá er enn mælt, at sá maðr skal vera nokkurr ávallt á landi óru, er skyldr sé til þess at segja lög mönnum, ok heitir sá lögsögumaðr“, og er um lögsögumanninn (83.—84. bls.).
6. Lögrjettu þáttur (117. kap.) byrjar svo: „Lögrjettu skulu vér ok eiga ok hafa hér hvert sumar á alþingi, ok skal hún sitja í þeim stað ávallt, sem lengi hefir verit“. Er þessi þáttur um lögrjettuna (84.—86. bls.).
7. Arfapáttur (118.—127. kap.). Byrjunin er svo: „Sonr á arf at taka at föður sinn ok móður frjáls borinn ok arfgengr“. Þessi þáttur er um erfðir, varðveizlu á fje ungra manna og annara, er eigi voru fjár síns ráðandi, arfsal o. s. frv. (87.—98. bls.).
8. Ómaga bálkur (128.—143.) byrjar þannig: „Svá er mælt, at sína ómaga á hverr maðr fram at færa á landi hér. Móður sína á maðr fyrst fram at færa“, og er um ómagaframfærslu. (99.—109. bls.).
9. Festa þáttur (144.—171. kap.) hefst svo: „Sonr XVI vetra gamall eða eldri er fastnandi móður sinnar frjáls borinn ok arfgengr ok svá hygginn, at hann kunni fyrir erfð at ráða“, og er um gipt-Tímarit hins íslenska Bókmenntafjelags. VI. 10

- ingar kvenna og rjettindi þeirra, um hjón og margt fleira; þannig er 164. kap. um hrossreiðir, 165. kap. um ábyrgðir; 166. kap. um hafskip, 167. kap. um skipa kaup o. s. frv. (109.—127. bls.).
10. Landbrigða þáttur (172.—220. kap.) hefst þannig: „Þat er mælt þar er maðr vex upp til lands brigðar, þá skal hann hefja upp, er hann er XVI vetra gamall“, og er hann, um hversu seld lönd má heimta aptur, og margt, sem lýtur að landbúnaði, svo sem um landamerki, engidóm, skipti lands, garða, vatnsveitingar, afrjettir, veiðar, reka, hvali, leiglendinga o. fl. (127.—153. bls.).
11. Um fjárleigur (221.—226. kap.) byrjar svo: „Maðr skal eigi selja fje sitt dýrra á leigu, enn X aurar sje leigðir eyri til jafnlengdar, hvatki fé sem er“, og er um leigur, skuldir, skuldadóm, mörk eða einkunnir á fje o. fl. (153.—163. bls.).
12. Rannsókna þáttur (227.—233. kap.) byrjar þannig: „Þat skal hverr maðr hafa á landi ossu, er á, nema gefit vili hafa eða goldit“ og er um þjófn- að og rán, misgrip, rangan mæli, og um að tefla um fje eða kasta (163.—167. bls.).
18. Um hreppaskil (234.—236. kap.) byrjar þannig: „Löghreppar skulu vera á landi hér. Enn þat er löghreppr er XX búendr eru í eða fleiri, því at eins skulu vera færri, ef lögréttumenn hafa lofat“, og er um hreppa, hreppsfundi, hreppsómaga o. s. frv. (167.—171. bls.).
14. Þá eru ýmsar smáar greinar, (237.—254. kap.). sumar með yfirskrift og sumar ekki; 237. kap. Um fullréttisorð, 238. kap. Um skáldskap, 239. kap. Ef maðr finnr grip annars manns, 240. kap. Um almenningar hér á landi, 241. kap. Um hunds bit, 242. kap. Um griðunga, 243. kap. byrjar svo: „Ef maðr á alibjörn“, 244. kap. Um sættir

manna 245. kap. Frá silfrgang, 246. kap. um fjárlag manna, 247. kap. Frá rétt Noregs konungs á Íslandi 248. kap. Um rétt Íslendinga í Noregi, 249. kap. Um austmanna arf hér á landi, 250. kap. Um fjárheimtur, 251. kap. sóknir um fjárheimtur, 252. kap. Um vátta kvöð, 253. kap. Um festar mál, 254. kap. Hverr sakaraðili í leg-orðs sök (171.—180. bls.).

15. Um tíundargjald (255.—260. kap.) byrjar svo: „Þat er mælt í lögum hér, at menn skulu tíunda fé sitt allir á landi hér, lög tíund. Þat er lögtíund, at sá maðr skal gefa VI álna eyri á tveim missirum, ef hann á tíutigu fjár VI álna aura“. Er þessi þáttur um tíundir: þurfamanna tíund, biskupstíund, kirknatíund og preststíund. Eru þetta tíundarlög Gissurar Ísleifssonar (biskups í Skálholti 1082—1118), er sett voru 1096. Aptan við tíundarlögin eru ýmsar smágreinir: 261. kap. Um barnskírn 262. kap. Um líksöng, 263. kap. Um vápnaburð í kirkju, 264. kap. Um skírslur, 265. kap. er um kaup presta, 266. kap. Um staðarábúð, 267. kap. Um líkagröpt, 268. kap. Kirkju máldagar (180.—186. bls.).

Þá er Konungsbók á enda.

Konungsbók er, eins og áður er getið, yfir 600 ára gömul, en menn eru eigi alveg ásáttir um árin, hve nær hún hafi verið skrifuð. Finnur Magnússon og Rafn telja, að Konungsbók sje rituð í byrjun 14. aldar¹, en Grímur Thorkelín, Werlauff og Þórður Sveinbjörnsson í lok 13. aldar². Útgefendur Noregs gömlu laga segja, að hún sje rituð um 1250. Jón Sigurðsson

1) Ritgjörð Schlegels framan við Grágás 1829, bls. LXI**.

2) Kristinnrjettur hinn gamli bls. XI—XII. og XVII—XIX., Grágás 1829. I. bls. LXI og CLXI.

ætlað og, að hún sje rituð um miðja 13. öld¹. Vilhjálmur Finsen er þar á sama máli². Konr. Maurer og Jón Þorkelsson telja hana ritaða á árunum 1258—1262³. Guðbrandur Vigfússon telur hana ritaða á árunum 1230—1240⁴. Það eru því eins og sjá má flestir hinna beztu og frægustu fornfræðingarnir, sem hafa rannsakað aldur Konungsbókar, og má nú telja óefað, að Konungsbók sje rituð áður en landið komst undir konung, eða eigi síðar en 1262. Af stafsetningu og orðmyndum má ráða mikið, en það er eigi hægt að kveða á nákvæmlega frá hvaða ári ritið sje, heldur verða menn að láta sjer nægja að segja hjer um bil. Aftur á móti væri miklu hægra að fá víst ár, ef menn geta leitt það af lögum, sem eru í Konungsbók; því að þá geta menn haft stuðning af sögunni. Nú stendur svo á, að seinast í Víglóða er talað um þræl, er veitt sje frelsi, og segir þar, að hann skuli taka hálfan rjett (3 : hálfar bætur), ef hann komi á jarls jörð, en fullan, ef hann komi á konungs jörð⁵. Gissur Þorvaldsson fjekk jarlsnafn 1258, og segir Konráð Maurer því, að þessi lög geti fyrst verið rituð eftir þann tíma. Vilhjálmur Finsen skýrir⁶ þetta aftur á móti svo, að grein þessi heyri eigi til íslenzkum lögum, heldur sje hún innskotsgrein frá norskum lögum. Því verður eigi neitað, að þetta sje mögulegt, enda er það, eins og Vilhjálmur Finsen segir, mjög

1) Ísl. fornbrjefasafn I. bls. 74—75.

2) Ritgjörð fyrir framan Staðarhólsbók, bls. X, og Grágás 1883 bls. XXXVII.

3) Germania XV, 1870, bls. 1 o. fl., XXV 1880 bls. 235 o. flg, Tímarit hins ísl. Bókmenntafjelags 1882 bls. 27.

4) Sturlunga 1878 Prolegomena CCXI.

5) Konungsbók I. kap. 112, bls. 192.

6) Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1873, bls. 239 ath.

undarlegt, ef Gissur skyldi fara að hugsa um að fá sett lög um rjettindi þræla, þar sem þrældómurinn þó var nálega með öllu horfinn á þeim tíma, og að hann skyldi þá eigi jafnframt reyna til að fá ýmislegt annað lög-leitt, er meiri þýðingu hefði, en slíks verður eigi vart. Á árunum 1258—1262 voru miklar óeirðir. Gissuri var eigi játað sem jarli yfir land allt, sjálfur vildi hann komast hjá því sem lengst, að játa Hákonu konungi full yfirráð yfir landinu, en þá er það og að mörgu leyti ólíklegt, að jafnhyggin maður og Gissur skyldi fara að fá jafn þýðingarlítil lög sett og þessi, er hann jafnvel hefði mátt búast við, að hefðu orðið að aðhlátri. Ef menn því eru á því, að þessi lagagrein sje innskotsgrein úr norskum lögum, þá er einungis að byggja á stafsetning og orðamyndum. En eptir þeim að dæma, er einna líkast til, að Konungsbók sje rituð um 1250.

Konungsbók kom frá Íslandi 1656. Þá sendi Brynjólfur biskup Sveinsson († 1675) hana Friðriki konungi III. að gjöf, og ritaði brjef með henni og fleiri bókum, er hann sendi, til Vilhjálm Lange, bóka-varðar konungs. Brjef þetta er dagsett 10. júlí 1656, og er brot úr því í bókasafni konungs (Ny kgl. Saml. 1392)¹. Síðan er skinnbókin kennd við konung, og kölluð Konungsbók (codex regius), Jón Sigurðsson hefur rakið² sögu Konungsbókar um 150 ár fyrir þennan tíma, eða upp að 1500. Af nöfnum, sem á henni standa (Helga, Páll Jónsson, Jón Magnússon, Ísleifur Sigurðsson bóndi á Grund og Þorsteinn Finnbogason) hefur hann

1) Þar eru og fleiri brjef Brynjólfs; ritar hann þar undir Bryn-olfus Svenonius R; segja menn, að þetta R eigi að merkja Ragnheiðarson, og hafi komið af því, hversu Brynjólfi þótti vænt um Ragnheiði móður sína.

2) Ísl. fornbrjefasafn I. bls. 75—76.

ráðið, að Brynjólfur biskup hafi fengið hana eptir Ragnheiði móður sína, og áður hafi átt hana Páll Jónsson á Staðarhóli, faðir hennar, og þar áður faðir hans Jón Magnússon á Svalbarði, er hafi fengið bókina hjá Ísleifi Sigurðssyni á Grund í Eyjafirði, og áður hafi átt hana Þorsteinn Finnbogason í Hafrafellstungu, sýslumaður í Þingeyjarþingi († 1553), „og líklega á undan honum faðir hans, Finnbogi hinn gamli lögmaður í Ási í Kelduhverfi, hinn mesti lögfræðingur á Íslandi um sína daga (lögmaður norðan og vestan 1484—1511)“. Hjer er misgáningur hjá Jóni Sigurðssyni. Faðir Þorsteins var eigi Finnbogi hinn gamli í Ási í Kelduhverfi, heldur Finnbogi lögmaður (norðan og vestan 1484—1508), eins og Jón segir sjálfur annarsstaðar¹, en móðir Finnboga lögmanns var Þórunn dóttir Finnboga hins gamla í Ási í Kelduhverfi, er var sýslumaður í Þingeyjarþingi á fyrri hluta 15. aldar, og frá honum er auðvitað vel mögulegt, að bókin sje komin. Eigendur Konungsbókar hafa því verið miklir höfðingjar og lagamenn. Finnbogi lögmaður var kallaður hinn Mariúlausi, líklega í mótsetningu við föður sinn, Jón prest Pálsson á Grenjaðarstað, er kallaður var Mariúskáld, af því að hann orti Mariúlykil og fleiri lofkvæði um Mariú mey; var Finnbogi hinn mesti lagamaður, en var orðlagður fyrir lagakróka og ásælni. Um Þorstein, son hans, og handritið er þetta ritað á Konungsbók:

Þorsteinn Finnbogason á mik,
 vel máttu sjá mik
 upp máttu taka mik,
 ekki mun þat saka þik,
 en ef þú stelur mjer,
 þat launar fjandinn þjer.

1) Safn til sögu Ísl. II. bls. 93—95.

Þorsteinn Finnbogason og Ísleifur sýslumaður († 1549) á Grund, sonur Sigurðar sýslumanns, bróður Þorsteins, og maður Þórunnar dóttur Jóns Arasonar biskups, voru auðmenn miklir og höfðingjar. Jón Magnússon á Svalbarði († 1560) var „höfðingi auðugur, vitur og haldinn fjölkunnugur“¹, og Staðarhóls-Páll, sonur hans, sýslumaður í Ísafjarðarsýslu († 1598), var einnig hinn mesti höfðingi og fræðimaður; segir Jón Espólin þetta um Pál: „hann var stórhuga oc nýnæmr, en lagamaður góðr, eru um hann frásagnir margar kátlegar, svo sem þat hann hefði stefnt konungi oc lotit á annat kné á medann, oc sagt sig lúta tigninni enn standa á réttinum“². Ragnheiður dóttir Páls († 1637) var hinn mesti kvennskörungur, og Brynjólfur biskup sonur hennar hefur verið einhver hinn mesti fræðimaður á Íslandi. Docent Gísli Brynjólfson vill rekja sögu bókarinnar enn lengra; hyggur hann bókina komna til Þorsteins Finnbogasonar frá ættföður hans Þorvarði Þórarinsyni, er muni hafa fengið hana frá Oddverjum, mágum sínum, er líklega muni hafa látið skrifa hana³.

Auk Konungsbókar er prentaður viðbætur, og er það 4 brot úr Grágás.

- I. Brot úr Landbrigðapætti, prentað eptir 2 skinnblöðum⁴ í safni Árna Magnússonar (A. M. 315 fol. Litra D). Blöð þessi eru leifar af handriti af Grágás, og eru þau einhver hin elztu skinnbókarblöð, sem til eru frá Íslandi, um 700 ára gömul eða meir. Munch, norski sagnfræðingurinn, hugði jafnvel, að þau myndu vera úr Hafliðaskrá eða rituð 1118⁵, en þetta er eigi rjett; dr. V. Finsen telur

1) Sýslumannaæfir I. bls. 193.

2) Árbækur Espólins V. bls. 7.

3) Grágás 1883, bls. XLI, ath. 2.

4) Sbr. Grágás 1883, bls. XXXVI—XXXVII, Graagaas bls. 8—9.

5) Det norske Folks Historie II. (Chra 1855) bls. 639 ath. 3.

pau rituð á árunum 1150—1200. Áður en Árni Magnússon fjekk þau, hafa þau verið höfð í kápu á bók, enda eru þau núin og sködduð næsta mikild þeim megin, sem út hefir snúið, og er varla hægt að sjá nokkurn staf á fyrstu blaðsíðunni.

- II. Brot er að eins eitt skinnblað¹ í 4 blaða broti í safni Árna Magnússonar (A. M. 315 Litr. B), ritað um 1300. Skinnblað þetta fjekk Árni Magnússon 1703 hjá Jóni nokkrum Einarssyni, heimilismanni í Garði á Suðurnesjum, kynjuðum norðan úr landi. Blaðið hafði verið haft utan um kver. Á blað þetta eru ritaðar ýmsar smágreinir úr Erfðapætti, Ómagabálk, Festapætti og Tíundarlögunum.
- III. Brot er tæplega helmingur af skinnblaði² og örmjóar ræmur af öðru skinnblaði í safni Árna Magnússonar (AM. 315 Litr. C); það er næst elzt af handritum af Grágás og ritað um 1200—1230. Þetta tvennt hefur verið úr hinni sömu skinnbók í 2 blaða broti; fann Árni Magnússon það í Danmörku. Helmingurinn af skinnblaðinu hefur verið skafinn út og íslenzkt kaupbrjef ritað þar ofan í á 16.öld. Smáu ræmurnar voru reimar úr tveimur innsiglum.

Ræmurnar eru skornar úr blaði í Ómagabálk, en skinnsnepillinn er úr Rannsóknapætti.

- IV. Brotið er ýmsar smágreinir úr mikilli skinnbók³ í safni Árna Magnússonar (AM. Nr. 347 fol.) í litlu 2 blaða broti. Fyrri hluti bókarinnar er ritaður um 1370, og er þar á Kristinnrjettur Árna

1) sbr. Grágás 1883 bls. XLII—XLIII. Graagaas bls. 8.

2) sbr. Grágás 1883 bls. XXXVII, Graagaas bls. 8.

3) sbr. Grágás 1883 bls. XLIV. Graagaas bls. 6, Ísl. fornbrjefasafn, bls. 117—120.

biskups, Jónsbók, Kristinna laga þáttur úr Grágás, og ýmsar smágreinir úr Festapætti, Erfðapætti, þættinum um fjárleigur o. s. frv., og eru þær hjer prentaðar. Seinni hlutinn er ritaður rjett eptir 1400, og eru þar ýms kirkjulög. Árni fjeck bók þessa hjá Jóni presti í Belgsdal, og því er bókin kölluð Belgsdalsbók.

Árið 1879 kom útgáfan af Staðarhólsbók. Hún er annað mest handrit¹ af Grágás (12³/₄ þuml. að lengd og 9¹/₄ að breidd) í safni Árna Magnússonar (AM. 334 fol.). Hún er í 2 blaða broti, og hefur verið engu síður falleg en Konungsbók, en með hana hefur verið farið heldur ver en Konungsbók, og því er hún orðin bæði nokkuð blakkari og blöðin sum jafnvel úfin eða loðin. Upphaflega hefur hún verið með breiðum spássíum, og verið skrifað utan máls einstöku merki eða athugaorð. Þegar Árni fjeck bókina, hafði verið skorið utan af henni, og hafa þá sum þessi athugaorð skorizt burtu; bókin var þá í ljelegu bandi og ber trjespjöld utan um, en síðan hefur hún verið sett í alskinn, og stendur þetta með gyltu lettri á kilinum: „Den islandske Lov Graagaasen“. Sjálfst skinnið er orðið nokkuð skaddað og dottin smágöt á hjer og hvar; þannig er nokkuð stórt gat á 3. blaðinu; en í heild sinni má hún þó kallast í bærilegu standi. Á fyrstu blaðsíðunni í handritinu hefur verið skrifaður svo nefndur Dómakapítuli, sem eigi heyrir Grágás til, heldur er úr Járnsíðu; á 2. blaðsíðunni byrjar Grágás og endar á 183. blaðsíðu. Hinu megin á blaðinu (184. bls.) byrjar handritið af Járnsíðu, og er henni haldið áfram til 215. bls.; þar endar handritið, og er auð seinasta blaðsíðan. Kristinna laga þáttur er fyrstur (1. —55. kap. á 2.—22. bls. í skinnbókinni), og eru tíund-

1) sbr. ritgj. framan við Staðarhólsbók 1879, Grágás 1883 bls. XL—XLI, Graagaas bls. 2—5, Ísl. fornbrjefasafn bls. 86—88.

arlög Gissurar biskups þar aptan við; í Konungsbók eru þau fyrir aptan þættina. Þá Erfðapáttur (56.—80. kap. 22.—36. bls.), Ómagabálkur (81.—117. kap. 37.—53. bls.), Festapáttur (registur 53.—54. bls.; 118.—176. kap. 54.—72. bls.). Um fjárleigur (registur 72.—73. bls.; 177.—262. kap. 73.—99. bls.), Vígslóði (registur 100 bls.; 263.—388. kap. 101—138. bls.), og seinastur er Landabrigðisþáttur (registur 139. bls.; 389.—460. kap. 140.—183. bls.). Staðarhólsbók hefur verið mætavel skrifuð, og eru eins og í Konungsbók tveir dálkar á blaðsíðu og upphafsstafrir á kapitulum dregnir upp og mál aðir ýmsum litum; sjerstaklega eru upphafsstafrirnir á þáttunum mjög stórir og prýðisvel myndaðir. Meginmálið er ritað með settletri bundnu, og vel miðað niður. Tveir eru aðalritarar handritsins; einn hefur skrifað aptur að Landabrigðisþætti; þá hefur annar skrifað mikinn hluta af þessum þætti og hinn svo tekið við og ritað seinustu 10 blaðsíðurnar af honum í skinnbókinni. Það er einkennilegt við þennan skrifara, að hann hefur látið ýmsa aðra menn grípa í þennan hjá sjer og skrifa dálítið hjer og þar; sumir hafa verið góðir skrifarar og skrifað sumstaðar heilan dálk; en hjá öðrum eru stafrirnir viðvaningslega gjörðir, og hafa þeir eigi fengið að skrifa nema fáar línur. Dr. Vilhjálmur Finsen hefur fundið þetta, og að þessir menn, sem hafa þannig gripið í þennan hjá aðalritaranum, sje 8 að tölu¹. Enn fremur er það merkilegt við þennan skrifara, að hann hefur skrifað utanmáls við ýmsar greinar merki, sem táknar nýmæli, og kemur það fyrir á 90 stöðum í sjálfri skinnbókinni; og í pappírshandritum, sem rituð hafa verið eptir Staðarhólsbók, hefur dr. V. Finsen fundið þetta á 2 stöðum, og kemur það víst af því, að þau hafa verið skrifuð áður en skorið

1) Formáli fyrir Staðarhólsbók VI—VII.

var utan af Staðarhólsbók¹. Hinn ritarinn hefur þar á móti ekki ritað þetta, hvort sem það hefur verið af fákænsku eða að hann hefur eigi hirt um það.

Það er eins um Staðarhólsbók og um Konungsbók, að menn greinir á um, hversu gömul hún er, en allir eru á einu máli um það, að hún sje yngri en Konungsbók. Finnur Magnússon og Rafn kváðu Staðarhólsbók vera ritaða í lok 14. aldar; Grímur Thorkelín Werlauff og Þórður Sveinbjörnsson töldu hana ritaða um 1350 eða fyrri hluta þessarar aldar². P. A. Munch, Jón Sigurðsson og Guðbrandur Vigfússon telja hana ritaða rjett eptir 1271³. Konráð Maurer og Gustav Storm telja hana ritaða á árunum 1262—1271⁴, og Vilhjálmur Finsen um 1260⁵. Af þessu sjáum vjer, að engu færri rithöfundar hafa látið sjer umhugað um, að finna aldur Staðarhólsbókar en Konungsbókar; en það skiptir mjög milku, að vita, frá hvaða tíma handrit er, því að þeim mun eldra sem það er, þeim mun áreiðanlegra er það og óhættara að byggja á því. Hinir eldri höfundar báru það helzt fyrir sig, að Magnúsarmessa Eyjarls, sem er fyrst lögtekin á Íslandi 1236, er talin í Staðarhólsbók með lögteknum messum⁶, af því

1) Aarbøger for nord. Oldk. 1873. bls. 225—232, formáli f. Staðarhólsbók, bls. XXI, Grágás 1883 bls. XL.

2) Kristinn rjettr hinn gamli bls. XI—XII, XVII—XIX. Grágás 1829 I. bls. LXI ath.** CLXI.

3) Norske Folks Hist. VI. 1. bls. 627—628. Ísl. fornbrjefasafn I bls. 87. Sturl. 1878 I. bls. CC.

4) Über d. Alter einiger isländ. Rechtsbücher i Germania 1870 bls. 1 o. flg. Udsigt over de nordgerm. Retskilders Historie bls. 87., Germania 1880 bls. 238, Nordisk Tidskrift utg. af Letterstedtska Föreningen 1880 bls. 87. o. flg.

5) Aarb. f. nord. Oldk. 1873 bls. 239—240. Formáli fyrir Staðarhólsbók bls. X flg. Grágás 1883 bls. XXXII o. flg. XL o. flg.

6) Staðarhólsbók: Kristinna laga þáttur 28. kap. bls. 40.

leiddu þeir, að hún gæti fyrst verið rituð eptir þann tíma; en Jón Sigurðsson færir rök fyrir því, að katólskir menn á Íslandi hafi talið messur með helgidögum, áður en þær voru lögteknar þar, og þess vegna sje ekkert því til fyrirstöðu, að handritið sje eldra; hann og aðrir ætluðu, að Staðarhólsbók og Járnsíða væri rituð af sama manni, en Járnsíða var fyrst lögtekin 1271—1273, og því gæti Staðarhólsbók eigi verið rituð fyrir þann tíma; en Vilhjálmur Finsen hefur fyrstur fundið, að önnur hönd er á Járnsíðu en Staðarhólsbók, og því fellur þessi ástæðan. Nú er því einungis ágreiningurinn um, hvort Staðarhólsbók sje rituð fyrir eða eptir 1262, er landið gaf sig undir Noregskonung. Í Staðarhólsbók er eins og í Konungsbók sú lagagrein: „Hálfan rétt skal hann (þ: þræll) taka ef hann kemr á jarls jörð, en þá allan ok fullan, er hann kemr á konungsjörð“¹; en þótt þessi lagagrein hafi verið sett eptir að Gissur fjekk jarlsnafn, þá getur Staðarhólsbók verið rituð fyrir 1262. Í samþykkt Ólafs hins helga um rjett Íslendinga í Noregi eru þau ákvæði, að þrimenningar af Íslandi eða nánari skuli taka arf í Noregi, og að rjetturinn til arfsins fyrnist á 3 árum²; í Konungsbók er lagagrein alveg samkvæm þessu³, en í Staðarhólsbók er þessu breytt þannig, að rjetturinn til arfsins skuli eigi fyrnast, og segir svo í Erfðapætti: „Austr

1) Staðarhólsbók, Festapáttur 161. kap. bls. 190.

2) Konungsbók II. bls. 195: „Arf eigu at taka í Noregi af Íslandi næsta bræðra, slíkt konur sem karlar eða nánari menn. Eiðr III manna skal sanna frændsemi, þá er menn vilja þess beiða. En ef eigi er hér arftökumaðr, þá skal halda hér fé þat sá maðr vetr III, er hann var í húsum með, nema fyrr komi næsta bræðri eða nánari maðr.

3) Konungsbók, I bls. 239: Ef várr landi andaz austr, þá skal fét taka næsta bræðri eða nánari, en fét liggr sér jólanótt ina þriðju.

skal taka arf várra landa næsta bræðri eða nánari maðr, enda er nú heimting til fjárins hvergi lengi, sem þat liggr“¹, og á öðrum stað í sama þætti: „Ef várr landi andaz austr, þá skal féit taka næsta bræðri eða nánari, en féit liggr sér nú aldrei“². Og við þessa grein stendur utanmáls athugaorðið nýmæli. Þetta hyggur Konráð Maurer, að tekið sje eptir gamla sáttmála, þar sem segir: „Erfðir skulu uppgefast fyrir íslenzkum mönnum í Noregi, hversu lengi sem þær hafa staðið, þegar réttir koma arfar til eða þeirra löglegir umboðsmenn“³. En V. Finsen segir, að orðin í Staðarhólsbók sje fornlegri en orðin í gamla sáttmála, og muni því þessi ákvæði vera eldri, og einungis staðfest í gamla sáttmála, og heldur þess vegna því fram, að Staðarhólsbók muni rituð um 1260.

Jón Sigurðsson hefur rakið sögu Staðarhólsbók-
ar⁴, eptir nöfnum sem eru á henni. Hefur hann fundið, að hún muni hafa verið í Húnavatnssýslu á 14. öld, „líklegast hjá Auðkýlingum“: Benidikt Kolbeinsyni og þeim frændum. Á 16. öld átti hana Hólmfríður Erlendsdóttir í Stóradal undir Eyjafjöllum, systir þeirra Þorvarðar lögmanns (sunnan og austan 1499—1512) og Vigfúsar lögmanns (sunnan og austan 1513—1520); fyrri maður Hólmfríðar var Einar sonur Eyjólfssonar, er talinn er ættaður norðan úr Húnavatnssýslu. Hólmfríður gaf hana í testamenti sínu merkurum bónda Filippus Runólfssyni, en hann gaf hana síðan bróðursyni Hólmfríðar, Páli Vigfússyni (lögmanni sunnan og austan 1556—1569). Páll andaðist 1570, „og

1) Staðarhólsbók bls. 88.

2) Staðarhólsbók bls. 96.

3) Ísl. fornbrjefasafn I. bls. 620.

4) Ísl. fornbrjefasafn I. bls. 87—88.

erfðu systur hans hann, segir Jón Sigurðsson; er þá óvíst, hvernig um bók þessa hefur farið, en líklegt er, hún hafi þá farið vestr, og ef til vill komið í eigu Staðarhóls-Páls; því þegar Árni Magnússon vissi fyrst til, þá átti hana Bjarni sýslumaður á Skarði, Pétursson, sonarson Staðarhóls-Páls, en eftir Bjarna sýslumann fjekk hana Pétur sonur hans; hann fjekk hana síra Páli Ketilssyni frá Hvammi, fóstbróður Árna, og síra Páll gaf Árna bókina. Árni kallar hana Staðarhólsbók“. Docent Gísli Brynjólfsson hyggur, að Einar Eyjólfsson hafi verið afkomandi Jóns Einarssonar (lögsögumanns 1267, 1269—1270 og síðan lögmanns 1277—1291), er Jónsbók er kennd við; Jón ætla menn vera af ætt Haukdæla, og hyggur Gísli Brynjólfsson, að Staðarhólsbók muni vera upphaflega frá Jóni lögmanni Einarssyni.

Í fyrra (1883) komu ýms brot af Grágás, er eigi hafa áður verið gefin út, og er þar fyrstur:

Kristinna laga þáttur eða brot af honum, prentaður eftir 10 handritum, og hvert prentað fyrir sig; handritin eru þessi:

1. Skálholtsbók; hún er mikið skinnhandrit¹ í safni Árna Magnússonar (A. M. 351 fol.) í 2 blaða broti, rituð um 1360 með settlettri og hin vandaðasta; í henni er Jónsbók, Kristinn rjettur Árna biskups, Kristinna laga þáttur Grágásar, rjettarbætur, statútur o. fl.

2. Staðarfellsbók², hún er einnig stór skinnbók í safni Árna Magnússonar (A. M. 346 fol.) í 4 blaða broti, einnig vel skrifuð með settlettri um 1330; í henni

1) Ísl. fornbrjefasafn I. bls. 108—109. Graagaas bls. 6, Grágás 1883 bls. XLIII.

2) Ísl. fornbrjefasafn I. bls. 99—100, Graagaas bls. 6, Grágás 1883 bls. XLIII.

er brot úr Járnsíðu, Kristinn rjettur Árna biskups, Kristinna laga þáttur Grágásar, Jónsbók, rjettarbætur o. fl.

3. Belgsdalsbók¹; hún er mikil skinnbók í safni Árna Magnússonar (A. M. 347 fol.) í 2 blaða broti, rituð með settlettri og vönduð vel, en farin nú að láta töluvert á sjá. Í fyrri hlutanum er Kristinn rjettur Árna biskups, Jónsbók, Kristinna laga þáttur Grágásar og ein rjettarbót, og er þessi hlutinn ritaður um 1370, seinni hlutinn er ritaður síðar og eru í honum ýmislegt úr kirkjulögum.

4. Arnarbælisbók²; hún er skinnbók í safni Árna Magnússonar (A. M. 135, 4to) og mjög lík hinum að stærð, efni og frágangi. Þannig er hún í 2 blaða broti og rituð með góðri settleturshönd og eru í henni, Jónsbók, rjettarbætur ýmsar, Kristinn rjettur Árna biskups, Kristinna laga þáttur Grágásar o. fl.; þetta er ritað um 1380; auk þess er ýmislegt annað í lögum ritað í hana, þar á meðal gamli sáttmáli.

5. Hlíðarendabók³; er hún skinnbók í safni Árna Magnússonar (A. M. 158 B 4to) í 4 blaða broti, rituð um 1420 og á henni, auk Kristinnalaga þáttar Grágásar, Kristinn rjettur Árna biskups.

6. Lítið skinnkver⁴ í safni Árna Magnússonar (A. M. 50,8vo) í 8 blaða broti, ritað um 1500, og er í því Kristinna laga þáttur Grágásar og Kristinn rjettur Árna biskups.

1) Ísl. fornbrjefasafn I. bls. 117—120, Graagaas bls. 6, Grágás 1883 bls. XLIV.

2) Ísl. fornbrjefasafn I bls. 128—133, Graagaas bls. 6, Grágás 1883 bls. XLIV.

3) Ísl. fornbrjefasafn I bls. 140—142, Graagaas bls. 7, Grágás 1883 bls. XLIV.

4) Ísl. fornbrjefasafn I 149—150, Graagaas bls. 7, Grágás 1883 bls. XLV.

7. Brot¹ í safni Árna Magnússonar (A. M. 173 C 4to) í 4 blaða broti; er þetta einungis nokkur skinnblöð, rituð um 1340, og vantar bæði framan af Kristinna laga þætti, úr miðjunni og aptan af.

8. Hjer er Kristinna laga þáttur prentaður eptir 4 pappírshandritum²; 3 eru í 4 blaða broti, og er eitt af þeim í handritasafni Jóns Sigurðssonar (Nr. 5, 4to), annað í safni Árna Magnússonar (A. M. 187, 4to) og hið þriðja í bókasafni konungs (Ný kgl. Saml. 1915, 4to); hið 4. hefur dr. Vilhjálmur Finsen fengið frá frú Ingibjörgu Magnússen, ekkju Kristjáns kammerráðs á Skarði.

Svo sem kunnugt er, hafði Páll Vídalín ýmsar skinnbækur og vísar opt til þeirra í Skýringum sínum yfir fornyrði lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast. Þar á meðal vísar hann opt í membrana (skinnbók) frá Leirárgörðum, þar sem Kristinna laga þáttur Grágásar sje í³; enn fremur sjest á Skýringum hans, að Kristinn rjettur Árna biskups hefur verið í þessari sömu skinnbók⁴.

Einnig talar Páll blátt áfram um membrana frá Leirárgörðum, er Jónsbók sje í, án þess að auðkenna hana nokkuð frá hinni⁵, og með því hann þannig hefur sama nafnið í þessari sem hinni, þá er mjög líklegt, að þetta sje sama bókin, og að í henni hafi verið Jónsbók, og báðir Kristinnrjettirnir, eins og í Skálholtsbók, Staðarfellsbók og mörgum fleiri. Bók þessa segir Páll að hann hafi eignast frá Leirárgörð-

1) Graagaas bls. 7, Grágás 1883 bls. XLIII.

2) Grágás 1883 bls. IV—IX og XLV—XLVII.

3) Fornyrði bls. 56, 58, 59, 62, 63, 178, 630.

4) Fornyrði bls. 60, 150.

5) Fornyrði bls 188, 248, 378, 499.

um¹, en þar var sonarsonur Árna Oddssonar (lögmanns sunnan og austan 1631—1662) og fjekk Páll skinnbækur hjá þessum manni²; er líklegt, að Leirargarðabók sje einnig frá honum; en hversu sem er um það, þá hafði Páll mætur á bókinni, og vísar í hana jafnhliða öðrum hinum beztu skinnbókum, og á einum stað³ nefnir hann hana beinlínis ágæta, og Leirargarðabók, er Jónsbók sje í, nefnir hann á mörgum stöðum meðal hinna elztu og beztu skinnbóka, en svo kallar hann þær skinnbækur, er ritaðar sje fyrir 1400⁴. Leirargarðabók fjekk Árni Magnússon hjá Páli. Árni ritar þannig á miða við eptirrit af Kristinna laga þætti í Staðarfellessbók (A. M. 180, 4to). „Eg hefi annars þennan forna Kristin rjett... í Leyrargarða lög-bok Pals Jonssonar Widalíns, lögmanns, in folio⁵“. Eru líkindi til, að Páll hafi sent Árna bókina 1722⁶, en úr því vita menn ekkert um hana. Þá er Grímur Thorkefín gaf út Kristinn rjett hinn gamla 1776, var hún týnd, og ætlar Grímur, að hún muni hafa brunnið 1728, og mun það rjett vera; en hann talar um eptirrit af henni, er hann hafi frá Hannesi biskupi Finnssyni⁷; um þetta eptirrit vita menn svo eigi hvað orðið hefur, og eigi hefur það fundizt í handritasafni Hannesar biskups. Eptir þessu voru því allar menjar af Leirargarðabók týndar og horfnar með öllu.

Eitt sinn var dr. Viljálmur Finsen að rannsaka

-
- 1) Fornyrði bls. 188.
 - 2) Fornyrði bls. 249, 493.
 - 3) Fornyrði bls. 226.
 - 4) Fornyrði bls 88, 372, 408, 442, 596, 597.
 - 5) Grágás 1883 bls. VI.
 - 6) Grágás 1883 bls. VII.
 - 7) Kristinnr. h. gamli bls. XV.

pappírshandrit af Kristinna laga þætti í bókasafni konungs (Ny kgl. Saml. 1915, 4to), er stóð við í bókaskránni „nullius pretii“ (einkis virði), og finnur hann þá, að þetta handrit er eigi alveg eins og önnur handrit, er hann þekkti; síðan fann hann 3 pappírshandrit þessu lík, er hann telur öll rituð eptir sömu bók, en þó eigi hvert eptir öðru. Þetta handrit í bókasafni konungs er ritað á Íslandi um 1750, og hefir Eiríkur Guðmundsson Hoff prentari átt það; er það ritað með fljótaskript, og er í því Kristinna laga þáttur og ræður á alþingi 1720 um lögreglutilskipun. Hin handritin eru frá frú Ingibjörgu Magnússen á Skarði, rituð á Íslandi um 1760 með settletri; í því er Kristinna laga þáttur Grágásar og hinn endurbætti Kristinnrjettur; handrit í safni Árna Magnússonar (A.M. 181, 4to). Á bókina er ritað 29. okt. 1685, að Oddur Jónsson eigi bókina með rjettu, og að hún sje skrifuð að Vatnsfirði, og síðan aukið við smámsaman. Oddur Jónsson († 1712) var klausturhaldari á Reynistað, og sonur Jóns prófasts Arasonar í Vatnsfirði. Oddur var kallaður hinn digri, því hann var svo feitur og þungur, að hestar gátu trautt borið hann¹. Í bókinni er Kristinna laga þáttur Grágásar, Kristinnrjettur Árna biskups, statútur, dómar, o. s. frv.; hið fjórða handrit er í safni Jóns Sigurðssonar (Nr. 5, 4to); í því var Kristinna laga þáttur Grágásar og Búalög. Þetta handrit hyggur dr. Vilhjálmur Finsen muni vera hið sama sem Grímur Thorkelín kveður vera frá Hannesi biskupi. Jón Sigurðsson keypti það á bókauppbóði eptir Finn Magnússon, próffessor, en Finnur var eptirmaður Gríms sem leyndarskjalavörður, og því getur handritið auðveldlega hafa komizt í hendur Finns Magnússonar; telur V. Finsen það muni vera beinlínis skrifað eptir Leirárgarða-

1) Árbækur Espólíns VII bls. 77.

bók, eptir að hún kom til Hafnar, eða með öðrum orðum á árunum 1722—1728, og öll hin 3 kveður hann einnig vera runnin frá Leirárgarðabók; er þetta í sjálfu sjer eðlilegt, því að það væri næsta undarlegt, ef engin eptirrit væru til af þessari skinnbók, þar sem þó eru til mörg eptirrit af flestum öðrum góðum skinnbókum; þessi handrit eru runnin frá skinnbók, sem hefur verið öðruvísi en nokkur önnur, sem nú eru til; en hver ætti það að vera önnur en Leirárgarðabók? Menn þekkja eigi aðra skinnbók, sem týnzt hefur, og því er ekkert líkara til, en að þetta sje einmitt hún. Það sem að endingu gjörir málið fullvíst, eru tilvísanir Páls Vídalíns í Skýringum sínum yfir fornryði lögbókar. Opt er þar vísað í Staðarhólsbók, Staðarfellsbók og Arnarbælisbók, stundum nefnir hann þær en stundum eigi, og verður ávallt fundið, hver bókin er; opt vitnar hann og í Leirárgarðabók, og kemur þá eigi heim við neinar af hinum skinnbókunum, og stundum nefnir hann enga sjerstaka skinnbók, þar sem eigi heldur kemur heim við hinar skinnbækurnar, sem hann hefur haft¹. Þannig vísar² hann t. a. m. í kap. 12. í Kristinnrjett Leirárgarðabókar og tilfærir orðin, en hjer koma hvorki orð eða kapítula tala heim við skinnhandritin; en þá er dr. Vilhjálmur hafði fundið þessi 4 pappírshandrit, þá stóð allt heima.

Af þessum ástæðum má því telja alveg víst, að þessi pappírshandrit sje rituð eptir eða runnin frá Leirárgarðabók.

9. Skinnbók³ í litlu 4 blaða broti í safni Árna

1) Fornryði bls. 56, 58—60, 62—63, 160, 178, 496, 636.

2) Fornryði bls. 59.

3) Ísl. fornbrjefasafn I. bls. 155—158, Graagaas bls. 7, Grágás 1883 bls. XLV.

Magnússonar (AM. 248, 4to) rituð um 1480; í henni er Jónsbók, ýmsar rjettarbætur og statútur, Kristinn-rjettur Árna biskups og tíundarlög Gissurar biskups.

10. Pappírshandrit¹ í safni Árna Magnússonar (M. Steph. 17, 4to) í 4 blaða broti, ritað á 18. öld með settlettri, og eru þar Kristinna laga þáttur Grágásar og ýmislegt fleira; er prentuð ein grein úr Kristinna laga þætti um vopnaburð í kirkju, sem er þar dálítið frábrugðin öðrum handritum.

II. Þá er prentaður Rekaþáttur eptir Þingeyrabók²; er hún allmörg laus skinnblöð í safni Árna Magnússonar (AM. 279, 4to), rituð um 1280 með settlettri, og nú mjög sködduð, með því að víða hafa dottið göt á hana af fúa; í henni er Rekaþáttur Grágásar, sem svarar til hluta úr Landabrigðisþætti, og ýms skjöl um reka og rjettindi Þingeyraklausturs o. fl. Við útgáfunna hefur og verið notað eptirrit Árna Magnússonar (AM. 279 b, 4to).

III. Því næst eru ýmsar greinar úr Grágás gefnar út eptir yngri handritum, og eru þau þessi:

1. Pappírshandrit³ í safni Árna Magnússonar (AM. 125 A, 4to) í grallaraformi, ritað með snarhönd um 1600; í því eru „nokkrar fáar greinir úr þeirri fyrri lögbók, sem sumir kalla Grágás“; eru þær hjer og þar úr flestum þáttum Grágásar, ritaðar eptir bók, sem hefur verið frábrugðin þeim handritum, sem nú eru kunn, og bera greinarnar með sjer, að þetta frumrit hefur verið gott og gamalt handrit; enn fremur eru í þessu handriti ýmsar smágreinir úr Járnsíðu.

1) Grágás 1883 bls. XLVII.

2) Ísl. fornbrjefasafn I. bls. 304—305 og 578—580. Graagaas bls. 7. Grágás 1883 bls. XLI—XLII.

3) Graagaas bls. 11. Grágás 1883, bls. XLVII.

2. Pappírshandrit¹ í safni Árna Magnússonar (AM.58, 8vo), lítið kver í 12 blaða broti; eru í því ýmsar smágreinir úr lögþókum og rjettarbótum, dómar og margt sögulegs efnis; er prentuð úr því ein smágrein, sem svo er: „nýmæli öll skulu 3 sumur til lögbergis lögð vera, síðan fyrir lög haldast“. Þetta kver hafa menn haldið að kynni að vera ritað af Jóni Jónssyn (lögmanni norðan og vestan 1573—1605), en bæði er á kverinu önnur hönd en Jóns, og svo er þar sagt (á 139. blaði) frá dauða hans 1606, og nefndir lögmenntirnir, sem komu eptir 1606, og seinast getið um, að Jón Sigurðsson (lögmaður norðan og vestan 1606—1618) hafi verið settur af lögmannsdæmi 1619 (á að vera 1618); er kverið því ritað um 1620. Sem athugasemd við þessa smágrein er prentuð önnur smágrein sama efnis í viðbót aptast í útgáfunni á bls. 716, er svo er: „nýmæli öll skulu 3 sumur tillögbergis lögð vera, og síðan fyrir lög haldast“; þessi smágrein er í handriti í safni Árna Magnússonar (A. M. 37, 8vo), þar sem eru ýmsar smágreinir úr Jónsbók og rjettarbótum, og þar á meðal þessi grein úr Grágás.
3. Troilsbók² í háskólabókasafninu í Uppsöllum, sem er gefin því 1795 af Troil erkibiskupi; hún er rituð á 18. öld, og er í henni mikið af dómum, alþingisúrskurðum og ýmsar greinar úr Grágás, er koma heim við Staðarhólsbók, nema grein um ördrag, sem eigi er í öðrum handritum og sem er prentuð á bls. 716.

IV. Þá er að endingu viðbættir, og er þar prentað ýmislegt eptir ýmsum handritum, er þess hefur þótt vert að vera gefið út, og eru handritin þessi:

1) Grágás 1883, bls. XLVII—XLVIII.

2) Grágás 1883, bls. XLVIII.

1. Skinnblað¹ í safni Árna Magnússonar (A. M. 315 fol. Litr. A) í stóru 2 blaða broti; það er úr bók, sem hefir verið rituð eptir Konungsbók um 1320, og eru á því seinni parturinn af 95. kap. í Vígslóða til miðs 103. kap.
2. Skinnblað² í safni Árna Magnússonar (A. M. 173 D, 4to) í 4. blaða broti úr Kristinna laga þætti, er sýnist vera ritað eptir Belgsdalsbók um 1420; í sama númeri eru ýms blöð úr ýmsum handritum af Jónsbók og Kristinrjetti Árna biskups, er farið hefur verið mjög illa með, höfð utan um kver, eins og fleiri.
3. Skinnbók³ í safni Árna Magnússonar (A. M. 624, 4to) í litlu 4. blaða broti; bókin er mjög þykk og með berum eikarspjöldum; í henni eru guðfræðis-ritgjörðir og ræður og ýmislegt annað, og þar á meðal grein, sem er eins og 245. kap. í Konungsbók: „Frá silfurgang“; hún er rituð með settletri um 1490.
4. Skinnastaðabók⁴ er skinnbók í safni Árna Magnússonar (A. M. 136, 4to) í 4 blaða broti, rituð um 1480; í henni er Jónsbók, Kristinnrjettur Árna biskups, rjettarbætur og statútur, og enn fremur grein, sem prentuð er, og svarar til 247. kap. Frá rjetti Noregskonungs á Íslandi, og 248. kap. Um rjett Íslendinga í Noregi í Konungsbók.
5. Pappírshandritið í safni Árna Magnússonar (A. M. 125 A, 4to) í grallarabrotinu, sem áður er um get-

1) Graagaas bls. 8. Grágás 1883 bls. XLIII.

2) Grágás 1883, bls. XLIV—XLV.

3) Ísl. fornbrjefasafn I. bls. 237—240. Graagaas bls. 8. Grágás 1883 bls. XLV.

4) Ísl. fornbrjefasafn, bls. 67—68. Graagaas bls. 7—8, Grágás 1883, bls. XLV.

ið, og eru hjer prentaðar eptir því smágreinarnar úr Járnsíðu.

6. Smásetningar úr Konungsbók, þar sem merki hefur verið gjört við utan máls, svo sem að greinin sje nýmæli eða einhver önnur merki.
7. Smáræmurnar í safni Árna Magnússonar (A.M. 315 fol. Lit. C), er einnig voru prentaðar í viðbæti við Konungsbók; eru þær nú prentaðar hver fyrir sig, og síðan prentað allt meginmálið, eins og líklegt er að verið hafi á skinnblaðinu upprunalega.
8. Tvö skinnblöð¹ á háskólabókasafninu (F. Magn. 161, 4to) í 4 blaða broti, rituð um 1380; á þeim er endirinn af Kristinnrjetti Árna biskups, og upphafið á Kristinna laga þætti Grágásar. Er hann eins og sá, sem er í Staðarfellsbók, og ritaður eptir sama handriti, sem sú bók, og sjest það af því, að þessi blöð eru sumstaðar rjettari en Staðarfellsbók.
6. Skinnhandrit² í bókasafni konungs (Gl. kgl. Saml. 1812, 4to) í 4 blaða broti, ritað um 1250, ákaflega merkilegt; það er mestmegnis um rímtal; er þar ein setning, sem svarar til setningar í 19. kap. í Konungsbók, og er svo: „Dagr kemr fyrr en nótt alls misseris tals“, og er hún prentuð á bls. 716.

Auk allra þessara handrita, sem dr. Vilhjálmur Finsen hefur gefið út, hefur hann samið ýmsar ritgjörðir, sem prentaðar eru með í útgáfunum, bæði til þess að skýra Grágás og lýsa handritunum. Þannig var formáli með Konungsbók (I—IV), þar sem henni var lýst í fáum orðum, einkum í samanburði við Staðarhólsbók, og talað um aðferðina við að gefa hana út. Enn fremur fylgdi henni útleggging af Konungsbók á dönsku; þessi útleggging var í fyrstu prentuð jafnhliða

1) Grágás 1883, bls. XLIV.

2) Ísl. fornbrjefasafn I. bls. 180—185. Grágás 1883, bls. XL.

íslenska textanum, en síðan var textinn prentaður eingöngu, og útlekkingin látin bíða; hún var fullprentuð vorið 1870, og er í tveim bindum¹. Var eptirmáli með útlekkingunni um Grágás og handrit af henni.

Þá er Staðarhólsbók kom út, var framan við hana löng ritgjörð og mjög fróðleg. Var í henni hin nákvæmasta lýsing af handritinu, talað um nafnið Grágás, uppruna hennar o. s. frv. Þá er Grágás kom út í fyrra, var einnig löng ritgjörð framan við hana, og var þar talað um handritin, sem þar voru prentuð, og sagt, að hverja leyti þau eru frábrugðin Staðarhólsbók og Konungsbók, og rannsakað, hvort þau mundu vera runnin frá sjálfstæðum handritum, ólíkum Konungsbók og Staðarhólsbók; enn fremur var skýrt frá rannsóknum bæði í prentuðum og óprentuðum ritum um, hvort af þeim mætti ráða, að handrit af Grágás hefðu farizt á seinni öldum, talað um nafnið Grágás, hin fornu lög og uppruna þeirra. Þá var þar enn skrá yfir handritin og stutt lýsing á þeim, registur yfir alla kapítula og fyrirsagnir í handritunum, efnisyfirlit, þar sem vísað er til, hvar sams konar sje í öðrum handritum, skrá yfir þá staði, þar sem greinar eru eigi ritaðar allar, heldur að eins upphaf og endir, og menn verða að ætla, að vísað sje í önnur handrit, skrá yfir þá staði, sem merkt er við að sjeu nýmæli, registur yfir staði og nöfn, sem fyrir koma í handritunum; þá er orðasafn með nákvæmum skýringum og miklar tilvísanir í Grágás; þá er enn registur til þess að hægra sje að finna hvað sem vera skal í orðasafninu, leiðrjettingar

1) Grágás, Islændernes Lovbog i Fristatens Tid, udgivet efter det kongelige Biblioteks Haandskrift og oversat af Vilhjálmur Finsen for det nordiske Litteratur-Samfund. Kjöbenhavn. Trykt i Brødrene Berlings Bogtrykkeri 1870. Tredje Del, Oversættelse I. 248. bls. Fjerde Del, Oversættelse II. Efterskrift, 228. bls.

og viðbætur, og að endingu eru 6 blöð, þar sem eru steinprentuð sýnishorn af handritunum.

Í þessum 3 bókum, Konungsbók, Staðarhólsbók og brotunum, er komu út í fyrra, eru prentuð öll þau handrit af Grágás, bæði á skinni og pappír, sem nokkuð kveður að¹. Til þess að hvergi skyldi verða neitt handrit eptir, sem nokkurs væri um vert að kæm-ist á prent, hefur dr. Vilhjálmur Finsen rannsakað og farið yfir bæði skinnhandrit og einnig pappírshandrit í öllum bókasöfnum í Kaupmannahöfn, safni Bókmenntafjelagsins, bókasafni konungs, safni Árna Magnússonar og bókasafni háskólans; enn fremur hefur hann rannsakað bókasafn Jóns Sigurðssonar, fengið lánuð handrit af Grágás frá öðrum bókasöfnum, og ritazt á við beztu fræðimenn á Íslandi, Englandi, Þýzkalandi og í Noregi, til þess að fá hjá þeim upplýsingar um, hvort þeir vissu eigi um neitt merkilegt handrit af Grágás. Árangurinn af þessum rannsóknum er eigi lítill; er þar fyrst að nefna, að eptirrit af Leirárgarðabók hafa fundizt; enn fremur má nefna pappírshandrit frá 1600 (A.M. 125 A) með smágreinunum úr Grágás, er menn nú fyrst hafa fengið ljósa hugmynd um; eru greinarnar ritaðar eptir handriti af Grágás, sem nú er týnt og hefur verið ólíkt bæði Konungsbók og Staðarhólsbók². Þá er enn pappírshandritið (M. Steph. 17) í safni Árna Magnússonar, þar sem er greinin um

1) Auk þeirra, sem út eru gefin, eru mjög mörg pappírshandrit af Grágás, sem eru rituð eptir þeim handritum, sem prentuð eru; nefnir dr. Vilhjálmur 73; eru 24 rituð eptir Konungsbók eða hlutum af henni, 30 rituð eptir Staðarhólsbók eða hlutum af henni, 6 rituð eptir Kristinna laga þætti í Skálholtsbók, 5 eptir Kristinna laga þætti Staðarfellsbókar, 1 eptir Kristinna laga þætti Arnarbælisbókar, og 6 eptir ýmsum handritum. Grágás 1883, bls. XLIX—LVI.

2) Grágás 1883, bls. IX—XIV.

vopnaburð í kirkju, sem eigi hefur þekkt áður. Eins er um greinina úr litla kverinu A.M. 58, og handritinu A. M. 37, um það, hve nær nýmælin skuli skoðast sem lög fullkomlega; greinin er eigi meira en ein lína, en hefur mikla þýðingu. Hana má nefna sem dæmi til þess, hversu mikla fyrirhöfn menn hafa fyrir að rannsaka söfn og handrit. Kverið A.M.(58) er ritað um 1620, og er í því hitt og þetta, mest um lög og sagnfræði: eigandinn hefur haft kverið eins og minnisbók eða ruslakistu, og innan um allt þetta er svo að eins ein lína, sem við kemur Grágás; eins er með hitt handritið (A.M. 37); þar er fjöldi af blöðum og mest um Jónsbók; innan um allt þetta kemur svo setningin um nýmæli. Hvilík fyrirhöfn er það eigi, að skoða og rannsaka allar líkar bækur á söfnunum, og finna, eins og við er að búast, sjaldnast nokkuð, sem við kemur því, sem leitað er að. Þá er að endingu að nefna greinina úr Troilsbók, er eigi hefur verið kunn áður.

Þess hefur áður verið getið, að menn voru alls eigi ánægðir með hinar fyrri útgáfur af Grágás. Hinir fyrri útgefendur höfðu eigi haft nóga virðingu fyrir hinum ágætu lagahandritum, og bæði breytt frá niðurskipun þeirra, tekið upp í textann ýmist úr þessu eða hinu, svo að menn gátu eigi fengið neina glögga hugmynd um, hvernig lagahandritin væru sjálf, og einnig breytt rithætti þeirra. Jón Sigurðsson hefur gefið út eitt og annað úr Grágás í Íslenzku fornbrjefasafni, eptir að dr. Vilhjálmur var byrjaður á að gefa út Konungsbók; þannig hefur hann gefið út tíundarlög Gissurar biskups og prentað hvert handrit fyrir sig. Það, sem hann ljet prenta, var, eins og við var að búast af honum, mjög vandlega gefið út, en þó fá menn enn þá glöggari hugmynd um handritin í útgáfum dr. Vilhjálms, því að menn geta eigi sjeð í því, sem gefið er

út af Jóni Sigurðssyni, hvernig bundið er í handritunum. Það, sem einkennir útgáfur dr. Vilhjálms, er hin makalaus virðing, sem hann ber fyrir handritunum; hann vill láta hvern sjá, hvað er í handritinu og hvað er frá honum sjálfum. Handritin eru prentuð alveg nákvæmlega, orð fyrir orð og staf fyrir staf; rithættinum er alveg haldið, böndin eru leyst upp, en það sem er bundið, er prentað með skáletri, til þess að hver og einn geti sjeð, hvernig þau eru leyst upp, og sannfærzt um, að þau sjeu rjett leyst upp. Á allmörgum stöðum í handritunum eru ritvillur eða orðum sleppt úr, og er þetta þá leiðrjett í útgáfunum; en ávallt er getið um slíkt neðanmáls og sagt, hvernig standi í handritinu sjálfu, svo að þar getur maður einnig dæmt sjálfur um, hvort útgefandinn hafi rjett fyrir sjer. Í Konungsbók er vísað til hverrar blaðsíðu og dálks í handritinu, og er það til mikils hægðarauka fyrir þá, sem vilja gá að, hvernig stendur í skinnbókinni; þar er einnig vísað til, hvar tilsvareandi greinar sjeu í útgáfunni af Grágás frá 1829. Í Staðarhólsbók eru sams konar tilvísanir; enn fremur vísað í skinnhandrit, sem eigi voru prentuð, og getið um, þar sem eigi er neitt samsvarandi í öðrum handritum. Í Grágás, sem kom út í fyrra, er alveg eins farið að, og að því leyti fullkomnari tilvísanir, að þar eru tekin með handritin, er eigi voru áður kunn. Við prentunina á hinum yngri skinnhandritum og pappírs-handritum er farið alveg eins að og við prentunina á hinum eldri skinnbókum, þó að eigi sje þar eins mikils vert um stafsetningu; segir dr. Vilhjálmur um þetta:¹ „Vjer höfum þó ætlað, að eigi verði höfð of mikil nákvæmni við útgáfur handrita og eigi sízt lagahandrita“. Og er þetta allsendis rjett. Við útgáfur á lögum er

1) Grágás 1833, bls. XVIII.

einmitt mest komið undir nákvæmninni. Eitt orð, sem skakkt er, getur gjört hinn mesta rugling; auk þess sem menn aldrei geta reitt sig á útgáfur, sem eru óvandlega gefnar út; menn geta við hvað eina ímyndað sjer, að þetta kunni að vera rangt; eins og hitt. Útgáfur dr. Vilhjálms eru framúrskarandi nákvæmar, enda hefur þeim verið tekið með miklu lofi af vísindamönnum. Konráð Maurer, sem er manna vandastur að útgáfum, ritaði ritdóm¹ um Staðarhólsbók, og lýkur hann mesta lofsorði á útgáfuna, og alveg eins er um Gustaf Storm í ritdómi² hans um sömu bók. Jeg hef borið útgáfurnar saman við handritin á ýmsum stöðum, og er það sannast að segja, að hvað vandlega sem jeg hef leitað, þá hef jeg hvergi fundið villu, eigi svo mikið sem að einn stafur hafi verið skakkur; þannig er t. a. m. það, sem upp hefur verið leyst úr böndum, aldrei prentað öðruvísi en með skálettri, eða að þeir stafir, sem standa í handritinu, aldrei öðruvísi prentaðir en með beinu lettri. En hvílika nákvæmni þarf eigi til þessa! En þegar svo mikil nákvæmni er höfð, þá geta menn líka reitt sig á útgáfurnar, og þær jafnvel alveg komið í stað handritanna.

Þá er enn eptir að minnast á orðasafnið, eru þar skýringar á dönsku yfir lagamál Grágásar, og tekin þau orð, er þýðingu hafa í lögunum. Orðasafn þetta er eigi meira en 134 blaðsíður, en mikill fróðleikur er í því geymdur. Jeg ætla eigi að fara mörgum orðum um það, en finnst rjettast að gefa mönnum dálítið sýnishorn af því, til þess að hver og einn geti sjeð, hvernig það muni vera. Jeg tek orðið lögsögumaður sem dæmi og sný skýringunum á íslenzku:

1) Germania XXV (1880).

2) Nordisk Tidskrift, utg. af Letterstedtska Föreningen 1880.

Lögsögumaður. Lögsögumaðurinn var hinn æðsti og helzti embættismaður í hinu íslenzka þjóðveldi; hann var kosinn af lögrjettunni til 3 ára, I a¹ 208, 210. Starfi hans var: 1. að segja upp mönnum á alþingi hin gildandi lög í nærveru lögrjettumanna, er með því bæði höfðu umsjón með og veittu samþykki sitt til uppsögu hans; meðan lögin voru enn eigi rituð, studdi þessi uppsaga á lögunum mjög að því, að þau gátu geymzt í minni manna og áhuginn fyrir þeim glæddist. Ár hvert átti lögsögumaðurinn að segja upp þingsköpin í byrjun þings; þau snerta einkum reglur um mál færslu, er þannig rifjuðust upp fyrir mönnum, áður en málsóknirnar hófust á þingi; hina aðra lagaþætti átti hann að segja upp á 3 árum. Að líkindum hefur lögsögumaðurinn haft frjálsar hendur við að safna lögunum og raða þeim niður, skipta og skipa í þætti, sjá *þátt*; annars þótti mjög miklu skipta, að uppsagan væri nákvæm, og skorti lögsögumenn kunnáttu, átti hann að halda mót á undan við 5 lagamenn, er hann helst getur lært af; af þessar *kröfu* um nákvæmni má ráða, að það, sem upp var sagt, var lög, fastsett og ákveðin lagafyrirmæli, sbr. AnO² 1873 bls. 208—211, I a, 37, 208, 209, 210, 216, 217; sjá *lögberg*. — 2. að segja upp á lögbergi nýmæli og sýknuleyfi, er lögrjettan hafði samþykkt o. s. frv., sjá *lögberg*. — 3. að segja öllum þeim, er hann spyrja, hvort sem það er á alþingi eða heima, hvernig lögin sjeu, en eigi var hann skyldur að gefa mönnum frekari ráð í málum þeirra, I a, 216; (orðin í I b³, 76: „segja mönnum lög til“, kunna að eiga við þessa skyldu lögsögumannsins,

1) I a merkir Konungsbók. Fyrri deild.

2) Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, þar sem er ritgjörð dr. Vilhjálms um hin íslenzku lög á þjóðveldistímanum.

3) I b er síðari deild Konungsbókar.

en það getur líka verið, að orðinu „lög“ sje ranglega skotið inn, svo að orðin lúti einungis að því, er lögsögumaður átti að segja mönnum til að lögbergi, ef einhver málspartur gjörði lýsingu, alveg eins og á samsvarandi stað II, 412¹⁾. Þá er blátt áfram er sagt um starf lögsögumannsins, að hann sje skyldur „*at segja lög mönnum*“. Í a 208, er víst átt við 1. og 3. að ofan, líklega einkum við 1. uppsögu laganna, sem talað er um iðulega, þar sem 3. er nefnt einungis einu sinni, og það seinast í Lögrjettubætti. Það er engin ástæða til að ætla, að orðin: „segja lög mönnum“ eða: „segja lögmál“, lúti að því, að lögsögumaður skuli gjöra úrskurði eða tilskipanir eða skýra lögin; það er eigi ætlandi, að hann hafi haft nokkuð slíkt vald. — 4. Hann átti setu í lögrjettu I a, 211, 213 II b, 220. — 5. Hann stýrði fundum lögrjettumanna I a, 212, 213, 215, og hafði að öðru leyti það starf að stjórna á alþingi; þannig kvað hann á, hvar hver fjórðungsdómur skyldi eiga setu o. s. frv. I a, 45, sjá einnig *lögberg*. Framkvæmdarvald hafði lögsögumaður eigi annarsstaðar en á alþingi.. Hann fjekk hvert sumar 2 (tölf-ræð) hundruð álnir vaðmála af lögrjettufje (sjá það orð) að launum I a, 209; enn fremur fjekk hann hluta af fjársektum, sjá *útleigð*“.

Eins og menn munu sjá af sýnishorni þessu, er hjer eigi að ræða um orðasafn og skýringar eins og tíðkast í orðabókum, heldur um stuttar kjarnorðar ritgjörðir, þar sem skýrt er frá, hvernig lögin eru og hvernig þessu eða hinu er fyrir komið að lögum. Með því að flest er þar tekið, er þýðingu hefur í hinum fornu lögum, þá mun mönnum skiljast, að hjer er að ræða um stutt yfirlit yfir, hvernig landslög og rjettur voru eptir Grágás, eða með öðrum orðum yfirlit yfir

1) Staðarhólsbók bls. 412.

rjettarsögu vora á þeim tímum, er Grágás hafði lagagildi.

Það hefur áður verið nefnt, hversu nákvæmlega handritin hafa verið gefin út, svo að menn geti reitt sig alveg á útgáfurnar, og er auðsætt, hversu mikla þýðingu slíkt hefur. Handritin eru geymd á bókasöfnunum, og þangað ná einungis þeir, sem eru þar, sem þau eru; enn fremur eru þau miklu óaðgengilegri en prentaðar bækur; sum eru mjög erfið að lesa, af því af handritið er orðið skaddað, og öll eru þau meira og minna seinleg að lesa; einnig eru sum handritin í þessu bókasafninu og önnur á hinu, og það jafnvel sitt í hverju landi; fyrst við útgáfur dr. Vilhjálms hefur öllum hinum merku handritum verið safnað í bækur, sem hver og einn getur haft ljettan aðgang til þess að lesa og kynna sjer þannig hin fornu lög. Nú fyrst má segja, að vegur sje alveg ruddur til þess að menn, hvar á landi sem er, geti farið að rannsaka Grágás. Og þessi vegur er að mun greiðfærari fyrir þær leiðrjettingar, sem dr. Vilhjálmur hefur gjört við handritin, hinar nákvæmu tilvísanir, er gjöra margfalt hægra að bera saman handritið, og finna hvernig sjerhvað er, í hverju handriti fyrir sig. Að endingu er orðasafnið, þar sem skýrt er frá rjetti hins íslenzka þjóðveldis. Ef oss Íslendingum þykir vænt um vor fornu ágætu lög og þykir mikið til þeirra koma, þá fáum vjer seint þakkað dr. Vilhjálmi fyrir starfa hans. Árna Magnússonar nefndin á einnig þakkar skilið fyrir þann áhuga, er hún hefur sýnt í því að koma Grágás út, og spara ekkert, til þess að útgáfan yrði sem best að verða mætti. Jeg vildi óska, að menn hjer á landi keyptu þessar bækur og læsu þær. Þeir munu fáir iðrast, sem gjöra það.

III.

Hjer að framan hefur nokkrum orðum verið farið

um, hver handrit eru til, hverjar leifar eru enn til af lögum vorum á þjóðveldistímanum, enn fremur hefur verið talað um útgáfur dr. Vilhjálms af þeim. Á öllum útgáfum sínum af handritunum hefur hann haft nafnið Grágás. Á titilblaði Konungsbókar stendur: „Grágás. Elzta lögbók Íslendinga“. Nafninu Grágás hefur hann einnig haldið bæði á Staðarhólsbók og brotunum, er komu út í fyrra (1883). Þetta nafn er hið algenga, og var einnig haft á útgáfunni frá 1829. Þar er titillinn: „Hin forna lögbók Íslendinga, sem nefnist Grágás“. En ýmsir hafa mælt á móti því, að halda þessu nafni. Dr. Konráð Maurer ritaði langa og mjög nákvæma sögu nafnsins í ritgjörð sinni, Graagaas, 1864¹, og þykir honum þar nafnið eigi heppilegt, og finnst rjettast að leggja það niður², og á sömu skoðun er dr. G. Storm³.

Þetta Grágásarnafn á hinum fornu lögbókum kemur hvergi fyrir í fornum ritum; og víst er það, að meðan hin fornu lög voru í gildi, var þetta nafn á þeim allsendis óþekkt. Þá voru þau einungis kölluð „lög“ eða „Íslenzk lög“, „lög vor“ eða „allsherjar lög“, svo sem Mörður Gígja nefnir þau, þegar hann er að kenna Unni, dóttur sinni, hvernig hún skuli segja skilið við Rút⁴. Þetta er og mjög eðlilegt, því að hin gildandi landslög breytast iðulega, ein lagaákvæði eru felld úr og önnur sett í staðinn, svo að sjerstakt nafn festist eigi við þau. Apt-

1) Það sem hjer er ritað um sögu nafnsins, er að miklu leyti tekið eptir rannsóknum Dr. Konráðs Maurers í þessari ritgjörð.

2) Sjá hjer um auk „Graagaas“ Island bls. 465, Udsigt over de nordgermanske Retskilders Historie bls. 79 og 82.

3) Nordisk Tidskrift útg. af Letterstedtska Föreningen 1880 bls. 81.

4) Njáls saga 7. kap.

ur á móti er mjög þægilegt, að hafa nafn á einstökum köflum laganna til þess að geta greint þá hvern frá öðrum, og þess vegna er eðlilegt, að ýmsir þættir í Grágás hafi fengið sjerstök nöfn, t. a. m. Víglóði, Baugatal o. s. frv. Enn fremur er mjög hentugt, að hafa sjerstakt nafn á lögum, sem mynda einhverja fasta afmarkaða heild, eða sem rituð eru í einhverja sjerstaka bók; þannig kemur t. a. m. í fornum ritum fyrir nafnið Úlfjótslög¹ á lögum þeim, er Úlfjótur samdi, og Hafliðaskrá² er sú lögbók nefnd, er rituð var á Breiðabólstað hjá Hafliða Márssyni veturinn 1117—1118. Lögbókin, er þeir Þorvarður Þórarinsson, Sturla lögmaður Þórðarson og Indriði böggull komu út með 1271, hefur mjög snemma fengið nafnið Járnsíða, því að svo er hún nefnd í Resens Annál (A. M. 424, 4to), sem ritaður er fyrir 1300. Jónsbók er vanalegast kölluð í fornum brjefum og ritum „lögbókin“, „lögbók vor“, „landslagabók“, „lögbók Íslendinga“ o. s. frv.; en Jónsbókar-nafnið er þó gamalt, og kemur fyrir í Flateyjarbók; þar segir svo um Magnús lagabæti: „Magnús, er lögbók sendi til Íslands, þá er kölluð er Jónsbók“³.

Fyrsta handrit, þar sem menn hafa fundið nafnið Grágás, er pappírshandritið frá 1600 (A. M. 125. A.). Í því eru, eins og áður er getið, ýmsar greinar úr Járnsíðu og Grágás. Handritið byrjar á greinunum úr Járnsíðu og er þar fyrirsögnin: Nokkrar greinir úr norskum lögum, þeim Grágás fylgja, og Magnús konungur lagabæti hefur þar við aukið og

1) Íslendinga bók 2. kap., Landnáma IV, 7. kap., Þáttur Þorsteins Uxafóts 1. kap. (Fornmanna sögur III. bls. 105).

2) Konungsbók I. bls. 213: skrá þeirri, er Hafliði lét gera.

3) Fltb. I. bls. 28.

kölluð voru í þann tíma nýju lög“. Á eftir greinunum úr Járnsíðu koma greinarnar úr Grágás, og er þar þessi fyrirsögn: „Nokkrar fáar greinir úr þeirri fyrri lögbók, sem sumir kalla Grágás“. Aftar í handritinu stendur enn fremur: „Item i Kristinn rjetti Grágásar“, „nokkrar greinir úr síðasta bálki Grágásar“, „þessi eru bálkanöfn Grágásar“. Það er auðsjeð á orðum þessa manns, er hann segir að sumir kalli lögbókina Grágás, að þetta nafn hefur eigi verið algengt þá; en úr því að kemur fram á 17. öld, fer það að verða mjög títt. Magnús prestur Ólafsson í Laufási († 1636) ritaði bók, er heitir Specimen lexici runici, og sem kom á prent í Kaupmannahöfn 1650; í þessari bók nefnir hann Grágás optlega; en hann nefnir hana einnig Gráfugl. Ýmsum mönnum þótti nafnið Grágás ljótt og breyttu því, og kölluðu hana Gráfugl, Gráfuglsbók, Gráfyglu, sem hefur sömu þýðingu; þannig er pappírshandrit á háskólabókasafninu ritað um miðja 17. öld (M. Steph. 9. 4to), þar sem hún er kölluð bæði Grágás og Gráfuglsbók. Björn Jónsson á Skarðsá († 1665) vísar opt í Grágás. Konráð Maurer nefnir¹ rit hans „Fornyrði lögbókar“, (o: Jónsbókar), sem hann ritaði á árunum 1620—1630. Þar er nafnið á reiki; því að Björn nefnir hana opt „gömul lög vor“, „þau gömlu lög“, eða þá Grágás, Gráfugl, Gráfyglu, Gráfuglsbók. Þá er Brynjólfur biskup sendi Friðriki III. Konungsbók, ritaði hann brjef með (dagsett 10. júlí 1656) til Vilhjálmis Langes, bókavarðar konungs; í brjefi þessu segir Brynjólfur biskup: Mitto tertium itidem membraneum codicem legum priscarum, quas rex Olafus cognomine sanctus nobis quondam dedisse dicitur qui codex Graagaas, h. e. anser, vulgo appellatur (þ. e. Jeg sendi sömuleiðis hina þriðju skinnbók með

1) Graagaas bls. 95.

fornum lögum á, sem sagt er, að Ólafur konungur að auknefni hinn helgi hafi gefi oss fyrrum, og er sú lögbók almennt kölluð Grágás, þ. e. gæs). Jón prestur Daðason í Arnarbæli († 1676), fósturfaðir sjera Eiríks í Vogsósum, sem galdrasögurnar eru flestar um, hefur ritað lögfræðisritgjörð, sem heitir Rembihnútur eða Nodus gordius; nefnir hann Grágás þar mörgum sinnum; Grágás er einnig nefnd allvíða í orðabók Guðmundar Andrjessonar. Enn fremur er Grágás nefnd í ritum Stefáns Ólafssonar prófests í Vallanesi, Magnúsar sýslumanns Jónssonar, föður Árna prófessors, og Magnúsar Magnússonar sýslumanns í Ísafjarðarsýslu¹, og í ritgjörð, er Bárður Gíslason lögrjettumaður í Vatnsdal í Rangárvallasýslu ritaði um Jónsbók.

Af því, sem nú er sagt, er auðsjeð, að nafnið Grágás eða Gráfygla hefur verið orðið mjög títt á 17. öld. Gráfyglunafnið lagðist niður eptir 1700; er það víst mikið komið af því, að Páll Vídalín notaði það eigi í Skýringum sínum yfir fornryði lögbókar. Brynjólfur biskup segir beinlínis í bræfi sínu, að hin forna lögbók sje almennt kölluð Grágás; en í pappírshandritinu frá 1600 segir einungis, að sumir kalli hana Grágás. Um þetta leyti hefur nafnið verið að koma upp, og það, sem einna mest styrkir þá skoðun, að nafnið sje eigi eldra, eru rit Arngríms lærða (1568—1648). Arngrímur nefnir lögbókina aldrei þessu nafni, þó að hann vitni mjög opt í hana, heldur nefnir hann hana „forn lög“ eða ýmsum öðrum nöfnum (codex legum antiquus, codex legum, codex, jus vetus, generalis juris corpus, constitutiones legum, constitutiones juris).

2) Sjá Graagaas bls. 96.

En hvaðan hefur Grágás fengið þetta nafn? Og hvernig er það komið upp? Eins og mönnum er kunnugt, er grágás, eða eins og nú er sagt grágæs, sameiginlegt nafn á hinni gráu villigæs; og kemur orðið fyrir í þeirri merkingu í Snorraeddu¹; er það talið þar með fuglaheitum jafnframt orðinu heimgás. Einnig kemur Grágás fyrir sem nafn á skipi. Fornmenn kenndu opt skip sín við fugla og nefndu þau fuglaheitum. Þannig kallaði Ólafur Tryggvason eitt af stórskipum sínum Trönuna². „Látum geisa gamminn“³, sagði Þráinn Sigfússon um knörinn, sem Hákon Hlaðajarl gaf honum. Grágás er og nefnt skip eitt í Sverris sögu⁴, er Ormur konungsbróðir hafði í orustunni við Norðnes við Björgvin (1181) með Magnúsi konungi Erlingssyni móti Sverri konungi. Þá kemur nafnið Grágás enn fyrir sem nafn á lögbók í Þrándheimi, og segir frá henni í Heimskringlu. Eptir að Magnús konungur, sonur Ólafs helga, var orðinn fullvaxinn, varð honum mjög þungt í skapi til þeirra manna, er uppreisnina höfðu hafið gegn föður hans, og felldu hann á Stiklastöðum, og varð því hinn harðasti og refsingasamur mjög við þessa menn. Bændur fóru að kurra, og lá við, að þeir gerðu uppreisn. Þá var það, að Sighvatur orti Bersöglisvísur, og áminnti konung. Nú getur Snorri Sturluson Grágásar, og segir svo í Heimskringlu⁵: „Eptir þessar áminningar skipaðist konungr vel við, fluttu ok margir þessi orð fyrir konungi. Kom þá svá, at konungr átti tal við hina

1) Edda (Árna Magn. útg.) II. bls. 488.

2) Saga Ólafs Tryggvasonar kap. 169. (Fornm. s. II. bls. 50).

3) Njála kap. 88.

4) Sverris saga, kap. 53, (Fornm. s. VIII. bls. 137.).

5) Saga Magnúsar góða, kap. 17 (Heimskringla útgefin af C. R. Unger, Kristiania 1868).

vitrustu menn, ok sömdu þeir þá lög sín. Síðan lét Magnús konungr rita lögbók, þá er enn er í Þrándheimi ok kölluð er Grágás“. Um þessa lögbók hafa menn einnig frásagnir seinna, á dögum Sverris konungs. Eptir að hann var kominn til ríkis, átti hann, eins og kunnugt er, í miklum deilum við klerkavaldið, og þá einkum foringja klerkastjettarinnar, erkibiskupana, fyrst við Eystein og síðan við Eirík; segir svo í sögu hans um deilur hans við Eirík¹. „Í þann tíma (um 1190) gerðust margar greinir milli þeirra Sverris konungs og erkibiskups; skaut konungr jafnan máli sínu til landslaga, þeirra er sett hafði hinn helgi Ólafur konungr, ok til lagabókar Þrænda, þeirrar er kölluð er Grágás, er rita hafði látið Magnús konungr hinn góði Ólafsson. Erkibiskup bað framrekja þá bók, er Gullfjöður er kölluð, ok rita lét Eysteinn erkibiskup; þar með bað hann framrekja guðs lög rúmversk, ok þat sumt, er hann hafði til bréf ok innsigli pávans“. Af þessum orðum í Sverris sögu sjest ljóslega, að menn hafa haldið bæði, að Ólafur helgi hafi sett lög og Magnús góði hafi ritað lögbók. Snorri Sturluson talar einnig um lagasetningu Ólafs hins helga. Hann segir beinlínis, að hann hafi sett Kristinn rjett með ráði Grímkels biskups og annara kennimanna, og að hann hafi látið sjer hugað um, að fá kristin lög sett bæði í Noregi og á Íslandi². Um setningu Ólafs á veraldlegum lögum segir Snorri svo: „Hann lét opt telja fyrir sjer lög þau, er Hákon Aðalsteinsfóstri hafði sett í Þrándheimi. Hann skipaði lögunum með ráði hinna vitrustu manna, tók af eða lagði til, þar er honum sýndist þat“³. Þá er bændurnir kurra á móti Magn-

1) Sverris saga, kap. 117. (Fornm. s. VIII. 277).

2) Heimskringla. Saga Ólafs hins helga, kap. 56, 58, 52, 111.

3) Heimskr. Saga Ól. h. helga, kap. 56.

úsi góða, segir hann og, að þeir hafi borið fyrir sig lög, þau er setti Hákon konungur hinn góði¹.

Það sem Snorri segir um lögbók Magnúsar góða, hlýtur að vera rangt, og hefur Konráð Maurer sannað það fyllilega². Á dögum Magnúsar góða voru Norðmenn eigi farnir að rita á móðurmáli sínu. Aptur á móti er varla full ástæða til að efast um, að það sje rjett, er hann segir um lagasetning Ólafs. Kristinn rjettur getur eigi hafa verið settur fyrir hans daga. Hákon Aðalsteinsfóstri hætti alveg við kristniboð í Norvegi. Ólafur Tryggvason átti fullt í fangi með að fá menn til þess að skírast, og svo naut hans einungis skamma stund. En þó hann hafi sett einhver kristin lög, þá hafa þau hlotið að ganga úr gildi undir stjórn þeirra Hákonar sona, Eiríks og Sveins. Ólafur helgi sat að völdum í 15 ár og gerði Norveg alkristinn; og á þeim tíma er ekkert eðlilegra, en að hann, jafnmikill dugnaðarmaður, setti Kristinn rjett. Menn geta heldur eigi mótmælt því, að hann kunni að hafa sett einhver veraldleg lög, þótt lítið kunni að vera. Þá er klerkavalðið fer að brjótast til valda, er því eðlilegt, að þeir, er í móti standa, beri fyrir sig þau lög, er Ólafur hinn helgi hafði sett. Svo er um Erling skakka, að hann vitnar til laga Ólafs hins helga móti Eysteini erkibiskupi³; og nýlega hefur þess verið getið um Sverri konung, að hann bar fyrir sig lög Ólafs hins helga. Þetta getur og verið rjett; en um þetta leyti og einkanlega eptir þetta fara menn að gjöra sjer miklu meiri hugmynd um lagasetningu Ólafs hins helga, en rjett er. Lögbókin í Þrándheimi hefur vafalaust verið kölluð Grágás á dögum Snorra Sturlusonar, og hefur

1) Heimskr. Saga Magnúsar góða kap. 16.

2) Konráð Maurer: Die Entstehungszeit der älteren Frostupingslög bls. 75—80. Udsigt over de nordgermanske Retskilders Historie bls. 17.

3) Heimskringla. Saga Magnúsar Erlingssonar, kap. 21.

þá líklega verið almenn skoðun, að Magnús hafi ritað hana; en menn gjöra sjer þó eigi miklar hugmyndir um lagasetningu Magnúsar, eða ætla, að hann hafi verið mikill löggjafi; en þess meiri löggjafi ætla menn að Ólafur hafi verið, og vitna til laga hans mjög opt. Menn halda, að öll hin eldri lög sje sett af honum og þau sje hin einu rjettu, og því fremur telja þeir svo vera, þar sem hann var heilagur maður.

Hversu trú þessi hefur verið sterk, sjest ljóslega á ýmsum atvikum, er koma fyrir í sögu Hákonar gamla.

Þá er Skúli jarl Bárðarson hóf uppreisnina gegn Hákonu konungi, og ljét gefa sjer konungsnafn á Eyraþingi (1239), sór hann þann eið, að hann skyldi halda lög hins heilaga Ólafs konungs við þegna sína¹. Og nú fer þetta einnig að komast inn í lögin, bæði lög Hákonar Hákonarsonar og lög Magnúsar lagabætis. Þannig stendur í þeim hluta af inngangi hinna eldri Frostupingslaga, er Hákon setti, 1. gr.: „Lít oss þat líkast til at upphafi, at lög ins helga Ólafs konungs standi eptir því, sem hann hafði skipat, þó at þess hafi eigi hertilgætt verit fyrir fégirndar sakir“. Og á ýmsum öðrum stöðum er vísað til laga Ólafs helga í lögum þessara konunga².

Þá er Magnús lagabætur sendi lögbækur sínar handa Íslandi, fyrst Járnsíðu og síðan Jónsbók, hjelt hann í þeim uppteknum hætti, og vitnar opt til laga hins helga Ólafs konungs³. Er jafnvel skipað fyrir í Jónsbók Kristindómsb. kap. 11.: Um bænda eiðstaf,

1) Saga Hákonar Hákonarsonar kap. 199 (Fornm.s. IX. bls. 463.

2) Sjá Graagaas bls. 102.

3) Járnsíða, Kristindómsb. 4., 5. og 7. kap. Mannhelgi 2. og 7. kap. Jónsbók, Kristindómsb. kap. 3., 7., 10., 11., og Mannhelgi kap. 4.

að bændur skuli sverja að veita Noregs konungi „alla löglega þjónustu og rjetta þegnskyldu eptir lögum og þeim hlunnindum, sem hinn heilagi Ólafur kongur skipaði milli kongs ok bænda, ok þeirra manna, er landit byggja með hvorutveggja samþykki“.

Með því að þetta stendur í Jónsbók, er eigi svo undarlegt, þó að sú trú kæmi snemma upp á Íslandi, að menn gætu borið fyrir sig lög Ólafs hins helga, og er það merkilegt, hversu þessi trú festist og eykst hjá mönnum, svo að þeir vitna engu síður til þessara laga, en Norðmenn höfðu áður gjört, og halda að þau sje hin bezta vernd og trygging fyrir rjettindum sínum. Ef íslenzku fornbrjefasafni verður nokkurn tíma haldið áfram, og meira gefið út af því en komið er, verður vafalaust hægt að sjá ljóslega, hve nær þessi trú fyrst er komin upp. Eptir því sem jeg veit til, finnst fyrst vottur um hana í hyllingarbrjefi Eiríks konungs hinu síðara, af hendi Íslendinga á alþingi 30. júní 1431¹. Hyllingarbrjefið var samþykkt á alþingi, utan vebanda og innan, af hirðstjórum, lögmönnum, lögrjettumönnum og almúga með lófataki. Segjast allir þessir menn vilja „hallda þau laug sem sancte Olafr hefir sett“. Í hyllingarbrjefi til Eiríks konungs, er samþykkt var á alþingi 12 árum áður, 1. júlí 1419, eru þar á móti eigi nefnd lög Ólafs helga, heldur einungis vísað til „lögbókar vorrar“ og „sáttmála“; en það er þó líklegt, að þessi trú hafi verið orðin almenn þá, úr því að menn eru orðnir svo sterkir í trúnni 1431, að allir beztu menn landsins lofa hátiðlega að halda þau. Þeir Jón lögmaður Sigmundsson og Björn Guðnason og flestir aðrir veraldlegir höfðingjar á Islandi gjörðu samþykkt með sjer, til þess að verjast yfirgangi og ofríki hinna kaþólsku biskupa (Gottskálks biskups grimma

1) Safn til sögu Ísl. II. bls. 175.

á Hólum og Stefáns biskups í Skálholti) á árunum 1511—1513¹. Samþykkt þessi er kölluð Leiðarhólms-samþykkt, og kveða þeir svo að orði í henni höfðingjarnir, að þeir biðja þeim friðar og blessunar, gæfu og giptu, ungum og gömlum, ríkum og fátækum, sem styrkja vilja „vort sjálfra frelse oc fridkaup, sem oss voru að öndverdu játud af gudi oc hinum helga Olafe konge“².

Um siðabótina fer þetta mjög að tíðkast, að bera fyrir sig lög Ólafs hins helga; og er það sjerstaklega Ögmundur Pálsson, biskups í Skálholti, sem iðulega vitnar til laga hans. Ögmundur var fyrst ábóti í Viðey; en á alþingi 1519 er hann kosinn til biskups. Á þingunum 1517, 1518 og 1519 urðu róstur miklar; menn kenndu Tíla hirðstjóra Þjeturssyni um þær, og er til brjef frá 1519 um róstur þessar. Í brjefi þessu, sem er í brjefabók Ögmundar biskups, segir svo, að 1619 hafi Tíli hlaupið upp með daggarð og sting-sverð, og viljað slá Ögmund ábóta í hel, „fyrir ongva sok adra, enn hann sagði þetta ecke vera sancte Olafs lög“³. Ögmundur fór síðan utan; í Harvík á Englandi ritar hann Kristjáni öðrum brjef, dagsett 13. ágúst 1520, og biður hann um að samþykkja kosningu sína, og lofar honum, að vera honum trúr og hollur, og „hallda fatækan almuga med Sante Olafs lög“⁴. Árið eptir sendir Kristján II. brjef til Íslands, þar sem hann skipar öllum að vera Hannesi Eggertssyni, er fyrst var hirðstjóri með Tíla, en síðar ljet drepa hann, hollir

1) Safn til sögu Ísl. II. bls. 105.

2) Finnur Jónsson *Historia ecclesiastica*, II. bls. 510.

3) Safn til sögu Íslands II. bls. 195.

4) Safn til sögu Ísl. II. bls. 200. Þar ber Ögmundur Tíla vel söguna, og segir Tíla hafa lofað, að grípa hvorki nje fanga nokkurn mann „utan þann, sem Sancte Olafs lög tilsegja“.

og hlýðnir, og segir þar um Eggert: „Hand skall hollde Ether alle vedt sancte Oluff konings log oc gode gamle sedvaner“¹ (Hann skal halda við alla yður lög Ólafs konungs hins helga, og góðar og gamlar siðvenjur); bæði í þessu brjefi og öðru frá 1523 heilsar Kristján II. Íslendingum kærlega með guði og Ólafi konungi helga. Eptir að Ögmundur var orðinn biskup, vitnaði hann jafnaðarlega í lög Ólafs hins helga, og þegar hann mótmælti siðabótinni eða stóð í gegn yfirgangi Dana á þeim tímum, þá bar hann þessi lög fyrir sig². Jón biskup Arason og Ari lögmaður, sonur hans, báru aptur á móti fyrir sig „Noregs lög“, „gamla sáttmála“ eða „íslenzk lög“³.

Eitt, sem enn fremur bendir á þessa sömu skoðun manna, að Ólafur helgi sje löggjafi Íslendinga, eru myndir af Ólafi helga, sem eru í Jónsbók. Í Arnar-bælisbók (A.M. 135, 4to), sem rituð er um 1350, er dreginn upp konungur á blaðsiðunni framan við Jónsbók⁴; situr hann í hásæti, og hefur spjót í vinstri hendi og öxi í hægri, og lítur í eggina; þetta er mögulegt að eigi að tákna Ólaf konung hinn helga; en það er þó eigi hægt að segja neitt víst um það. Aptur á móti er mynd af konungi í annari skinnbók⁵ í safni Árna Magnússonar (Nr. 157, 4to), sem rituð er um 1460. Á mynd þessi vafalaust að vera af Ólafi konungi. Myndin er framan við Jónsbók; konungurinn situr í hásæti og hefur knött í vinstri hendi, en í hægri hendi öxi, og er dreki við fætur hans; á þessum konungi eru hin helztu einkenni Ólafs helga: dreki, öxi og knöttur, og verður því að vera hann. Á hinni elztu

1) Finnur Jónsson *Historia eccles.* II. 258.

2) Finnur Jónsson *Hist. eccles.* II. 271.

3) Safn til sögu Ísl. II. bls. 203—209. Biskupasögur II. bls. 457.

4) Ísl. fornbrjefasafn I. bls. 129.

5) Ísl. fornbrjefasafn I. bls. 672.

útgáfu af Jónsbók, sem prentuð er á Hólum í Hjalta-
dal 1578, er einnig mynd Ólafs hins helga; er myndin
þar nokkuð öðruvísi; konungurinn stendur og er dreki
með mannshöfði krýndu og mjög löngum hala við
fætur hans; hefur hann öxi í vinstri hendi og Ólafs-
steina í hinni hægri. Þessir Ólafssteinar eru þrír, og
liggja hver ofan á öðrum, og er hinn efsti minnstur.
Þeir fylgdu líkneski Ólafs hins helga og eru gjörðir
til minningar um eina af jarteiknum Ólafs konungs.
Segir svo frá í sögu Ólafs helga¹, að greifi einn í
Danmörku átti norræna ambátt, ættaða úr Þrændalög-
um, sem trúði á Ólaf, en greifinn trúði eigi. Þann
dag, er Ólafur hafði látið líf sitt, skipaði greifinn am-
báttinni að baka brauð, en henni þótti mjög illt, að
vanhelga daginn, „ok heitaðist við Ólaf konung, ok
kveðst aldrei mundu trúa á hann, nema hann gjörði
nökkura bending ok hefndi þessarra údæma“; og síðan
er greifinn sá brauðið,

„þá varð grjón að gránu
grjóti danskrar snótar“,

svo sem stendur í Geisla, er Einar Skúlason orti og
flutti fram í Krists kirkju í Þrándheimi um vorið
1152². Á myndinni stendur ártalið 1539. Þessi sama
mynd er einnig framan við Jónsbók, sem er í bóka-
safni konungs (Gl. kgl. Saml. 3274 a, 4to), og rituð á
pappír um 1620; er myndin með litum og víða dregið
í gull og silfur. Ofanmáls stendur: „Magnus kgs“,
en þetta er eigi rjett hjá ritaranum, og benda Ólafs-
steinarnir á hið gagnstæða³. Í útgáfunum af Jónsbók,
sem prentaðar eru á Hólum 1707 og 1709, er einnig

1) Fornmannas. V. bls. 139—142.

2) Fornmannas. VII. bls. 355.

3) Sjá um þetta handrit og Ólafssteina Ísl. fornbrjefasafn I.
bls. 710—711.

mynd af Ólafi helga; er hann þar, eins og flestir munu hafa sjeð, með fána og öxi í hægri hendi, og knött í vinstri, og hefur höggorm undir fótum, og stendur þar beinlínis fyrir ofan myndina: „Olafur Har. S. Noregs kongur, hinn helge“.

Vjer höfum sjeð, hversu þessi trú, að Ólafur hinn helgi hafi sett Íslendingum lög, var orðin sterk um siðabótartímann. En nú er þá eptir að vita, í hvaða sambandi hún stendur við Grágásarnafnið. Eins og kunnugt er, þekktu menn mjög lítið fornritin á öldinni fyrir siðabótina. Handritin geymdust í klaustrum og hjá hinum og þessum; sumir hafa auðvitað þekkt sín handrit, en hvorugir vissu til annara. Eptir siðabótina komst breyting á þetta; menn fara að kynna sjer hin fornu rit. En nú er svo almenningsálitið, að Ólafur helgi hafi gefið Íslendingum lög; menn vita, að hann hvorki hefur gefið Jónsbók eða Járnsíðu, en þeir vita eigi deili á handritum hinna fornu laga, og þykir það sennilegast, að þar sje handrit af lögum Ólafs, er Magnús sonur hans hafi látið rita; af fornsögunum hafa þeir sjeð, að Magnús konungur hafði látið rita lögbók, er kölluð hafi verið Grágás, og ætla þeir nú, að lagahandritin muni einmitt vera handrit af Grágás Magnúsar góða¹. Þetta sjest ljóslega á orðum manna um Grágás. Magnús prestur í Laufási segir þannig um Grágás í Specimen lexicæ runicæ: „Antiquus est Legum Norvegicarum et Islandicarum codex“ (hún er forn bók með norskum og íslenskum lögum); og í handriti einu í safni Árna Magnússonar (M. Steph. 9, 4to), sem ritað er um 1650, standa þessi orð í upphafi: „Prologus. Grágás hin gamla, fyrstu lög í Noregi, sem saman lét skrifa Ólafr kgr helgi Haraldsson, sem fyrir lög í Íslandi voru haldin allt til eptirfylgjandi

1) Sjá um þetta Konr. Maurers ritgjörð Graagaas, bls. 104. oflg.

Hákonar lögbókar, er saman var skrifuð Anno D.i 1271 og fyrir lög hélzt in til A.o 1281, þar til Jónsbók útkom“. Bókmenntafjelagið á pappírshandrit (Nr. 72, 4to) ritað um 1680 eptir Staðarhólsbók; er fremsti hlutinn og seinasti ritaður með hendi Magnúsar Magnússonar sýslumanns í Ísafjarðarsýslu. Aptan við lögin hefur hann ritað nokkrar vísur um Vígslóða og eina um sjálfa Grágás; í vísunni kemur ljóslega fram hin almenna skoðun á uppruna Grágásar; segir hann:

„Grágás tést oss grandlaus,
so gellan þeir fá skell,
sem þrjóskast með þrátt brask
og þjóta henni á mót;
sektum lykur sú hlökk
sóma rúin lands hjú,
hjá Ólafi kongi algeng
uppfóstraðist við hans brjóst“.

Jafnvel hinir lærðustu menn um þessar mundir höfðu hina sömu skoðun, t. a. m. Brynjólfur biskup; því að eptir brjefum til Vilhjálms Langes bókavaraðar hefur hann ætlað, að Ólafur helgi hafi gefið lögin, sem eru í Konungsbók. Annars eru skoðanir manna mjög á reiki, eins og vonlegt er. Bárður Gíslason heldur þannig í ritgjörðinni um Jónsbók, er hann ritaði 1665¹, að Íslendingar hafi sett lög sín eptir því, sem lög í Noregi hafi verið; segir hann þannig: „Nær kristni kom hér á land, drógu þeir hér lög sín af norskum lögum“, og um Grágás segir hann svo: „En nær Magnús konungur Ólafsson hinn góði lét skrifa þau lög, sem faðir hans Ólafr konungur hóf, hverja lögbók þeir kölluðu Grágás eða Gráfyglu, löguðu Íslenzkir sín lög þar eptir“. Hinn lærði sagnfræðingur Þormóður Torfason hefur sömu skoðun, og heldur, að hin íslenzku lög sje

1) Í safni Árna Magnússonar (A. M. 215 A 4to).

tekin eptir lögbók Þrænda, Grágás¹. Og einnig er þetta ætlun Páls Vídalíns í fyrstu ritgjörðum hans; segir hann, að Grágás hafi að öndverðu verið Þrænda-lög, og hafi Magnús góði gjört hana, og Íslendingar tekið hana til umbótar sínum fornu lögum³.

Vjer sjáum þannig, hvernig menn hafa alveg farið villir vegar. Í fyrstu halda menn beinlínis, að Grágás sje sett Íslendingum af Ólafi helga; en svo fara menn að sjá, að þetta getur eigi átt sjer stað, og halda þá, að vor lög sje löguð eptir lögum Norðmanna, og þetta halda hinir lærðustu menn á sínum tíma. Það er eigi fyr en nokkru eptir 1700, að menn fara að sjá, að vor lög eru eigi tekin eptir lögum Norðmanna. Sá, sem ritað hefur um þetta, er fyrstur Jón Magnússon, bróðir Árna prófessors. Eptir hann er til ritgjörð um Grágás í safni Árna Magnússonar (A.M. 223, 4to), og safni Bókmenntafjelagsins (Nr. 221, 4to), rituð um 1720, þar sem hann sýnir fram á, að lög vor eigi ekki skylt við Grágás, sem „Olafur kongur helge liet samanskrifa“, og alveg sömu skoðun lætur Árni bróðir hans í ljósi í brjefi (M.Steph. 24, 4to), er hann ritaði Jóni 1726.

Grágás er því nafn, sem upphaflega er fram komið um 1600³, og er orsökinn til þess tómur misskilningur. Hin ranga skoðun er ríkjandi fram yfir 1700; þá fer hið rjetta að ryðja sjer til rúms, en nafnið Grágás hverfur þó eigi, og er enn þann dag í dag haft sem nafn á hinum fornu lagahandritum í heild sinni. En úr því að nafnið þannig er komið fram af misskilningi,

1) *Historia rerum Norvegicarum* III. (1711) bls. 239.

2) Fornyrði bls. 198—200.

3) Eptir því sem áður er um getið, hefur Staðarhóls-Páll haft bæði Konungsbók og Staðarhólsbók undir höndum. Hann deyr 1598, og væri því vel mögulegt, að nafnið væri í fyrstu tekið upp af honum. Þess má og geta, að Árni Magnússon fjekk pappírs-handritið (A.M. 125 A 4to) frá 1600 einmitt þaðan að vestan.

mundi þá eigi vera rjettast að leggja það niður? Eins og fyr er ritað, eru sumir frægir fræðimenn á þessari skoðun; en dr. Vilhjálmur Finsen hefur haldið nafninu og varið þá skoðun. Dr. Konráð Maurer þykja handritin af Grágás svo ólík, að eitt nafn á þeim sje villandi; en dr. Vilhjálmnir segir, að þau sje þó svo lík, að eitt nafn á þeim sje heppilegt; enn fremur segir hann, að þótt það sje ranglega upp komið, þá sje það þó nú orðið nær 300 ára gamalt, og það sje eigi hætt við, að nafnið valdi ruglingi á fornlögum vorum við hin norsku lög í Þrándheimi; því að lögbók sú, er þar var og kölluð var Grágás, er eigi lengur til; þykir honum því heppilegt, að halda þessu gamla Grágásarnafni¹. Og sýnist þetta rjett vera. Það mundi verða mjög erfitt, að útrýma nafninu; því að það er mjög handhægt að nota það. Þá er t. a. m. einhver ákvæði eru í öllum handritum, er miklu þægilegra að segja, að ákvæðin standi í Grágás, heldur en að nefna öll þessi handrit. En hins verður þá jafnframt vel að gæta, að byggja eigi neina loptkastala á nafninu eintómu, eða t. a. m. ímynda sjer, að Grágás sje lögtekin öll í einu í þeirri mynd, sem hún er, að sínu leyti eins og Járnsíða og Jónsbók. Það er víst þetta, sem Konráð Maurer hefur verið mest hræddur við², og viljað því leggja nafnið niður; en úr þessu ætti menn eigi að þurfa að óttast slíkt, og í þeirri von má ráða til þess, að halda nafninu framvegis.

1) Staðarhólsbók bls. XXIV—XXIX, Grágás 1883, bls. XXXII—XXXIV.

2) Sbr. orðin í Udsigt over de nordgerm. Retskilders Historie, bls. 82—83: „I vore Dage, da det allerede længst erkjendes, at Retsudviklingen i den islandske Fristat var fuldkommen uafhængig af Norge, bør denne fejlagtige Benævnelse ikke mere kunne benyttes til at understøtte Paastanden om den angivelige Enhed mellem de forskjellige Retskilder, som helt eller delvis ere opbevarede fra hin Tid“.

IV.

Eins og fyr er ritað, hefur spurningin um laga-setninguna mjög mikla þýðingu fyrir skoðun manna á handritunum, og skal hér því talað um hana.

Þá er talað er um lagsetninguna¹, verður fyrst að minnast á löggjafarvaldið og skipun þess. Löggjafarvaldið var hjá lögrjettunni. — Lögrjetta var nefndur staðurinn, þar sem lögrjettumennn áttu setu². Þar voru 3 bekkir eða pallar, og var einn pallurinn innst, annar í miðið og þriðji yztur. Eptir því sem Sigurður málari Guðmundsson ætlar, hefur lögrjettan verið niðri á völlum við Óxará, en alls eigi á Lögbergi, eins og sumir hafa ætlað, og pallarnir verið í hring, en eigi í ferhyrning, og dálítið hlaðið undir þá; segir hann, að enn þá votti fyrir þessari upphækkun, og eptir henni hafi lögrjettan verið 15 álnir að þvermáli³. En lögrjetta eru og kallaðir hinir löggjefandi menn á alþingi eða lögrjettumennirnir, er setu áttu í lögrjettunni⁴; á miðpalli sátu 12 menn úr fjórðungi hverjum, — allir goðar á landinu, er áttu full goðorð og forn, og voru það 12 goðar úr Norðlendingafjórðungi og 9 úr hverjum hinna fjórðunganna, en þessir 9 áttu að hafa með sjer 1 mann úr hverju þingi hinu forna, er voru 3 í hverjum fjórðungi, „svá at þó eigniz xii menn lögrjettu setu úr fjórðungi hverjum“. Lögrjettumenn á miðpalli voru því fernar tylftir eða 48 menn. Enn fremur átti sæti á miðpalli lögsögumaðurinn og biskuparnir á Hólum og í Skálholti. Hver hinna 48 lögrjettumanna á miðpalli áttu að taka sjer til umráða 2 menn, er annar þeirra sæti á pallinum fyrir framan

1) Sjá um þetta Aarbøger for nord. Oldk. 1873, bls. 146 o. flg., og orðasafn í Grágás 1883.

2) Konungsbók I. bls. 77, 211.

3) Alþingisstaður hinn forni bls. 41—42.

4) Konungsbók I. bls. 211, 212.

hann, og hinn að baki. Á hverjum palli sitja því fernar tylftir, auk lögsögumanns og biskupa: 48 lögrjettumenn á miðpalli, og 96 umráðamenn á hinum pöllunum; verða þetta 147 menn¹. Í lögrjettu sitja því göfugustu menn og vitrustu. Lögrjettumenn á miðpalli eru nefndir: þeir, „er setur eigu til fullz“²; höfðu þeir einir atkvæði með lögsögumanni og biskupum; þeir er sátu á hinum pöllunum, voru einungis til umráða.

Um vald lögrjettunnar segir svo, að hún ráði lögum og lofum. Þetta er nú orðið að talshætti, og sagt um þá, sem miklu ráða, að þeir ráði lögum og lofum; en í Grágás á að skilja orðin eins og þau hljóða. Lögrjettan gefur lög og undanþágur frá lögum. Þessar undanþágur geta menn vel heimfært undir framkvæmdarvaldið, en þær geta og talizt undir löggjafarvaldið, því að menn geta skoðað þær eins og sjerstök lög (*leges speciales*), gefin fyrir einstök atvik. Eins og áður er getið, eru þeir eigi á eitt mál sáttir, dr. Konráð Maurer og dr. Vilhjálmur Finsen um það, hvort lögin hafi þurft að verða samþykkt í einu hljóði eða atkvæðafjöldi hafi ráðið. Til þess að geta sjeð, hvað rjettast er, þarf hjer að taka upp orðin í Grágás, sem snerta málið, eins og Vilhjálmur Finsen hefur gjört³. Svo segir í Lögrjettubætti⁴:—

1. Þat er ok, at lögrétta skal út fara drottins daga báða í þingi ok þinglausnadag ok ávallt þess í milli, er lögsögumaðr vill eða meiri hlutr manna, ok í hvert sinn, er menn vilja ryðja lögréttu, þar skulu menn rétta lög sín ok gera nýmæli, ef vilja. Þar skal beiða mönnum sýknu leyfa allra ok sátta leyfa þeirra allra,

1) Konungsbók I. bls. 211—212.

2) Konungsbók I. bls. 213.

3) Aarbøger for nord. Oldkyndighed 1873, bls. 151 o. fl.

4) Konungsbók I. bls. 212—216.

er einkalofs skal at beiða ok margra lofa annara, svá sem tint er í lögum.

2. Þat skal allt metaz svá í lögréttu, sem lofat sé, er engi maðr neitir, sá er lögréttu setu á, enda veri engi lýriti fyrir utan lögréttu. Hverr maðr, þeirra er lögréttu setu á, skal gera annat tveggja um leyfi hvert, at játa eða níta; útlagr er hann ella iii mörkum. Ef menn biðja lofa í lögréttu, svá at þeir menn eru ógjörla þar komnir eða á brott gengnir, er lögréttu setu eigu, en þó eru ferner tylptir manna eða fleiri, þá má lögsögumaðr skipa því liði í rúm þeirra manna, er setur eigu til fulls, ok útlagaz hverr er synjar þess. Nú verðr miðpallr alskipaðr, þá skal lögsögumaðr nefna sér vátta. Í þat vætti, skal hann kveða, at þessir sitja allir í lögréttu at mínu ráði ok réttir til þess að fylla lög ok lof; nefni ek þetta vætti at lögum hveim er njóta þarf. Enda skulu þá verða lof öll jafnföst þar, sem goðar sæti sjálfir, ok fyrir þeim einum skulu hinir upp rísa, er áðr sátu.

3. Þat er ok, at þat skulu lög vera á landi hér, sem á skrár standa. En ef skrár skilr á, ok skal þat hafa, er stendr á skrár þeim, er biskupar eigu. Nú skilr enn þeirra skrár á, þá skal sú hafa sitt mál, er lengra segir þeim orðum, er máli skipta með mönnum. En ef þær segja jafn langt ok þó sitt hvár, þá skal sú hafa sitt mál, er í Skálaholti er. Þat skal allt hafa, er finnz á skrá þeirri, er Hafiði lét gera, nema þokat sé síðan, en þat eitt af annara lögmanna fyrir-sögn, er eigi mæli því í gegn, ok hafa þat allt, er hitzug leifir eða glögggra er. Nú þræta menn um lögmál, ok má þá ryðja lögréttu til, ef eigi skera skrár úr. En svá skal at því fara, at beiða með vátta goða alla at lögbergi ok lögsögumann, at þeir gangi í lögréttu ok í setur sínar, at greiða lögmál þetta, svá sem héðan frá skal vera. Beiði ek lögbeiðing, skal

sá kveða, er reyna vill. Ef nokkurir þeir menn, er setur eigu, gera eigi ganga í rúm sín, er þeir vitu at lögréttu skal ryðja, ok varðar þat fjörbaugs garð, sem önnur þingsafglöpun, enda er rétt at telja goðann þá hvern útlagan iii mörkum ok úr goðorði sínu; þat varðar ok allt slíkt it sama þeim mönnum öllum, er lögréttu setu eigu at gegna at lögréttu þeirri, sem þá skylda lög til. Álengr er goðar koma í setur sínar, þá skal hverr þeirra skipa manni á pall fyrir sik, en öðrum manni á inn yzta pall á bak sér til umráða. Síðan skulu þeir menn, er þar eiguz mál við, tína lög-mál þat, er þá skilr á, ok segja til þess, hvat í deilir með þeim. Þá eigu menn síðan at meta mál þeirra til þess, er þeir hafa ráðinn hug sinn um þat mál, ok spyrja síðan alla lögréttu menn, þá er á miðpalli sitja, at skýra þat, hvat hverr þeirra vill lög um þat mál; síðan skal hverr goði segja, hvat lögin mun kalla, ok með hvárum hverfa at því máli, ok skal afl ráða; en ef þeir eru jafnmargir lögréttumenn hvárir tveggju, er sitt kalla lög hvárir vera, þá skulu þeir hafa sitt mál, er lögsögumaðr er í liði með, en ef aðrir eru fleiri, þá skulu þeir ráða; ok skulu hvárir tveggju vinna vefangseið at sínu máli, ok fela undir eið sinn, at þeir hyggja þat vera lög um þat mál, sem þeir fylgja at, ok kveða á, af því þat sé lög. Nú er nokkurr lögréttu maðr svá sjúkr eða sárr, at sá má eigi úti vera, þá skulu þeir hvárir tveggju sækja orð hans til búðar ok segja, hvat í deilir með þeim, en hann skal eið vinna slíkan sem aðrir ok kveða á þat, með hvárum hann vill hverfa. En ef þá er lögrjettu maðr nokkurr ómáli eða óviti eða andaðr, er þessa máls þarf, ok skal sá maðr í stað hans, er dómnefnu átti upp at taka, ef hans væri þá við misst. Nú lýsa lögréttu menn hug sinn, ok verða þeir xii eða fleiri, er lið hafa

minna, þá skulu þeir, er færri eru saman, vinna eiða at sínu máli. Þá verða hinir, er lið hafa meira, ok skyldir at vinna eiða at sínu máli, svá at þeir sveri manni fleiri, eða ii it fæsta, ef lögsögumaðr er í inni minni sveit. En ef þeir metaz eiða við í inu meira liði, ok skulu þeir hluta með sér, nema þeir vili allir sverja. Nú verða þeir færri saman, en xii, er lið hafa minna, þá eru þeir þegar af sínu máli, ok eru engir menn úr inu meira liði þá skyldir at vinna eiða at móti eiðum þeirra, er færri eru saman en xii. Ef þeir eru nokkurir lögréttumenn, er með hvárungi látaz vera munu, eða varna þeir annarra skila um þau mál, ok varðar þat allt slíkt, sem áðr var tint, ok á sá þeirra sakir þær, er þar eiguz mál við, er heldr vill sækja til fullra laga. En ef hvárgi vill sækja, þá á sök þá hvárr er vill. Enda skal lögsögumaðr skipa rúm þeirra manna, er þar gera lögskil fyrir sik, ok taka mann úr várþingi því, er glöpin kemr, ef þat má; enda varðar þá hverjum fjörbaugsgarð, er synjar þess. En ef lögsögumaðr kann þar eigi menn fyrir í þá sveit, þá skal hann beiða samþingisgoða þess, er skila varnar, at þeir fái honum mann í stað, svá at þá megi í því fylla lögréttu, ok varðar þá slíkt þeim, er þess synjar, sem hinum, er glöp gerði. Nú vill engi samþingisgoðanna skil gera, þá skal beiða manna í annat þing ok í it iii., ef eigi fæst áðr, enda eigu þá jafnmikit þeirra orð at standaz, sem annara lögréttumanna. Þat er ok, at einhverr maðr skal tína við vátta lögmál þat, er afl fæst til, en allir skulu samkvæði gjalda á; síðan skal upp segja at lögbergi“.

Í 1. greininni eru gjörð ákvæði um fundi í lög-rjettunni, og kveðið á, að hún skuli hafa fundi minnst 3 sinnum, báða sunnudagana í þingi og þinglausnadag

eða þingloka dag; einnig á hún að hafa fund ávallt þegar lögsögumaður vill eða meiri hlutur lögrjettumanna, og enn fremur þá er menn vilja ryðja lögrjettu. Þessi orð að ryðja lögrjettu lúta til þess, að mönnum var leyfilegt að sitja á bekkjunum í lögrjettu, nema þá er þar var fundur; eptir 3. gr. gátu menn skorað á lögrjettumenn að halda fund og skera úr deilu um lögin; þá verður að reka þá menn af bekkjunum, sem eru í lögrjettu, og því segja menn, að sá ryðji lögrjettu, sem biður lögrjettumenn um að segja, hvað lög sje í því efni, er hann deilir um, og verður sama þýðingin sem það að biðja lögrjettumenn að skera úr lagadeilunni með lögum. Enn fremur er þar kveðið á um vald lögrjettunnar, og sagt, að í henni skuli menn rjetta lög sín og gera nýmæli eða ný lög; þar að auki hafði lögrjettan vald til að veita sýknu leyfi (eptirgjöf á hegningu), sátta leyfi (leyfi til að sættast á víg, tryggðarof og ýms önnur stór afbrotamál), og ýms önnur lof, t. a. m. til að færa saman vorþing, til að halda leiðarþing á öðrum stað en vorþingsstaðnum o. s. frv.

Í 2. gr. er talað um, hversu leyfin geti fengizt. Í Þingskapa þætti hafa menn og fyrirmæli um sýknuleyfi; segir þar¹: „Ef mönnum er sýknu lofs beðit at lögréttu, skógarmönnum eða fjörbaugsmönnum, ok á þat því at eins standaz, ef allir lögréttumenn leyfa, enda veri engi maðr lyriti fyrir utan lögréttu, svá at þeir menn heyri, er í lögréttu sitja, en ekki eigu annara manna orð at standaz, þótt í gegn mæli, en lögréttumanna, ef eigi verja lýriti“. Af þessu og 1. gr. er auðsjeð, að mjög er erfitt að fá sýknuleyfi, eins og einnig kemur fram í sögunum, því að ef einhver lögrjettumanna neitar, þá fæst leyfið eigi, og enn fremur geta einstakir menn lagt bann við því, að leyfið sje veitt; það getur þó varla verið, að hver, er

1) Konungsbók I. bls. 95—96.

vill, megi leggja bann við slíku, heldur líklega einungis þeir, sem slíkt er áriðandi fyrir, t. a. m. sakaraðili. Að hinu leytnu er það og ljett að fá leyfið, þar sem goðarnir þurftu eigi að greiða atkvæði um leyfið, og umráðamennirnir allir 96 þurftu eigi heldur að vera viðstaddir; það var nóg, að 48 menn væru við staddir eða þriðjungur allra lögrjettumanna. Það er auðsjeð, að menn hafa eigi haft miklar mætur á lofum, og hugsað sem svo, að ef enginn hefur neitt á móti því, þá er nóg, að þriðjungur sje með, en ef einhver eigi vill, þá skal það eigi veitt. Ef mönnum er alveg sama um leyfið, þá hefur mest verið undir því komið, að fá í lið með sjer einhvern málsmetandi mann, t. a. m. lögsögumanninn, og þá hafa menn gjört það fyrir hann, að veita leyfið; því sjáum vjer í Grettis sögu, hversu Gretti þótti mikið komið undir að fá Snorra goða og Skapta lögsögumann til að mæla með sýknu sinni; en þá er leyfisins er beðit, er Þórir úr Garði einn í móti og gengur sýknan eigi fram.

Í 3. gr. er fyrst kveðið á, að það skuli allt vera lög, er stendur á skráum eða skinnbókum, og er sagt, að menn skuli fara eptir skráum biskupa fremur en öðrum, og af skráum biskupa er sú í fyrirrúmi, sem er í Skálholti. Þá segir enn, að menn skuli hafa það allt, er standi á Hafliðaskrá, en það eitt „af annarra lögmanna fyrirsögn“, sem eigi mæli því í gegn eða eigi standi í Hafliðaskrá, eða sem er glöggara. Hvað meint sje með „annarra lögmanna fyrirsögn“ er nokkuð vafasamt; að ætla, að með því sje átt við lögfræðislegar ritgjörðir¹, er eigi líklegt, og það er eigi heldur eðlileg þýðing á orðinu fyrirsögn, að það eigi við

1) Graagaas bls. 29—30.

2) Aarb. f. n. Oldk. 1873 bls. 128. Grágás 1883 bls. 615. 673.

skrár, er aðrir lögmenn hafi haft²; sýnist eðlilegra að taka orðið eins og það hljóðar, og þá verður reglan sú, að Hafliðaskrá skal ávallt fara eptir, en eigi eptir því er lögfróðir menn segja, nema ekkert standi í Hafliðaskrá, eða þeir segi regluna glöggar. Hafliðaskrá var rituð um veturinn 1117—1118; en það er allra álit, að hún hafi eigi getað verið mjög löng, eða að í hana hafi verið rituð öll lögin¹; og það vita menn, að eigi var Kristinna laga þáttur ritaður í hana; því að hann var ritaður nokkru síðar, á árunum 1123—1133. Með því að Hafliðaskrá hefur eigi verið löng, þá er eðlilegt, að ýmsir lögfróðir menn hafi kunnað meira; en nú hefur verið vafi á, hvort fara mætti eptir þeirra „fyrirsögn“. Ef til vill, hafa menn þrætt um lögin, og þá hafa þessi lög verið sett, og er líklegt, að þau hafi verið sett, áður en fleiri lögbækur hafa verið ritaðar en Hafliðaskrá. Lögin um skrár biskupanna sýnast aptur á móti vera frá miklu seinni tímum, er margar lögbækur hafi verið komnar; hefur svo þessum lögum verið skotið inn í, og hin eldri lög um Hafliðaskrá, sem nú hefur eigi þurft á að halda, látin vera kyr, svo sem menn og hafa dæmi til, þegar nýjum lögum hefur verið skotið inn í lögbækurnar².

Þá er talað um, hversu skera skuli úr, þá er menn þræta um lögmál. Sá, er reyna vill, skal biðja lögsögumann og alla goða með vottum, að fara í lög-rjettu og greiða „lögmál þetta, svá sem héðan frá skal vera“; lögrjettumenn eru skyldir til að fara og lögð mikil hegning við, ef menn rækja eigi skyldu sína; eru enn fremur nákvæmar reglur um, hvernig að skal fara, ef lögrjettumenn eru sjúkir eða einhver varnar skila um þetta mál: vill eigi fara eða gefa at-

1) Aarbøger f. n. Oldk. 1873 bls. 243. Graagaas bls. 30.

2) Sbr. Ísl. fornbrjefasafn I. bls. 374. o. flg.

kvæði sitt. Þá er menn eru komnir í sæti sín, skulu þeir, er deila, segja hvað þeim ber á milli; síðan skulu lögrjettumenn íhuga málið, og þá skal spyrja þá — og það hlýtur lögsögumaður samkvæmt stöðu sinni að gjöra — hvert álit þeir hafi um málið; úrslit málsins fara eptir atkvæðafjölda, og ef þeir eru jafn margir, þá hafa þeir sitt fram, sem lögsögumaðurinn er með, „ok skulu hvárir-tveggju vinna véfangseið at sínu máli“. Véfangseiður var unninn, þá er menn voru ósamþykkir; þá er dómara voru eigi á eitt mál sáttir, unnu þeir véfangseið, og hjer er talað um véfangseið lögrjettumanna. Eptir orðunum liggur næst að halda, að lögrjettumenn skuli ávallt vinna véfangseið, er þá skilur á; en síðar standa nákvæm ákvæði um véfangseiðinn, og eptir þessum ákvæðum þurfa lögrjettumenn einungis að vinna véfangseið, ef minnst 4. hluti þeirra er í móti. Þá er málið er útkljáð, skal einhver segja lögin fram, og þá skulu allir samþykkja þau; síðan skal segja þau upp að lögbergi.

Það er alveg víst, að þá er tveir deila um lög, sem eru óljós í skránum, og eitthvert verulegt atriði ber þeim á milli, þá geta þeir farið að svo sem segir í 3. gr. En með því, að eigi voru heimtaðar neinar sannanir fyrir, að þeim riði á, að fá lögin skýrð, þá hafa þeir, þó hitt hafi í fyrstu verið tilætlað, getað fengið þau skýrð, án þess að þeim bæri neitt verulegt á milli; það getur enda vel verið, að einhver, er vildi fá ljósa lagagrein, hafi fengið annan til þess að þræta við sig.

Um lagastarf í lögrjettunni segir: „þar skulu menn rétta lög sín og gera nýmæli“. Konráð Maurer hyggur, að menn eigi að greina á milli þessa, og að nýmæli hafi verið allsendis ný lög, að rjetta lög sín tákni það, er

lögrjettumenn skáru úr, hvernig lögin skyldu skiljast¹. Enn fremur ætlar hann, að þá er menn rjettu lög, hafi verið farið eptir 3. greininni, og atkvæðafjöldi ráðið úrslitum; en þá er nýmæli hafi verið gerð, hafi þau orðið að samþykkja í einu hljóði, eða með öðrum orðum, að farið hafi verið eptir 2. gr.². En þessi skoðun er tæplega rjett. Fyrst og fremst eru orðin í 3. greininni þannig, að menn geta heimfært undir þau þrætu um, hvað rjett sje, án þess þeir hafi fyrir sjer neina eldri óljósa lagagrein; en þó að 3. gr. hafi slíkt eigi fyrir augum, þá er þó eðlilegra, að aðferðin eptir 3. gr. hafi verið höfð, heldur en að nýmælin hafi verið samþykkt eins og leyfin³. Það er auðsjáanlegt, að menn hirða lítið um leyfin; það er, eins og áður er getið, nóg, að 48 menn, annaðhvort goðar eða umráðamenn, sjeu viðstaddir, og ekkert atkvæði má vera á móti, og menn jafnvel utan lögrjettu geta lagt bann við. En aptur á móti eru nákvæmar reglur um úrskurð lögrjettunnar, er menn þræta um lög, og miða þær allar til þess, að málið verði sem vandlegast hugsað, menn greiði atkvæði sín eptir beztu sannfæringu og úrslit málsins verði sem rjettlátust og skynsamlegust. Það er eðlilegra, að menn hafi látið sjer mjög umhugað um nýmæli, og viljað komast hjá, að þau væru samþykkt, nema eptir nákvæma íhugun, en þá verður og rjettara að ætla, að aðferðin hafi verið eins góð og þá er á að skera úr þrætu manna um óljós lög.

En áður en lengra er farið út í þetta mál, mun eigi illa til fallið, að nefna ýms lög, sem menn hafa

1) Graagaas bls. 32, og Island bls. 173.

2) Graagaas bls. 32, og Island bls. 173.

3) Aarb. f. n. Oldk. 1873. bls. 161 o. flg. Grágás 1883 bls. 648.

sögur um, og vita, hvort eigi megi ráða neitt af þeim, hver aðferð hafi verið höfð við lagasetninguna; skulu þau nefnd í rjettri ára röð, og orðin um þau í sögunum til færð, eptir því sem verða má.

Hin fyrstu lög, er sett voru hjer um land allt, voru Úlfjótslög. Úlfjótur var landnámsmaður og bjó í Lóni á Austurlandi; hann fór til Noregs og var þar 3 vetur; síðan kom hann út og þá voru lögin gefin; og voru þau „í flestu sett at því, sem þá voru Gulaþingslög eða ráð Þorleifs hins spaka Hörðakárasonar voru til, hvar við skyldi auka eða af nema eða annan veg setja“¹. Þorleifur hinn spaki var móðurbróðir Úlfjóts, og hafa þeir Úlfjótur eptir þessu samið lagafrumvörp, ef svo má kalla, og hafa Úlfjótslög svo í flestu verið lík þeim. Annars hafa menn mjög óljósar sagnir um þetta. Í Landnámu² og þætti Þorsteins uxafóts³ eru til færð atriði úr Úlfjótslögum; segir þar, að það hafi verið upphaf hinna heiðnu laga, að menn skyldu eigi hafa höfuðskip í hafi; en ef þeir hefðu þau, þá skyldu þeir af taka höfuðin, áður þeir kæmu í landsýn, og sigla eigi að landi með gapandi höfðum og gínandi trjónum, svo að landvættir fælist við. Í hverju höfuðhofi átti baugur tvíeyringur⁴ eða meiri að liggja á stalla; baug þennan átti hver goði að hafa á hendi sjer, er hann kæmi á þing, er hann skyldi sjálfur heyja, og skyldi hann rjóða bauginn í blóði af nauti, er hann bléti sjálfur, áður hann færi að heyja þingið. Þeir, er lögskil áttu af hendi að leysa að dómi, áttu að vinna eið að baug þessum, og nefna 2 eða fleiri votta. Eiðurinn hljóðaði svo: „Nefni ek í

1) Íslendingabók kap. 2.

2) Landn. IV. kap. 7. bls. 257—259 og bls. 334—335.

3) Fornm. s. III. bls. 105—106.

4) eyrir var $\frac{1}{8}$ úr mörk eða 2 lóð.

þat vætti, at ek vinn eið at baugi, lögeið, hjálpi mjer svá Freyr, Njörðr ok hinn almatkti Ás, sem ek man svá sök þessa sækja eða verja, eða vitni bera, eða kviðu eða dóma, sem ek veit rjettast ok sannast ok helzt at lögum, ok öll lögmæt skil afhendi leysa, þau er undir mik koma, meðan ek er á þessu þingi“. Þá var enn fremur alþingi sett. Að hve miklu leyti Úlf-ljótslög hafi líkzt Gulapingslögum í Noregi, er eigi hægt að segja um, því að hvorutveggja lögin eru týnd. Þessi ákvæði um, að menn skyldi eigi sigla að landi með gapandi höfðum og gínandi trjónum, eða um bauginn og eiðinn, eru eigi í Grágás; aptur á móti er frásögn í Vígaglúms sögu um atburði, er gerðust skömmu áður en kristni var lögtekin á Íslandi, þar sem minnzt er á eiðinn; segir þar¹ svo frá: sá maður, er hofs eið skyldi vinna, tók silfurbaug í hönd sjer, er roðinn væri í nautablóði, þess er til blóta væri haft, og skyldi eigi minna standa en 3 aura, og eiður Glúms er svo: „Ek nefni Ásgrím í vætti, annan Gizur í þat vætti, at ek vinn hofseið at baugi, ok segi ek þat Æsi, at ek vark at þar ok vák at þar ok rauðk at þar odd ok egg, er Þorvaldr krókr fékk bana“. Hjer er auðvitað sagt, að baugurinn skuli standa minnst 3 aura, og eiðurinn er eigi alveg orðrjett eins og í Landnámu, en það er þó auðsjáanlega sami eiðurinn. Annars hefur Konráð Maurer ritað um frásagnirnar í Íslendingabók og Landnámu og þætti Þorsteins uxafóts, í Flateyjarbók I. bls. 249 og sögu Þórðar hreðu bls. 94, og fært rök fyrir, að allar þessar frásagnir sje runnar frá sömu uppsprettu, er verið hafi Íslendingabók, er nú sje týnd².

1) Glúma kap. 25.

2) Konr. Maurer: Die Quellenzeugnisse über das erste Landrecht und über die Bezirksverfassung des isländischen Freistaates.

Um leið og alþingi var sett, var og valinn hinn fyrsti lögsögumaður, og var það Úlfljótur sjálfur. Jón Sigurðsson telur hann hafa verið lögsögumann frá 927—929¹. Næstur Úlfljóti var lögsögumaður Rafn Hængsson í 20 ár (930—949), þá Þórarinn Ragabróðir í 20 ár (950—969). Á lögsagnarárum Þórarins voru sett hin merkilegu lög um, að skipta landinu í fjórðunga og þing, og lögum um vígsóknir breytt. Svo stóð á, að Hænsna-Þórir brenndi inni Blundketil, og var með honum að brennunni Þorvaldur, sonur Tungu-Odds Önundarsonar, er var einhver hinn ríkasti höfðingi í Borgarfirði. Þórður gellir, Ólafs sonur feilans, var höfðingi í Breiðafirði og var sakaraðili; en nú voru þau lög, að málið átti að sækja við þing það, er næst var vetvangi eða staðnum þar sem Blundketill var brenndur, og var það Þingnesþing eða Þverárþing í Borgarfirði, þar sem Tungu-Oddur var fyrir. Þórður gellir fór með flokk manna úr Breiðafirði til þess að sækja málið, en Oddur var liðfleiri fyrir, og börðust þeir á þinginu, og varð það eigi háð að lögum. Síðan fóru sakirnar til alþingis, og börðust þeir þá enn; lauk þó svo, að Hænsna-Þórir var drepinn, og þeir flestir brennumenn gerðir sekir. „Þá taldi Þórður gellir tölu um at lögbergi, hve illa mönnum gegndi, at fara í ókunn þing at sækja of víg eða harma sína, ok taldi, hvat honum varð fyrir, áðr hann mætti því máli til laga koma, ok kvað ýmissa vandræði mundu verða, efe eigi réðisk bœtr á“. Þetta varð til þess, að landinu var skipt í fjórðunga, og skyldu vera 3 þing í fjórðungi hverjum, nema í Norðlendingafjórðungi voru 4, af því að menn urðu eigi á annað sáttir; þeir sem voru fyrir norðan Eyjafjörð, vildu eigi sækja þing þangað í fjörð-

1) Safn til sögu Ísl. II. bls. 12, og sjá þar áframhaldið um lögsögumennina.

inn, og menn í Húnavatnssýslu vildu eigi sækja þing í Skagafirði; þó átti að vera jöfn dómnefna úr Norðlendingafjórðungi, sem úr öðrum fjórðungum. Fjórðungaping voru og lögtekin, og vita menn, að þau voru sett sumstaðar; þannig setti Þórður gellir fjórðungsþing fyrir Vestfirðingafjórðung að Helgafelli; en hvort þau hafi verið sett alstaðar, vita menn eigi. Það er víst, að þau urðu aldrei tíð; í Grágás er minnzt á þau á einum stað, en talað um þau, svo sem það sje hvorttveggja til, að þau sje höfð eða höfð eigi¹. Þá voru enn fremur settir fjórðungsdómar, einn fyrir Vestfirðingafjórðung, annar fyrir Austfirðingafjórðung, þriðji fyrir Norðlendingafjórðung og fjórði fyrir Sunnlendingafjórðung. Lögunum um vígsóknir var nú þannig breytt, að eigi þurfti að sækja mann við það þing, er næst var vetvangi, en nú gat fjórðungsmaður sótt annan fjórðungsmann við fjórðungsþingið, og enn fremur mátti sækja hann við fjórðungsdóm hans².

Þorkell máni, sonarsonur Ingólfs landnámsmanns, var lögsögumaður næstur Þórarni frá 970—984; hafa menn haldið, að lögin um sumarauka hafi verið sett á dögum hans, af því að Ari fróði segir, að sumarauki hafi verið leiddur í lög „at ráði Þorkels mána“; en þetta er eigi rjett, því að Þorsteinn surtur, er fann sumarauka, dó fyrir 960, eptir því, er Gísli docent Brynjúlfsson segir³, og Guðbrandur Vigfússon hafði áður fært rök fyrir í sinni ágætu ritgjörð „Um tímatil í Íslendingasögum“⁴. Hefur sumarauki því verið lögleiddur, meðan Þórarinn var lögsögumaður. Fyrir

1) Staðarhólsbók bls. 356.

2) Íslendingabók kap. 5. Hænsnaþóris saga (Ísl. sögur II.). Eyrbyggja kap. 10. Landn. II. kap. 12. viðb. II. bls. 334.

3) Andvari VI. bls. 158.

4) Safn til sögu Ísl. I. bls. 321, 336.

þann tíma höfðu menn eigi talið nema 364 daga í árinu, og varð af því skekkja á missiristalinu. Þorsteinn surtur fann, hvernig rjetta skyldi, og er hann fór til þings, „þá leitaði hann þess ráðs at lögbergi, at it sjöunda hvert sumar skyldi auka viku ok freista, hve þá hlýddi“, og „þá vöknudu allir menn við þat vel, ok var þat þá þegar í lög leitt at ráði Þorkels mána ok annara spakra manna“¹. Aptur á móti hafa menn sögur um önnur lög, er sett voru á fyrsta lögsagnarári Þorkels 970; var þá lögleitt, „at ráði Eyjólfss Valgerðarsonar“, að ef skógarmaður dræpi 3 aðra skógar-menn, yrði hann frjáls². Þá var enn fremur lögleitt, at hver maður skyldi eiga reka fyrir sinni jörð. Segir svo frá þessu í Grettis sögu³: að þeir synir Öundur trjefóts að Kaldbaki við Kaldbaksvík fyrir sunnan Reykjarfjörð á Ströndum deildu við Flosa í Árnesi við Trjekyllisvík, sem er næsta vík fyrir norðan Reykjarfjörð, um hval, sem rak á Reykjanesi; var deilan komin af því, að báðir þóttust eiga Reykjanes. Þorkell máni var þá beiddur úrskurðar, en hann lagði til, að landi væri skipt milli þeirra, og „síðan sé þat lögtekit, at hverr eigi reka fyrir sinni jörðu. Þetta var gjört“.

Eptir Þorkel mána var lögsögumaður Þorgeir Ljósvetningagoði, frá 985—1001. Á lögsagnarárum hans voru sett ýms lög. Árið 993 var Arnkell goði veginn af Snorra goða og sonum Þorbrands Þorfinnssonar í Álptafirði við Breiðafjörð; voru konur vígsaðilar og hjeldu linlega fram málinu; urðu þær einar mannsektir, að Þorleifur kimbi Þorbrandsson skyldi vera utan 3 vetur. „En með því at eptirmál varð eigi

1) Íslendingabók kap. 4.

2) Skarðsárabók Ísl. sögur I. bls. 323.

3) Grettis saga kap. 12.

svá sæmilegt, sem líklegt þótti um svo mikinn höfðingja sem Arnkell var, þá færðu landstjórnarmenn lög sín“ 994, og skyldu konur aldrei vera vígsaðilar og karlmenn eigi, er yngri væru en 16 vetra¹. Árið 999 var það lögtekið, að koma til alþingis, er 10 vikur væru af sumri, en áður höfðu menn komið til þings, er 9 voru af. Næsta ár var kristni lögtekin mánudaginn 24. júní árið 1000². Þorvaldur víðförli og Friðrik biskup voru hinir fyrstu, er boðuðu kristna trú hjer á landi. Sumarið 984 fóru þeir til alþingis, „ok bað biskup Þorvald telja trú fyrri mönnum at lögbergi, svá at hann væri hjá, en Þorvaldr talaði“; en menn tóku þeim þar illa og ortu níð um þá³. Um veturinn 999—1000 voru þeir Hjalti Skeggjason og Gissur hvíti í Noregi, og lofuðu Ólafi Tryggvasyni að boða kristna trú á Íslandi. Um vorið fóru þeir til Íslands og komu rjett fyrir þing. Þá voru allmargir þegar orðnir kristnir og höfðu þeir Gissur allmikinn flokk á alþingi; „gengu þeir Gissur og Hjalti til lögbergs, ok báru þar upp erindi sín; en svá er sagt, at þat bæri frá, hve vel þeir mæltu. En þat görðisk af því, at þar nefndi annarr maðr at öðrum vátta, ok sögðusk hvárir úr lögum við aðra, inir kristnu menn ok inir heiðnu, ok gengu síðan frá lögbergi“. Kristnir menn tóku sjer lögsögumann, Hall á Stðu, en hann samdi við Þorgeir lögsögumann, að Þorgeir skyldi upp segja lögin. Eptir að Þorgeir hafði hugsað málið, sendi hann mönnum orð að „ganga til lögbergis“; hjelt Þorgeir þar hina snjöllustu ræðu, og lauk svo máli sínu, at hvorirtveggju, heiðnir menn ok kristnir, „jattu því, at allir skyldi ein

1) Eyrbyggja, kap. 38.

2) Safn til sögu Íslands II. bls. 15, og athugasemdir Jóns Sigurðssonar við Kristnisögu. Biskupasögur I. bls. 20 og 23.

3) Kristni saga, kap. 4.

lög hafa, þau sem hann réði upp at segja. Þá var þat mælt í lögum, at allir menn skyldi kristnir vera ok skírn taka, þeir er áðr voru óskírðir á landi hér; en of barna útburð skyldu standa in fornu lög ok of hrossakjötsát; skyldu menn blóta á laun, ef vildu, en varða fjörbaugsgarðr, ef vátum kæmi við¹.

Eptir Þorgeir var Grímur Svertingsson lögsögu-
maður í 2 ár (1002—1003), en síðan Skapti Þóroddsson
í 27 ár (1004—1030). Á fyrsta lögsagnarári hans var
fimmtardómur settur. Hann var hinn æðsti dómstóll
landsins; fjórðungsdómar voru áður hinir æðstu dóm-
stólar; en eptir að fimmtardómurinn var settur, mátti
skjóta ýmsum málum frá þeim til fimmtardómsins; hjer
skulu að eins nefnd vjefangsmál, því að þau skýra
einna bezt tildrögin til þess, að dómurinn var settur.
Ef dómendur í fjórðungsdómi urðu ósamþykkir, og
sumir vilja dæma með sækjanda, en aðrir verjanda í
vil, þá skulu þeir skipta sætum, og þeir setjast sam-
an, sem eru á sama máli. Þá áttu þeir, er voru með
sækjanda, að skora á hinn flokkinn, að varpa hlutkesti
um, hverjir skyldu mæla vjefangsmálum. Þeir, er
hlutu, áttu að mæla fyrst; skyldu þeir segja, hvern
dóm þeir mundu dæma, og skora á hinn flokkinn, að
vera með sjer að þeim dómi; hinir áttu þá einnig að
mæla vjefangsmálum alveg á sama hátt. Þá áttu
hvorirtveggju að vinna vjefangseið að því, að þeir vildu
dæma, svo sem þeir ætluðu rjettast vera að lögum, og
færa jafnframt ástæður fyrir því, hvers vegna þeir
ætluðu sinn dóm rjettan; að endingu áttu báðir að
kveða upp sinn dóm². Hjer voru nú því tveir dómar

1) Íslendingabók, kap. 7., og Kristni saga, kap. 11. Njála, kap. 105.

2) Konungsbók I. bls. 75—77; sbr. Orðasafn í Grágás 1883. Konráð Maurer ætlar, að ef minni hluti dómenda hafi verið 6

og hvor jafngildur hinum, og voru málspartar illa staddir, er hvorugur kom sínu fram fremur hinum. Til þess að ráða bætur á þessu, var fimmtardómurinn settur. Í Njálu eru frásagnir um setningu fimmtardómsins, og eptir því, sem þar segir, urðu miklar þingdeildir, en málin lukust eigi; segir í sögunni, að þetta hafi verið að kenna tillögum Njáls; á næsta alþingi lýstu menn eigi sökum sínum, og sögðu margir, að þeim þætti það gagna lítið, er enginn kæmi sínu máli fram, „ok vilju vjer heldr“, segja þeir, „heimta vort mál með oddi ok eggju“. Þá tók Njáll til máls, og hljóða orðin þannig í Njálu:¹ „Svá má eigi vera, segir Njáll, ok hlýðir þat hvergi, at hafa eigi lög í landi. Enn þó hafit jer mikit til yðvars máls um þat; ok kemur þat til vár, er lögin kunnum ok þeim skulum stýra. Þykki mér þat ráð, at vjer kallimz saman allir höfðingjar ok talim um“. Þeir gengu þá til lögrjettu. Njáll mælti þá: „Þik kveð ek at þessu, Skapti Þór-oddsson, ok aðra höfðingja, at mjer þykkir sem mál-um várum sé komit í únýtt efni, ef vjer skulum sækja mál í fjórðungsdómum, ok verði svá vafit, at eigi megi lúkaz né fram ganga. Þykki mjer þat ráðligast, at vjer ættim hinn fimmta dóm ok sæktim þar þau mál, er eigi megu lúkaz í fjórðungsdómi“. „Hversu skalt þú“, sagði Skapti, „nemna fimmtardóminn, — er fyrri forn goðorð er nemndur fjórðungsdómr — fernar tylftir í fjórðungi hverjum?“ „Sjá mun ek ráð til þess“, segir Njáll, „at taka upp ný goðorð — þeir er bezt

menn eða færri, hafi þeir orðið að beygja sig fyrir meiri hluta, og andstæðir dómar einungis verið dæmdir, ef minni hlutinn var stærri en 6 manns. Allsherjarríki Íslands, bls. 169—170, og Ísland, bls. 175.

1) Njáls saga, kap. 97.

eru til fallnir ór fjórðungi hverjum; ok segiz þeir í þing með þeim, er þat vilja“. „Þenna kost vilju vjer“, segir Skapti, „eða hversu vandar sóknir skulu hjer vera?“. „Þau mál skulu hjer í koma“, segir Njáll, „of alla þingsafglöpun, — ef menn bera ljúgvitni eða ljúgvíðu. Hjer skulu ok í koma vjefangsmál öll, þau er menn vjefengja í fjórðungsdómi, ok skal þeim stefna til fimmtardóms. Svá ok, ef menn bjóða fje eða taka fje til liðs sjer. Í þessum dómi skulu vera allir hinir styrkjustu eiðar, ok fylgja tveir menn hverjum eiði, er þat skulu leggja undir þegnskap sinn, er hinir sverja. Svá skal ok, ef annarr ferr með rjett mál, enn annarr með rangt, — þá skal eptir þeim dæma, er rjett fara at sókn. Hjer skal ok sækja hvert mál sem í fjórðungsdómi — utan þat, er nemndar eru fernar tylftir í fimmtardóm, þá skal sækjandi nemna sex menn úr dómi, enn verjandi aðra sex. Enn ef hann vill eigi ór nemna, þá skal sækjandi nemna þá ór sem hina. Enn ef sækjandi nemnir eigi ór, þá er únýtt málit, því at þrennar tylftir skulu um dæma“. Segir síðan að Skapti hafi leitt í lög fimmtardóm¹, og eins segir Ari fróði: „hann setti fimmtardómslög². Ef mál nú var vjefengt í fjórðungsdómi og tveir dómar dæmdir þar, gátu sækjandi sakar og verjandi gengið til lögbergs, nefnt sjer votta og lýst sök á hendur þeim flokknum, er móti honum hefur dæmt, fyrir að hann hafi dæmt ólög, lýst dóminum til rofs og látið varða fjársektum, og lýst dómnum að endingu til fimmtardóms³. Í fimmtardóm rjeð meiri hlutinn dómnum⁴.

Tveimur árum síðar (1006) voru hólmgöngur af

1) Njála, kap. 97.

2) Íslendingabók, kap. 8.

3) Konungsbók I. bls. 77.

4) Konungsbók I. bls. 83; sbr. Grágás 1883, bls. 605.

teknar með lögum. Á þingi skoraði Gunnlaugur orms- tunga Skáld-Rafni á hólmi. Þeir börðust í Öxarárhólma. Gunnlaugur skeindist lítt, en við högg Rafns brotnaði sverð hans; hlupu þá feður þeirra og margir fleiri menn í milli og skildu þá. „Ok annan dag eptir í lögréttu var þat í lög sett, at af skyldi taka hólmgöngur allar þaðan í frá, ok var þat gjört at ráði allra vitrustu manna, er við voru staddir, en þar voru allir þeir, er vitrastir voru á landinu“¹. Á lögsagnarárnum Skapta voru sett lög um víglýsingu, og skyldi vegandi sjálfur ávallt lýsa vígi á hendur sjer, og var vígið þá eigi morð². Þá er lögin um kristni voru sett, var, eins og áður er ritað, leyft að bera út börn og eta hrossakjöt. Segir Ari svo, að sú heiðni hafi fám vetr- um síðar verið af numin, sem önnur³; var þessu breytt eptir tilmælum Ólafs hins helga⁴.

Eptir Skapta var lögsögumaður Steinn Þorgests- son í 3 ár (1031—1033). Á öðru lögsagnarári hans 1032 var lögtekið, að allir forneskjumenn skyldu vera útlagir; var þetta sett eptir dráp Grettis⁵. 1034—1053 var Þorkell Tjörfason lögsögumaður og Gellir Böl- verksson frá 1054—1062. Á lögsagnarárnum Gellis var settur biskupsstóll á Íslandi (1056), og varð Ísleifur Gissurarson biskup (1056—1080)⁶. Því næst voru þessir lögsögumenn: Gunnar hinn spaki (1063—1065), Kol- beinn Flosason (1066—1071), Gellir Bölverksson annað sinn (1072—1074), Gunnar hinn spaki annað sinn (1075)

1) Gunnlaugs saga Orms tungu, kap. 11.

2) Íslendingabók, kap. 8.

3) Íslendingabók, kap. 7.

4) Heimskringla, kap. 56 og 133.

5) Grettis saga, kap. 87.

6) Íslendingabók, kap. 9., Kristni saga, kap. 12., Hungurvaka kap. 2., Biskupa sögur I. bls. 151—152, Íslenzkir annálar.

og Sighvatur Surtsson (1076—1083). Árið 1084 varð Markús Skeggjason lögsögumaður, og var það til 1107. Þá var Gissur Ísleifsson biskup í Skálholti; 1096 voru lögleidd tíundarlög hjer á landi¹; segir Ari fróði, að af ástsæld Gissurar biskups og af tölum þeirra Sæmundar fróða og með umráði Markúsar lögsögumanns var það í lög leitt, að allir menn töldu og virtu allt fje sitt, og sóru, að rjett virt væri, hvort sem var í löndum eða lausum aurum, og gjörðu tíund af síðan; gekk það fje til tíundar, er skuldlaust var. Lögleiga var tíu af hundraði, og skyldu menn nú greiða tíunda hlut af vöxtunum, og er því þetta gjald kallað tíund, og samsvarar einum af hundraði skuldlausrar eignar. Tíundinni átti að skipta í 4 staði; einn fjórðung átti að leggja til þurfamanna, annan til biskups, og hina tvo til prests og kirkju². Um þetta leyti var það og, að „Gizur biskup lét lög leggja á þat, at stóll biskups þess, er á Íslandi væri, skyldi í Skálholti vera, og nokkru síðar árið 1106 var settur biskupsstóll að Hólum í Hjaltadal³.

Eptir Markús varð Úlfhjeðinn Gunnarsson lögmaður (1108—1116), og síðan Bergþór Rafnsson (1117—1122). Á lögsagnarárum hans varð mikill atburður í lagasögu landsins. Segir Ari fróði svo frá: „Ít fyrsta sumar, er Bergþórr sagði lög upp, var nýmæli þat gört, at lög vor skyldi skrifa á bók at Hafliða Mátssonar of vetrinn eptir, at sögn ok umráði þeirra Bergþórs ok annarra spakra manna, þeirra er til þess voru teknir. Skyldu þeir görva nýmæli þau öll í lögum,

1) Íslendingabók, kap. 10., Kristnisaga kap. 12., Sturlunga III. bls. 203., Hungurvaka, kap. 6., Bisk. sög. I. bls. 158, Ísl. annálar.

2) Konungsbók II. bls. 205. o. flg.

3) Íslendingabók, kap. 10., Sturlunga III. bls. 203—204, Bisk. sög. I. bls. 28., 68., 158.—159. Ísl. annálar.

er þeim litist þau betri en in fornu lög; skyldi þau segja upp it næsta sumar eptir í lögréttu, ok þau öll halda, er inn meiri hlutr manna mælti þá eigi í gegn. En þat varð at fram fara, at þá var skrifaður Vígslóði ok mart annat í lögum, ok sagt upp í lögréttu af kennimönnum of sumarit eptir; en þat líkaði öllum vel ok mælti mangi því í gegn¹. Lögin hafa því verið rituð á bók um veturinn 1117—1118, og samþykkt í lögrjettu sumarið 1118. Hafliði Másson var einhver mesti höfðingi á landinu um sína daga og bjó að Breiðabólstað í Vesturhópi; bókin var síðan kennd við hann². Næstur Bergþóri var löglögumaður Guðmundur Þorgeirsson (1123—1134); á lögsagnarárum hans var lögtekinn Kristinna laga þáttur (1123—1133). Þorlákur Runólfsson biskup í Skálholti ruddi til þess á sínum dögum, að þá var settr og ritaðr Kristinna laga þáttur eptir hinna vitrustu manna forsjá á landinu ok umráðum Össurar erkibiskups, og voru þeir báðir viðstaddir til forráða Þorlákr biskup og Ketill biskup³.

Eptir þennan tíma eru margir lögsögumenn, en fremur stutta stund hver, og að þeim lögum, sem getið er um, eru biskupar helztir hvatamenn. Eptir Guðmund

1) Íslendingahók, kap. 10. Kristni saga, kap. 13. Sturlunga III. bls. 204. Ísl. annálar.

2) Til er rit, sem kallað er Bergþórsstatúta; þar eru reglur um virðing á fasteignum til dýrleika og til tíundar. Í riti þessu er sagt, að það hafi verið samþykkt á alþingi 1117 af Bergþór lögsögumanni og 16 öðrum nafngreindum höfðingjum. En þetta er fals eitt, og hefur Finnur biskup sannað það í ritgjörð, er heitir Anatome Bergthoriana. Ritið er samið af Dada presti Halldórssyni, til þess að freista þeirra Páls Vídalíns og Árna Magnússonar, er þeir fóru að meta jarðir á Íslandi 1702. Sjá Safn til sögu Ísl. II. bls. 22—23.

3) Hungurvaka, kap. 11.

voru lögsögumenn Rafn Úlfhjeðinsson (1135—1138), Finnur Hallsson (1139—1145), Gunnar Úlfhjeðinsson (1146—1155), Snorri Húnbogason (1156—1170) og Styrkár Oddsson (1171—1180). Næst seinasta árið, sem hann var lögsögumaður, 1179, var það í lög leitt, að halda heilagt Ambrosíusdag og Cecílíudag og Agnesardag, og af teknir 2 dagar í hvítudögum¹. Gissur Hallsson var lögsögumaður 1181—1200, og voru þá lögteknar 2 messur: 1199 var lögleitt, að andlátsdagur Þorláks Þórhallssonar (biskups 1178—1193) skyldi vera haldinn heilagur, og er dagur sá síðan kallaður Þorláksmessa fyrir jól (23. des.)², og árið eftir voru sett lög að halda heilagan andlátsdag Jóns Ögmundarsonar (biskups 1106—1121) 23. apr.³. Þá voru enn sett lög um stikumál. Meðan Gissur var lögsögumaður, voru mikil rangindi manna á meðal í mælingum. Þá gaf Páll Jónsson (biskup 1195—1211), Loptssonar, það ráð, að taka upp stikumál; er stikan helmingi lengri en hin forna íslenzka alin, er merkt var á kirkjuvegg á Þingvöllum. „Styrktu þá aðrir höfðingjar með biskupi, Gizurr ok synir hans: Þorvaldr ok Hallr ok Magnús, þat mál; einnig bræðr hans: Sæmundr, er þá var göfgastr maðr á öllu Íslandi, ok Ormr, er bæði var lögspakr ok at flestu forvitri, ok allir höfðingjar, ok voru þá lög á lögð, eftir því sem ávallt hefur haldizt síðan“⁴.

Eftir Gissur var Hallur sonur hans lögsögumaður 1201—1209, og síðan Styrmir fróði 1210—1214, og þá Snorri Sturluson 1215—1218. Meðan Snorri var lögsögumaður, voru sett þrenn merkileg lög. Meðal ka-

1/ Biskupas. I. bls. 106. og 420. Sturlunga III. kap. 2.

2) Biskupas. I. bls. 115, 134, 303, 458.

3) Biskupas. I. bls. 186. og 459.

4) Biskupas. I. bls. 135.

þólskra manna voru það lög, að fimmmenningum var óleyfilegt hjónaband, en sjömenningum frjálst, og þeir, er væru þar í milli að frændsemi, gætu fengið leyfi til hjónabands. Á Lateran-kirkjuþingi, er Innocentius páfi hinn þriðji hjelt 1215, þótti þetta of hart, og var hjónabandsleyfið fært fram um einn lið, og var þeim, er voru að sjötta og sjöunda að frændsemi, látið frjálst að ganga í hjónaband leyfislaust; segir í ályktun þingsins, að það eigi vel við, að fertalan sje bönnuð í holdlegri sambúð, „því að ferns konar vökvar eru í mannlegum líkama, er samsettur er af fjórum höfuðskepn-um“¹. Lög um þetta voru samþykkt á alþingi 1217 eptir tillögu Magnúsar Gissurarsonar, biskups 1216—1236; þá voru og sama ár samþykkt lög um, að ljetta alveg á manni skyldu til að leggja meðlag með fimmmenning sínum, er var ómagi, og minnka slíkt skyldu meðlag með ómaga, er var í ætt við mann að þriðja og fjórða, fjórða í báða liði, og fimmta og fjórða².

Eptir 1218 voru lögsögumenn Teitur Þorvaldsson 1219—1221, Snorri Sturluson annað sinn 1222—1231, Styrmir fróði annað sinn 1232—1235, Teitur annað sinn 1236—1247, Ólafur Þórðarson hvítaskáld 1248—1250, Sturla Þórðarson 1251, Ólafur hvítaskáld annað sinn 1252, Teitur Einarsson 1253—1258, Ketill Þorláksson 1259—1262. Þá er Teitur Þorvaldsson var lögsögumaður annað sinn, var lögtekin Þorláksmessa á sumar 1237³, og á fyrsta lögsagnarári Teits Einarssonar, 1253, var lögtekið, að „guðslög skyldu ráða, ef þau ágreindi við landslög“⁴. Þorleifur hreimur Ketilsson var lögsögumaður 1263—1266, þá Jón Einarsson 1267, Þor-

1) Ísl. fornbrjefas. I. bls. 378.

2) Biskupas. I. bls. 507; sbr. Konungsb. I. bls. 36—37.

3) Ísl. annálar.

4) Ísl. annálar. Biskupas. I. bls. 718—719.

leifur hreimur annað sinn 1268, Jón Einarsson annað sinn 1269—1270, Þorleifur hreimur þriðja sinn 1271, og var hann seinastur lögsögumaður á Íslandi.

Hjer hafa verið nefnd ýms lög, sem talað er um í sögunum, að sett hafi verið, og spurningin verður nú, hvort vjer getum byggt nokkuð á því, er ritað er um þau, og sjeð af þeim, hvernig lögin hafa verið sett. Þá er þess fyrst að geta, að hvergi er minnzt á það tilfelli, að tveir hafi deilt um óljós lög, heldur er alstaðar talað um ný lög, er sett hafi verið. Það er nefnt áður, að það sje líklegt, að aðferðin við að setja ný lög muni hafa verið lík, eins og sú aðferð, er Grágás segir að höfð hafi verið, þá skorið var úr lagadeilu; og styrkist þetta mjög við það, er stendur í sögunum. Sá, er reyna vildi úrskurð lögrjettunnar, átti að biðja lögsögumann og goða alla að ganga til lögrjettu og fara í setur sínar; alveg hið sama kemur fram í sögunum. Þar er fyrst talað að lögbergi. Þórður gellir heldur ræðu að lögbergi, þá er lögin um fjórðungsþing, fjórðungsdóma og vígsóknir voru sett; Þorsteinn surtur heldur ræðu að lögbergi, þá er tímatalinu var breytt; Þorvaldur talar þar fyrir kristni, en við tillögum hans er illa tekið; þar tala þeir og Gissur hvíti og Hjalti Skeggjason og Þorgeir Ljósvetningagoði, og þar hefur Njáll talað um fimmtardóminn. Þá segir enn fremur í Njáls sögu, að menn hafi gengið til lögrjettu, er Njáll hafði lokið máli sínu. Kemur þetta einnig alveg heim við það, sem segir í Grágás, að sá, er vildi reyna úrskurð lögrjettumanna, skyldi skora á þá, að „þeir gangi í lögrjettu ok í setur sínar“, og að menn þá hafi verið skyldir til að ganga til lögrjettunnar. Þá er enn sagt í Grágás, að þeir menn, er ósamþykkir sjeu, skulu segja lögmál það, er þá skilur á, og segja til þess, er þeim ber á milli; þetta kemur og vel heim við það, sem stendur í Njálu; Njáll

verður að skýra frá því í lögrjettunni, hver lög hann vill að sett verði, og hversu þau skuli vera. Eptir Grágás áttu lögrjettumenn að íhuga mál þeirra, er deildu, og liggur það í eðli málsins, að það hefur eins verið gjört, ef ný lög skyldi setja. En nú kemur mergurinn málsins, og það er, hvort vjer fáum nokkuð því til styrkingar, að atkvæðaafl skyldi ráða úrslitum, og lögin verið sett eptir því, sem meiri hlutinn vildi. Og höfum vjer það einnig, því að vjer höfum sögn Ara fróða sjálfs um þetta atriði; hann segir, að lögin hafi átt að skrifa að Hafliða Mássonar eptir sögn og umráði Bergþórs lögsögumanns og annara spakra manna, er til þess voru teknir; þeir áttu að gjöra nýmæli þau öll í lögum, er þeim litist betri en hin fornu lög; „skyldi þau segja upp it næsta sumar í lögréttnu, ok þau öll halda, er inn meiri hlutr manna mælti þá eigi í gegn“. Þetta kemur alveg heim við þá aðferð, sem sagt er í Grágás að skuli hafa, þar er lögrjettumenn skera úr lagaprætu. Eptir Grágás gengu lögin fram, þó jöfn væru atkvæði, ef lögsögumaðurinn var með lögunum; úr því að Bergþór átti að vera við samningu laganna, þá var líklegt, að hann mundi vera með þeim nýmælum í lögrjettu, er hann sjálfur var viðriðinn, og því segir Ari, að lögin skyldi „öll halda, er inn meiri hlutr manna mælti eigi í gegn“. Að endingu styrkist það, að nýmælin hafi á eptir verið sögð upp að lögbergi, því að það stendur beinlínis í Njáls sögu, að eptir að fimmtardómslögin voru sett, gengu menn til lögbergs, og er þá einmitt líklegt, að lögin hafi verið sögð þar upp.

Vjer fáum þannig stig fyrir stig stuðning úr sögunum, og virðist því eigi þörf á að færa frekari sönnur á, að atkvæðafjöldi hafi ráðið með lögrjettumönnum, þá er ný lög voru sett; þetta er í sjálfu sjer eðlilegast; því að hvílík vandræði mundu eigi hafa leitt af

því, ef einn maður í lögrjettu hefði getað hindrað hvert lagafrumvarp, er fram hefði komið, og mundi slík regla varla hafa getað þrífzt á þjóðveldistímanum.

Í sögunum er auðvitað ýmislegt ónákvæmt. Þannig er sagt í Íslendingabók, að Skapti hafi sett fimmtardómslög, og í Njálu, að Skapti hafi leitt í lög fimmtardóm; en á slíkri ónákvæmni má eigi byggja neitt; það getur litið til þess, að Skapti hafi orðað lögin í lögrjettunni; en hvernig sem þessu er varið, þá styrkir það eigi þann málstað, að lögin hafi þurft að samþykkja í einu hljóði. Það kemur og eigi vel heim, er Þorgeir Ljósvetningagoði sagði upp lögin um kristni; það er auðvitað mögulegt, að það hafi verið samþykkt í lögrjettu á undan, að halda það sem lög, er Þorgeir segði upp; en það getur og verið, að menn hafi eigi farið þar alveg eptir lögunum, og látið sjer nægja að fá einungis loforð manna um að halda lög Þorgeirs, og hafi þau þá verið eins og samningur meðal manna. Á þetta benda helzt orðin í Njálu kap. 105., þar sem segir, að Þorgeir hafi eigi látið sjer nægja það, að menn játuðu því að halda lög þau, er hann segði upp; því að „hann kvaðz vilja hafa swardaga af þeim ok festu at halda, ok er hann hafði sagt upp lögin, þóttuz heiðnir menn mjök sviknir vera“. Annars talar Ari eigi um þetta; hann segir einungis, að eptir að menn höfðu játað því, að hafa þau lög, er hann segði upp, „þá var þat mælt í lögum vorum“ o. s. frv. En hversu svo sem er um þetta mál, þá er þessi atburður að minnsta kosti svo sjerstakur, að menn hafa sagt lögum sundur með sjer, að eigi má byggja of mikið á þessari lagasetningu, og er svo með það sem hitt, að eigi getur það neitt styrkt þá ætlun, að lögin hafi orðið að samþykkja með öllum atkvæðum.

Þess verður og að geta, að það er sagt í Grágás, að einhver skuli segja lögin fram í lögrjettu, þá er

meiri hlutinn hefur samþykkt þau, nefna votta að, og að þá skuli allir gjalda samkvæði á; allir lögrjettumenn eiga að samþykkja lögin, og er þetta skylda þeirra, hvort sem þeir hafa samþykkt þau upprunalega eða greitt atkvæði móti þeim. Lögin eru þá nýmæli, og skal segja þau upp að lögbergi, enn fremur á vorþingum helguðum eða leiðum. Þá segir enn í Kristinna laga þætti um nýmæli: „Laus eru öll nýmæli, ef eigi verða upp sögð it iij. hvert sumar“¹; nú voru það lög, að lögin öll skyldi segja upp á þrem árum, og Þingskapapátt hvert sumar; ef því nýmæli eigi var sagt upp á næstu þremur árum, þá var það numið úr gildi; en spurningin var þá: hve nær verða nýmælin þá að lögum eða hve nær geta þau talizt með eldrilögum? Eins og fyr er ritað, hefur Vilhjálmur Finsen alveg nýlega fundið lög um þetta, sem svo eru: „Nýmæli öll skulu 3 sumur til lögbergis lögð vera, og síðan fyrir lög haldast“². Þetta má skilja á tvo vegu: í fyrsta lagi þannig, að nýmælin þurfi að segja upp þrisvar sinnum að lögbergi, og þá sje þau lög. Ef nýmælin því heyra til Þingskapapætti, þá verða þau lög eptir 3 ár; ef þau eru úr öðrum þáttum, þá verða þau fyrst lög seinna. En orðin má einnig skilja öðruvísi; það má vel ímynda sjer, að lögin hafi verið talin „lögð til lögbergis 3 sumur“, ef þau hafa verið sögð upp að lögbergi á næstu 3 árum, svo að nýmælin hafi ávallt verið talin lög eptir 3 ár. Á þetta sýnast og orð Eysteins erkibiskups að benda í bræfi hans til Þorláks biskups í Skálholti og almennings á Íslandi, er hann segist vilja, að boðorð sín tækju með Íslendingum „eilífa nyt og gæzlu, en eigi þriggja vetra einna, sem ek spyrr, at

1) Konungsbók I. bls. 37.

2) Grágás 1883, bls. 443 og 716.

sumir færi í orð ok ætlun“¹; því að það væri undarlegt, að hann skyldi nefna þar 3 vetur, ef nýmæli um boðorð hans fyrst yrði talin með lögum seinna, eins og vera mundi í þessu tilfelli, þar sem boðorð hans varla heyra til þingskapabætti².

Þess var áður getið, að nýmæli mætti ef til vill greina frá því, er menn rjetta lög sín; að því er snertir aðferðina við að setja lögin, þá er enginn mismunur á milli þess, að rjetta lög og gera nýmæli; en það getur verið mismunur í öðru. Svo segir í Grágás, að sá, er reyna vill úrskurð lögrjettumanna, skal beiða þá að greiða lögmál það, sem þrætan er um, „svá sem héðan frá skal vera“. Af þessu mætti ætla, að þá er skorið er úr lagadeilu, skyldu hin nýju lög þegar talin með lögunum, og eigi vera úr gildi, eins og nýmælin, ef þau eigi væru sögð upp hið 3. sumar; en þetta er ólíklegt að ýmsu leyti; það væri mjög undarlegt, að gera þennan greinarmun á lögunum, og mjög hæpið að byggja þetta á orðunum: „svá sem héðan frá skal vera“; orðin geta að eins verið komin af því, að þá er ný lög hafa verið sett, þá hafa þau vanalegast haldið gildi sínu; enda var alls eigi hætt við, að góðum lögum yrði sleppt af lögsögumanni, eins og síðar mun verða talað um; enn fremur eru lík orð hjá Ara fróða um tíundarlög Gissurar biskups; segir hann, að það hafi verið miklar jarteiknir, hvað landsmenn hafi verið hlýðnir Gissuri, að hann kom því fram, að fje var tíundað „ok lög á lögð, at svá skal vera, meðan Ísland er byggt“, hjer eru sömu orðin og þó vita menn að þetta eru nýmæli³. Það er og mjög vafasamt, hvort nokkur ástæða er til þess, að greina

1) Ísl. fornbrjefasafn I. bls. 200.

2) Grágás 1883, bls. XIV—XV og 655.

3) Íslendingabók kap. 20.

á milli þess, að rjetta lög sín og gera nýmæli, og verður því rjettast að ætla, að öll ný lög hafi ávallt þurft að vera lögð 3 sumur til lögbergis áður en þau voru talin með hinum eldri lögum.

Lögrjettan átti að halda fund báða sunnudaga í þingi og þinglausnadag; enn fremur átti hún, að halda fund, er lögsögumaður vill eða meiri hlutur manna (þ: lögrjettumanna), og í hvert sinn, er menn vilja ryðja lögrjettu. Skál hjer nú drepið á, hversu menn gátu fengið ný lög¹. Áður hefur verið talað um það, hversu menn gátu fengið ný lög, er menn vildu ryðja lögrjettu. Fyrst og fremst geta menn þá fengið ný lög, er þeim her eitthvað verulegt á milli, með því að biðja lögrjettumenn og lögsögumann að skera úr málinu; en þessa aðferð geta menn einnig notað, þó að þeim beri eigi neitt verulegt á milli, heldur ef þeir einungis vilja fá úrskurð, og skrár skera eigi úr; það getur jafnvel hugsast, að menn hafi fengið annan til að mótmæla sjer og þannig fengið ný lög². Eptir því, hvernig ástatt var á alþingi, þurfti eigi að óttast, að slíkur aðgangur til þess að fá ný lög yrði vanbrúkaður.

Í sögunum eru að eins nefnd dæmi til, að einstakir menn hafi komið fram og haldið ræður um tillögur til laga. Þórður gellir, Þorsteinn surtur, Þorvaldur víðförli, Gissur hvíti, Hjalti Skeggjason, Njáll o. fl., — allt eru þetta einstakir menn; seinna meir eru það helzt biskuparnir, sem koma með tillögur til laga. Það er þannig auðsjeð. að einstakir menn hafa getað komið fram með tillögur til laga, og einnig mætti ímynda sjer, að þeir hafi getað heimtað fund í lögrjettu, eins og þeir, er þræta um lögmál, en það

1) Aarböger f. n. Oldk. 1873 bls. 168 o. fl.

2) Aarb. f. n. Oldk. 1873 bls. 188,

verður þó líklega eðlilegast, að ætla, að svo hafi eigi verið; heldur hafi annaðhvort lögsögumaðurinn þurft að vera á sama máli, og þá getur hann kallað lögrjettumenn saman, eða þá að meiri hluti lögrjettumanna hafi gefið sig fram og heimtað fund¹. Að lögbergi hefur optast verið hægt að sjá, hvernig afdrifin myndu verða, eptir því, hversu tekið var undir málið þar. Það sjest og, að Þorvaldur, þegar hann boðaði kristni að lögbergi, gerði engar tilraunir til þess að fá lögrjettumenn til þess að halda fund, enda var auðsjeð, að slíkt gat eigi haft neinn árangur.

Af því, er sagt hefur verið, sjest, hversu greiður aðgangur var til þess að fá lögrjettumenn til þess að ganga til lögrjettu og setja þar lög; lágu þungar refsingar við, ef menn eigi gengu til lögrjettu samkvæmt lagaskyldu sinni. En jafnljett og verið hefur að fá ný lög, jafnljett var að losast við þau aptur; því að þá þurfti eigi að fara öðruvísi að, en sleppa nýmælum úr uppsögn laganna, í hin þrjú sumur, er þau áttu að vera „lögð til lögbergis“, til þess að geta verið talin með hinum eldri lögum; en þetta var þó því að eins ljett, að lögin væru mjög lítils virði², því að það var eigi eingöngu komið undið vilja lögsögunnsmannsins, hvort hann vildi segja nýmælin upp, heldur voru lögrjettumenn skyldir að hlýða á hann, og minna hann á, ef einhverju var sleppt.

Um þetta er nákvæm lagagrein í Lögrjettubætti³, sem svo er. „Þat er ok skylt þeim mönnum öllum, er lögrétu setu eigu, at fylla upp sögu ávallt, er lögsögumaðr vill lög upp segja, hvárt sem þat er at lögbergi eða í lögrétu, ok þótt í kirkju sé, ef veðr er

1) Aarbøger f. n. Oldk. 1873 bls. 197.

2) Aarbøger f. n. Oldk. 1873 bls. 205.

3) Konungsbók I. bls. 216.

ósvást úti. En ef nokkurir lögréttumenn hafa eigi tóm til þess, þá skulu þeir menn ii heyra á uppsögu, fyrir hvern þeirra, er til þess eru teknir af þeim at sitja á pöllum í lögréttu. Nú er at hvárugi gaumr gefinn, þá megu eigi standaz þeirra lögréttu manna orð, er svá skipa, á sama sumri, þar er um þat lög-mál er þrætt, er þá var upp sagt, enda varðar iii marka útleigð, ok eigu aðrir lögréttumenn sök þá, ok skal stefna at lögbergi, ok kveðja til heimilis búa fimm, þess er sóttir er“. Lögrjettumenn á miðpalli eiga eptir þessu ávallt að vera viðstaddir, og ef þeim er það eigi mögulegt, þá eiga þeir að minnsta kosti að senda umráðamenn sína, til þess að vera við uppsöguna; ef menn allir eru á eitt sáttir, að nýmælin sje vond, þá verður það blátt áfram þegjandi, að lögsögumaður sleppir þeim og enginn hirðir um að minna hann á, og þá eru nýmælin úr lagagildi. Af orðum Eysteins erkibiskups í brjefi hans 1179 til Þorláks biskups er eins og hann hafi heyrt einhvern ávæning af því, að Íslendingum mundi eigi vera svo mjög móti skapi að samþykkja boðorð hans, en þeir hafi hugsað sjer að fella þau úr lögum aptur á þennan hátt, þar sem hann segir, að hann vilji að boðorð þau, er hann miðli þeim og sem páfinn hafi tekið af heilagra manna setningum, og hann sjálfur af páfa, „taki með yður eilifa nyt og gæzlu, en eigi þriggja vetra einna, sem ek spyr at sumir færi í orð og ætlun“¹.

Nú höfum vjer þá sjeð, hversu löggjafarvaldinu var skipað, hversu greiður aðgangur hefur verið til þess að fá ný lög sett, og hversu ljett var að losast aptur við lög, sem enga þýðingu hafa, en miklar tryggingar fyrir því, að góð lög hjeldi gildi sínu. Í

1) Ísl. fornbrjefasafn I. bls. 200.

fornsögum vorum kemur opt fram, hversu menn höfðu miklar mætur á, og báru mikla virðingu fyrir löggjafarvaldinu, og nægir hjer eingöngu að nefna orðin í Gunnlaugs sögu ormstungu, þar sem talað er um lög-in um að aftaka hólmgöngur: „Var þat gjört at ráði allra vitrustu manna, er við voru staddir, en þar voru allir, þeir er vitrastir voru á landinu“. Er þetta eigi rangmæli. Í lögrjettu sat mesta mannval af landinu; þar sat lögsögumaður og 39 goðar ásamt 9 tilteknum mönnum á miðbekk, og eptir að biskupsstólar voru settir á landinu, áttu þar og sæti báðir biskuparnir. Þessir einir höfðu atkvæði; en sem ráðgefandi og styðjandi hina 48 aðallögrjettumenn sitja 96 umráðamenn á innsta og yzta bekk, og hafa þessir menn vafalaust verið hinir fróðustu og vitrustu af valdalausum mönnum á landinu; því að hver myndi velja sjer til umráða heimska menn og fáfróða? Það vita menn með vissu að valdalausir menn höfðu stundum mikil áhrif á laga-setningu og landsstjórn. Eigi er Njáll goði, og þó er hann talinn frumkvöðull til fimmtardómslaga; og eigi var Einar Þveræingur goði og þó ræður hann mestu um svör landsmanna, er Ólafur hinn helgi sendi Þórarinn Nefjúlfs-son til alþingis 1024 til þess að biðja um Grímsey.

Meiri hluti þeirra manna, er setu áttu í lögrjettu og stýrðu löggjöf landsins, sitja æfilangt að völdum; þess vegna hafa þeir hlotið að vera fastheldnir við lögin; það er engin ástæða fyrir þá til þess sífeldlega að vera að breyta stefnu sinni, og það eru engin líkindi til þess, að þeir hafi fylgt þessu í dag, en gagnstæðu á morgun. Það eru einnig ákvæði í lögunum, sem eru þessu til fyrirstöðu, en þar eru líka ákvæði til tryggingar fyrir því, að menn hafi rjetta skoðun og haldi svo fast við hana. Menn eiga að íhuga málið í lögrjettu, og ef nokkur mikill munur er á skoðunum

manna, ef minni hlúttinn er fjórði partur lögrjettumanna á miðbekk eða meiri, þá vinna hvorutveggju vjefangseið að máli sínu.

En eins og vjefangseiðar lögrjettumanna hafa verið því til fyrirstöðu, að menn breyttu skoðun sinni allveg út í bláinn, eins hafa þeir verið til þess, að halda uppi *rjettlætinu*. Hvíllík bönd hafa það eigi verið á lögrjettumönnum til þess að fylgja sannfæringu sinni og halda því fram, er þeir álitu rjettast og bezt, er þeir í hvert skipti máttu búast við, að þeir myndu verða að vinna eið að því, er þeir fylgdu fram. Enn fremur er það skylda hvers einstaks, að færa ástæður fyrir skoðun sinni og atkvæði sínu. Og ræðurnar um lögin eru haldnar, ástæður fyrir skoðun manna færðar, atkvæði greidd og eiðar unnir, eigi innan luktra dyra, heldur undir berum himni í áheyrn alls þingheims. Þess verður og að geta, að þótt goðorð gengi að erfðum, þá voru þessi völd mest komin undir skörungskap manns sjálfs og mannkostum. Goðarnir voru bændur og lifðu mest á búi sínu, eins og bændur, sem eigi fóru með goðorð, og þeir voru engu síður háðir þingmönnum sínum, en þingmenn voru háðir þeim. Vjer vitum og engin dæmi til, að goðarnir hafi reynt til þess, að leggja þungar álögur á bændur. Lögsögumaðurinn beitir aldrei undirróðri til þess að fá aukin sín litlu laun. Á Sturlungaöldinni verða bændur auðvitað að hafa töluverð fjárframlög við goða sína, en slíkt er eigi skipað með lögum, og þegar t. a. m. sauðakvöð er hafin í hjeraði, þá er slíkt eigi neitt fast gjald, heldur verður miklu fremur að skoða slíkt sem samskot.

En engu síður en tryggingar voru settar við því, að fastheldni og rjettlæti ætti sjer stað í löggjöf landsins, engu síður var sjeð fyrir *lagapekkingu löggjafanna*.

Tímarit hins íslenska Bókmenntafjelags. VI. 15.

Lögsögumaður átti að segja upp þingsköp hvert sumar, hina aðra lagapætti á þremur sumrum, og við þessa uppsögu voru lögrjettumenn, er setur eigu til fulls, skyldir að vera viðstaddir; og ef þeim var það eigi hægt, þá áttu þeir að minnsta kosti að senda umráðamenn sína til þess að hlýða á lögsögumann, og lágu fjársektir við, ef þeir vanræktu þetta, og það enn fremur, sem eigi var þýðingarminnst: að þessir menn máttu eigi gefa neitt atkvæði, ef skera skyldi úr þrætu um lög, er þá voru sögð upp. Hinir fáfróðu verða að víkja úr löggjafarsessinum og enga hlutdeild hafa í því máli, sem vænta má að þeir þekki eigi.

Fastheldni í skoðunum, fróðleikur í lögum og rjettlæti í lagasetningu einkennir hið forna löggjafarvald á þjóðveldistímunum. Þingvellir var staðurinn, þar sem lögin voru sett af göfugustu og vitrustu mönnum landsins í áheyrn 2—3000 manna, helztu bænda víðsvegar af landinu.

Og hver er þá furða, þó lögin verði góð og viturleg?

